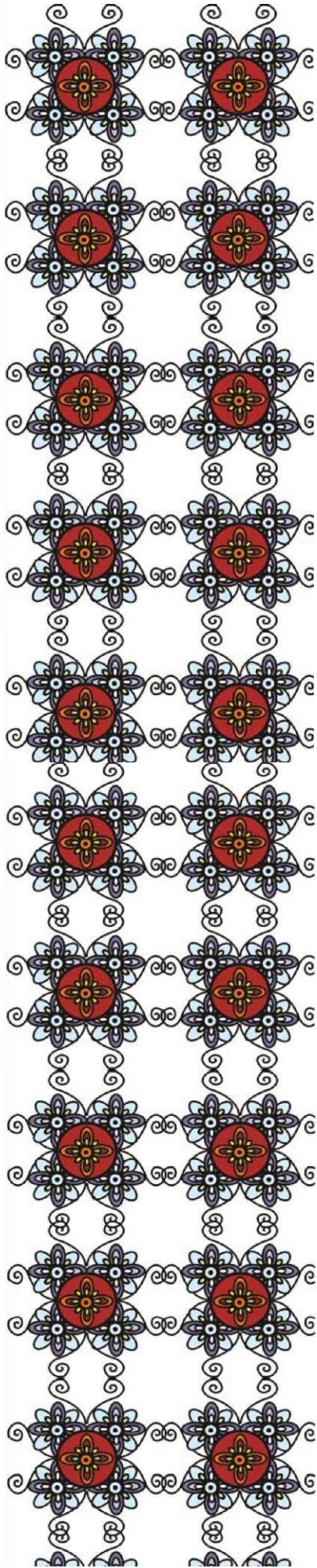

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЦЕНТР ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Український смысл

*Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

ISSN 2313-4437

Дніпропетровськ
2015

УДК 811.161.2 (066)
ББК 81.411.4
У-45

ISSN 2313-4437

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук (наказ МОН України від 15.04.2014 № 455).

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 6 від 18.12.2014)

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – д-р філол. наук, проф. кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету;

О. І. Панченко – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. редактора), д-р філол. наук, проф. **Н. І. Заверталюк**, д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**, д-р філол. наук, д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**, канд. філол. наук, доц. **Н. С. Голікова**, канд. філол. наук, доц. **С. С. Миронюк** (відп. секретар), канд. філол. наук, доц. **Н. П. Олійник**, канд. філол. наук, доктор філософії **Ю.Й. Рисіч** (Вроцлавський університет, Польща).

У-45 Український смисл : наук. зб. / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2015. – 258 с.

У збірнику подано сучасні погляди дослідників-мовознавців на розвиток української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів.

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.

Усі права застережено.

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

© Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2

Н. А. Баракатова

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АФОРИСТИКИ

У статті розглянуто особливості українських афоризмів як образно-художніх формул, ужитих у текстах електронних мас-медіа, зокрема їх семантико-функціональна специфіка.

Ключові слова: афоризм, українська афористика, Інтернет-видання, okazionalizm, sententia.

В статье рассматриваются особенности украинских афоризмов как образно-художественных формул, употребляемых в текстах электронных мас-медиа, в частности их семантико-функциональная специфика.

Ключевые слова: афоризм, украинская афористика, Интернет-издание, okazionalizm, sententia.

In composition linguistic science the place study of aphorism until now finally is not fixed, though it already expressly isolate from study of idioms, but its units are characterized as elements of contiguous with phraseology industries. C. Gavrin respects anaphorism unit of gnomic phraseology, and A. Grigorash – by unit of author phraseology. In. Kalashnik examines aphorisms as anaesthetically beautiful signis certain within the limits of poetic formation phrase, H. Sharmanova – as an element study of paremii. The same research workers, as M. Fedorenko, L. Sokol'ska, O. Yanovich and M. Dyachenko ground singularity study of aphorism as linguistic industry.

As for the analysis of aphorisms on material of electronic mass-medias which became a springbase of research, this question yet needs scientific working-out.

Thus, absence in modern linguistics of the unique look to linguistic status of aphorisms, their classifications, necessity of description of national gnomic property which is utilized in electronic mass medias, ground research actuality.

The purpose of the article is an analysis of national fund of modern Ukrainian афористики from position of manner and matter. The basic task of this scientific secret service is finding out of specific of the use of gnomic units of Ukrainian in the

© **Баракатова Н. А., 2015**

texts of electronic MASS-MEDIA.

Uzual'ni (traditional) and individually author (new formations) vividly artistic formulas function in the language of internet Publishing. In the use of aphorisms such tendencies are traced in the language of electronic MASS-MEDIA: 1) dynamic and producibility, orientation on the permanent semantic, stylistic enriching; 2) productivity of individually author units, to which peculiar semantics of logical deduction, establishment, author attitude, original advice and morally aesthetically beautiful setting; 3) infrequency of usual aphorisms.

Basic setting of aphorisms in the language of mass medias, in particular internet Publishing, – to be the mean of actualization of attention of recipient. Successfully neat gnomonic utterances satiate texts living energy, bring in a new tint in interpretation of simple, workaday concepts, wake up consciousness to productive perception of information, and push on reflections. Accordingly, classification and functional description of national gnomonic property is the implicit prospect of Ukrainian linguistic science.

Key words: aphorism, Ukrainian study of aphorism, internet Publishing, autor new formation, sentence.

Мовна специфіка стилю засобів масової інформації як одного з наймолодших привертає чималий інтерес мовознавчої наукової громади. Це зумовлено передусім тим, що з-поміж усіх комунікативних стилів він є найдинамічнішим та схильним до змін, найоперативніше відбиває нові тенденції розвитку загальнолітературних норм української мови.

Інтернет, яким активно послуговуються мільйони українців, дає змогу якнайшвидше отримувати потрібну інформацію, знайомитися з новинами, відкриває можливості негайної публікації журналістських текстів, уникаючи цензури, а тому зумовлює появу мережових видань як нового різновиду засобів масової комунікації. Ця доступна медійна сфера являє собою синтез преси, радіо, телебачення, що характеризується економією часу, простору й коштів порівняно з іншими мас-медіа. Ще однією перевагою електронних ЗМІ є те, що вони співпрацюють з аудиторією (форуми сайтів, архіви тощо), а отже, щонайвиразніше демонструють сучасний стан мовного середовища.

Водночас мова преси прагне до мобілізації всіх можливих ресурсів для впливу на розум і почуття читачів, максимального зацікавлення реципієнта відбором найекспресивніших мовних

засобів, серед яких помітне місце відводиться одиницям сталого порядку, а саме афоризмам як різновиду фіксованих словесно-художніх форм.

У складі мовознавчої науки місце афористики до сьогодні остаточно не зафіксовано, хоч вона вже чітко виокремлюється з ідіоматики, а її одиниці кваліфікують як елементи суміжних із фразеологією галузей. Одиницею афористичної фразеології вважає афоризм С. Гаврін [1], а А. Григораш – одиницею авторської фразеології [2], В. Калашник розглядає афоризми як певний естетичний знак у межах поетичного фразотворення [4], Н. Шарманова – як елемент пареміології [7; 8; 9]. Такі ж науковці, як М. Федоренко, Л. Сокольська [6], О. Янович [10] та М. Дяченко [3] обґрунтовують окремішність афористики як лінгвістичної галузі.

Питання щодо аналізу афоризмів на матеріалі мережових видань ще потребує докладного наукового розроблення. Отже, відсутність у сучасній лінгвістиці єдиного погляду на мовний статус афоризмів, їх класифікацій, потреба опису національного афористичного надбання, що широко використано в електронних засобах масової інформації, обґрунтовують актуальність дослідження.

Джерельною базою наукового дослідження послужили статті, інтерв'ю, новини, репліки, колонки таких найчитабельніших українських Інтернет-видань, як інформаційно-аналітична газета «Українська правда» (далі в тексті УП) та місячник літератури, мистецтва, критики громадського життя «Українська літературна газета» (далі УЛГ) за останні роки.

Метою статті є аналіз національного фонду сучасної української афористики з позиції форми і змісту. Основними завданнями цієї наукової розвідки є : 1) з'ясування семантичної специфіки афористичних одиниць української мови в текстах електронних ЗМІ; 2) виявлення функційного потенціалу цих одиниць як сталих словесно-художніх форм.

Афоризми можна тлумачити як своєрідні мікрокартини, що відображають естетично перетворене суб'єктивне бачення

певного фрагменту дійсності. Ознака інгерентної експресивності, наявність стилістичного забарвлення та образність зумовлює широкі можливості їх використання в ЗМІ, зокрема й у мові Інтернет-видань. Афоризми в цьому сенсі є своєрідним «інструментом» сучасного журналіста.

Тематична зумовленість будь-якої публікації потребує відповідного добору мовних засобів, зокрема й афористичних висловлювань, які сприймаються, на думку професора Ж. Колоїз, «як щось неординарне, позбавлене автоматизму» [5, с. 35]. У межах дібраного фактажу чітко виокремлюємо такі тематичні групи афоризмів: 1) біблійно-моралізаторські; 2) культурно-історичні; 3) етико-філософські; 4) афоризми, що розкривають духовну сутність людини, людські взаємини; 5) суспільно-політичні; 6) етнонаціональні.

Біблійно-моралізаторські афоризми в мові електронних мас-медіа представлені одиницями біблійного походження та моралізаторськими настановами. Провідною ознакою таких афоризмів є значний ступінь узагальненості думки: *Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог* (УЛГ, 07.08.12); *Убий у собі раба!* (УЛГ, 19.03.12) та ін.

Культурно-історичні одиниці складають значну частину досліджуваного афористичного масиву, що мотивовано ідейно-тематичною специфікою залучених до аналізу Інтернет-видань. Більшість використаних одиниць, узагальнюючи властивості тієї чи тієї сфери життя, являють собою очевидний умовивід, що накладається на життєву закономірність та реальність. У свідомості реципієнта такі афоризми відіграють роль коригувальної естетичної одиниці.

Ця група є строкатою як за внутрішньою формою, так і за зовнішньою реалізацією. Виходячи із цього, можемо виділити кілька різновидів культурно-історичних афоризмів. Найпродуктивнішим є афористичні вислови про роль митця, зокрема письменника, значення його творчості в суспільстві, принципи творчого процесу, що накладаються на національний контекст: *Письменник – це не той, хто пише, а той, кого читають* (УЛГ, 11.02.13); *Природа поезії не любить*

одноманітності (УЛГ, 30.01.13); *У нашій історії, особливо українській, часто буває, що людину спершу визнає світ, а вже потім – його рідна батьківщина* (УЛГ, 30.01.13) та ін.

Кількісно меншою виявилася група одиниць, що являють собою афористичне декодування дійсності з метою возвеличення постаті митця (подеколи з конкретизацією), наприклад: *Шлях Юлії Бєлової у літературу був особливим, як і в кожного письменника, адже такі дороги не повторюються* (УЛГ, 26.07.12). Рідковживаними є одиниці, присвячені осмисленню мистецтва в синхронічному зрізі: *У мистецтві немає прогресу. У мистецтві є рівень духу...* (УЛГ, 10.03.12); *Мистецтво тим-то мистецтво, що підноситься над ремеслом* (УЛГ, 28.12.12). Незначна за обсягом і вживанням група афоризмів, що розкривають значення історії та культури як феноменів дійсності в житті суспільства. Здебільшого такі одиниці зафіксовані в Інтернет-виданні «Українська правда»: *Не знати історії – це означає завжди бути дитиною* (УП, 25.12.12); *Культура – це друге, духовне, народження людини* (УЛГ, 15.01.13) тощо.

Тематичний клас афоризмів етико-філософського змісту не поступається в кількісно-якісному відношенні попередньому, демонструючи актуальність типових роздумів для сучасної людини, напр.: *Гірчить мій хліб, і зневіра – сіль до хліба* (УЛГ, 12.09.12); *Усі шляхи ведуть до пізнання, і це обнадіює* (УЛГ, 22.11.12); *Те, що раніше було аморальним, стало нормою життя* (УЛГ, 28.12.12) та ін. Більшість таких афоризмів за глибиною семантичного наповнення наближаються до максимум та сентенцій, сигналізуючи морально-етичні настанови: *Подолати злочинність неможливо, її тільки можна очолити* (УП, 25.12.12); *Краще засвітити нову свічку, ніж усе життя проклинати пільму* (УП, 13.01.13); *Чужого не побори, а свого не попусти* (УЛГ, 19.03.13).

Найпоширенішим засобом актуалізації універсальності афоризмів у мові Інтернет-видань є вказівний займенник *той*, наприклад: *Перемагає той, хто сильніший, правий той, у кого більше грошей* (УЛГ, 28.12.12); *Обманює себе той, хто вважає, що найбільшим благом є матеріальне добро...* (УП, 28.01.13).

Певна частина афоризмів з аналізованих мережових видань розкриває циклічність та плинність життя в когнітивно-прагматичному аспекті: *Якби молодість знала, а старість могла* (УП, 25.02.13); *Ті, кого люблять боги, з роками стають молодшими* (УЛГ, 10.03.12); *Як не біжу, а старість доганя* (УЛГ, 19.03.13). 3-поміж одиниць цієї тематичної групи продуктивно функціонує в мові електронних ЗМІ афоризм *Все тече, все змінюється*, що декодує категорію «вічності» та семантично доповнює її зміст: *Все змінюється, тільки не людина* (УЛГ, 25.12.12); *...Отож, хоч скільки б минуло століть, вічне залишається вічним* (УЛГ, 25.12.12).

Досить активно збагачується афористичний фонд української мови сталими фразами про духовну сутність людини, людські взаємини. Ця група також кодифікує загальновизнані поняття та явища об'єктивної дійсності. Афористичні вислови про духовний вимір людини, що контамінуються базовим шаром концепту «душа», «духовність», представлені такими одиницями: *Душа – це вияв істинної суті людини, її моралі, духовної культури. Це світло, до якого прагне праведник...* (УЛГ, 12.02.13).

Аналізовані Інтернет-видання фіксують афоризми про полярні людські взаємини як соціального, так і особистого характеру. Відтворюючи почуття кохання, журналісти послуговуються такими афоризмами: *Ми побудували дім всередині нас – Всесвіт, який людина творить, відчуття одне одного, мислення одними категоріями і в одній площині...* (УЛГ, 31.11.12), *Кохання – це сон, який зникає під час пробудження* (УЛГ, 30.08.12) тощо. Фактичний матеріал демонструє домінування одиниць з негативним забарвленням, відбиваючи у такий спосіб світоглядну позицію більшості людей сучасного суспільства. Наприклад: *В усіх сферах панують вовчі закони* (УЛГ, 25.02.13); *Не заглиблюється серце в серце* (УЛГ, 25.02.13); *Наше внутрішнє злопам'ятство і чвари – це шлях до прірви, до рабства...* (УП, 25.12.12).

Серед афоризмів, що позначають філософські роздуми про людину як особистість, моральні принципи та ідеї її життя,

спостерігаємо такі: *Найкраща інвестиція – це інвестиція в себе* (УП, 19.03.12); *Людина – це те, до чого вона прагне* (УЛГ, 25.02.13); *Читання – одна із схованок від самотності* (УЛГ, 12.12.12). Рідко, але послідовно в мові електронних мас-медіа трапляються афористичні вислови про роль жінки в сучасному суспільстві, як-от: *Ступінь освіти і цивілізації кожного народу можна означити з того, як той народ відноситься до жінки в житті і в пісні* (УЛГ, 16.01.13); *Сьогодні «я-феміністка» може сказати лише інтелектуалка* (УП, 08.03.12) тощо.

Найменш уживаними виявилися афоризми на позначення суспільно-політичного характеру. Вони розкривають кореляцію «держава як феномен влади – нація в цій державі»: *Держава – зло, коли чужі державці* (УЛГ, 19.03.13); *Нація – не цукор і не сіль. Не треба недооцінювати її стійкість і опірність зовнішньому середовищу* (УЛГ, 03.06.12).

Етнонаціональні афористичні вислови, що поодинокі функціонують у мові аналізованих ЗМІ, ґрунтуються на соціолінгвістичній проблематиці. Мовні одиниці цього класу переважно визначають роль мови для національно свідомого громадянина, характеризуючись у цьому разі високо-патетичним патріотичним забарвленням. Напр.: *Отечество ж в собі ґрунтуймо в ріднім слові: Одно воно від пагуби втече, Піддержить націю на предковій основі* (УП, 20.09.12); *Не мова береже самосвідомість, а самосвідомість – мову* (УП, 28.01.13).

Отже, у мові Інтернет-видань функціонують узуальні та індивідуально-авторські образно-художні формули. У вживанні афоризмів у мові електронних ЗМІ простежуємо такі тенденції: 1) динамічність та відтворюваність, орієнтація на постійне семантико-стилістичне збагачування; 2) продуктивність індивідуально-авторських одиниць із семантикою логічного умовиводу, констатації авторського світовідчуття, своєрідної поради та морально-естетичної настанови; 3) нечастотність узуальних афоризмів. Помітною рисою проаналізованих афористичних одиниць є їх структурне трансформування.

Основне призначення афоризмів у мові Інтернет-видань – бути засобом актуалізації уваги реципієнта. Вдало дібрані

афоризми насичують тексти живою енергією, вносять новий відтінок у тлумачення простих, буденних понять, наштовхують на роздуми, пробуджують свідомість до продуктивного сприймання інформації. Однак усебічний, зокрема класифікаційно-функційний, опис національного афористичного надбання є беззаперечною перспективою української лінгвістичної науки.

Бібліографічні посилання

1. **Гаврин С. Г.** Фразеология современного русского языка / С. Г. Гаврин – Пермь : Высш. шк., 1974. – 269 с.
2. **Григораш А.** Літературні цитати і ремінісценції на газетних шпальтах 90-х рр. / А. Григораш // Урок української. – 2001. – № 2. – С. 18–21.
3. **Дяченко М. Д.** Афористика як жанр регіональної преси (на матеріалі газет «Запорізька правда» і «Комсомолец Запоріжжя» 70–80 рр. ХХ ст.) / М. Д. Дяченко // Держава та регіони. Серія : гуманітарні науки. – Запоріжжя, 2007. – № 4. – С. 103–105.
4. **Калашник В. С.** Людина та образ у світі мови : вибрані статті / В. С. Калашник. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 368 с.
5. **Колоїз Ж. П.** Порухення фразеологічних норм як один із способів інтенсифікації виразності у мові засобів масової інформації / Ж. П. Колоїз // Мандрівець. – 2004. – № 2. – С. 34–36.
6. **Федоренко Н. Т.** Жанровые и видовые особенности афоризмов / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская // Изв. АН СРСР. Серия : Литература и язык. – 1985. – № 3. – С. 243–247.
7. **Шарманова Н. М.** Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Шарманова. – Режим доступу : <http://www.dissertation.com.ua/node/662763>.
8. **Шарманова Н. М.** Диференційні ознаки афоризму як

- одиниці пареміології / Н. М. Шарманова // *Ucrainistica* : Зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2002. – С. 131–135.
9. **Шарманова Н. М.** Інноваційні теоретичні засади сучасної афористики / Н. М. Шарманова // *Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах : матеріали міжнародної наукової конференції / Дніпропетровськ, 14–15 квітня 2005 р. // Упор. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – С. 455–459.*
10. **Янович Е. И.** Современная русская афористика (семантика, стиль, структура текста и механизмы его порождения) / Е. И. Янович // *История. Филология. – Минск, 2001. – Т. 2. – С.434–440.*

**МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА
СУБ'ЄКТІВ МІЖСОБИСТІСНОГО
КОНФЛІКТУ**

У статті проаналізовано мовленнєву поведінку учасників міжособистісного конфлікту. Описано моделі їхньої мовленнєвої поведінки на передконфліктній, власне конфліктній стадії і стадії завершення. Визначено, що варіанти конфліктних мовленнєвих дій суб'єктів на власне конфліктній стадії зумовлюються їх усвідомленням мовленнєвого перебігу передконфліктної стадії, а завершення залежить від значущості особистісних стосунків індивідуумів і мовленнєвих та емоційних реакцій на попередніх стадіях.

Ключові слова: міжособистісний мовний конфлікт, сторони конфлікту, стадії розвитку конфлікту, мовленнєві тактики, текст, інцидент, ескалація.

В статье анализируется речевое поведение участников межличностного конфликта. Описаны модели их речевого поведения на предконфликтной, собственно конфликтной стадии и стадии завершения. Определено, что варианты конфликтных речевых действий субъектов на собственно конфликтной стадии зависят от степени их понимания речевого взаимодействия на предконфликтной стадии, а завершение обусловлено значимостью личностных отношений, а также речевыми и эмоциональными реакциями на предшествующих стадиях.

Ключевые слова: межличностный речевой конфликт, стороны конфликта, стадии развития конфликта, речевые тактики, текст, инцидент, эскалация.

The article discusses the verbal behavior of interpersonal conflict. The relevance of the study based on the general trends of modern linguistic research to the analysis of the text, with fixed conflict speech development. The purpose of the work is to establish a type of verbal behavior of subjects at different stages of interpersonal conflict. Achieving this goal involves the following tasks: identify models of speech behavior during pre-conflict and conflict stages; set the forms of ending conflicts at the speech level.

It was found that the pre-conflict stage of conflict, verbal behavior is determined by knowledge of the subjects of tension. At the stage of conflict development, through the differences between the parties in understanding and assessment of the situation grows up a confrontation, which is caused in part by not following the rules of verbal behavior, but also behavioural manifestations that 'complements' their communicative behavior. At the stage of development, there are

© Білоконенко Л. А., 2015

three types of verbal behavior: the first type is caused by the participants' understanding of the transition from latent conflict state into an open confrontation, the second – their knowledge of escalation of the conflict, and the third – is recognized by the presence of the phase peak. The end of conflict with low energy emotions 'passes' a long 'way' in which linguistic means can be reserves of all the levels of the language. Factoring inconsistencies of individuals on the communicative level is realized through the use of medium and hard speech tactics, with the deterioration of interpersonal relations, and therefore requires a special behavioral program to restore the emotional 'relationship' between the parties. Further study of the verbal conflict may concern the description of models of its development, which are caused by different strategies of behavior.

Key words: interpersonal verbal conflict, parties of conflict, the stage of the conflict development, verbal tactics, text, incident, escalation.

Конфлікт і все, що з ним пов'язане, уже давно є предметом вивчення в усьому світі. Опис чинників, що зумовлюють мисленнєво-мовленнєвий вид діяльності особи в зоні конфлікту, дослідження його лінгвістичної, соціальної і психологічної природи належать до пріоритетного та перспективного напрямку різних галузей знань. Тривалий час мовленнєві аспекти конфліктного спілкування були поза увагою дослідників. У науковій царині висловлено думку, що розуміння комунікативних законів і вміння діяти відповідно до них, урахування принципів співробітництва, ввічливості, соціального кодексу поведінки людини, правил толерантного спілкування є важливим складником комунікативної компетенції людини, та, як протилежне, їх недотримання формує ризик розвитку мовного конфлікту. Тому актуальними й особливо важливими постають наукові праці, у яких розглядають деструктивні варіанти мовлення людей у конфлікті. До аналізу мовленнєвого втілення різних стадій конфліктної взаємодії осіб уже зверталися українські та зарубіжні науковці (І. Гулакова, В. Третьякова, В. Ущина, О. Фадєєва, І. Фролова та ін. [1; 2; 3; 4; 5]), однак комунікативно-прагматичні особливості цих стадій українськомовного конфлікту на сьогодні не набули мовознавчої інтерпретації. Актуальність нашої праці зумовлена загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних студій до аналізу тексту, у якому зафіксовано розвиток мовного конфлікту, зокрема до мисленнєво-мовленнєвої діяльності особи на різних його стадіях.

Мета роботи полягає в розробленні механізму дослідження мовленнєвої поведінки осіб на різних стадіях конфлікту в процесуальному та результативному аспектах.

Реальність конфлікту визначає наявність інциденту, який переводить спілкування в нову якість, формуючи *три види* поведінки сторін на передконфліктній стадії: 1) мовленнєва поведінка осіб визначає їх усвідомлення загрози відкритої протидії, тому сторони, не бажаючи її, вдаються до спроби залагодити проблему. Для цього вони використовують різні кооперативні тактики (переконання, прохання, порада, рекомендація, пропозиція, вибачення та ін.); 2) мовленнєва поведінка однієї зі сторін визначає усвідомлення відходу від протистояння, для чого особа послуговується вищеназваними тактиками. Утім, інша сторона, яка налаштована негативно, може вдатися до образи, погроз тощо, що змінює позицію першої сторони; 3) мовленнєва поведінка осіб визначає усвідомлення того, що інцидент є поштовхом до конфлікту, що розуміють і сприймають обидві сторони, завдяки чому вони переходять до конфронтації.

Мовленнєві дії особи на передконфліктній стадії залежать від її комунікативних цілей. Установка на гармонізацію стосунків реалізується в поведінці 1-го виду, особа, орієнтована на стабільність стосунків, діє в межах 2-го виду, а вибір конфронтації спричиняє поведінку 3-го виду. Тож реальний контекст для кожного з видів поведінки осіб на передконфліктній стадії визначено тактиками, що обрали індивідууми, і репрезентовано завдяки ситуативно зумовленим і цілеспрямовано застосованим засобам мови.

На передконфліктній стадії особи усвідомлюють напруження у спілкуванні. Сторони 'формують' інсептивну частину тексту конфлікту, яка репрезентує початок протистояння. Водночас 'програмування' шляху подальшої комунікації може бути і кооперативним, і конфронтаційним. Якщо суперечки вдається уникнути, то інсептивна частина тексту не має розширення. У разі недосягнення взаєморозуміння

передконфліктна стадія ‘збільшується’, через що інсептивна частина ‘додає’ нові складники.

На власне конфліктній стадії встановлено *три види* комунікативної поведінки суб’єктів. По-перше, відбувається усвідомлення переходу конфлікту з латентного стану у відкрите протистояння. Але мовлення осіб має обмеження у використанні деяких мовних ресурсів, адже ще є змога розв’язати проблему. На цій фазі особи застосовують конфронтаційні впливи, використовують такі мовленнєві тактики як вказівка, погроза, обман, відмова, незгода, залучають ‘третіх осіб’, ніби випробовуючи опонента. Якщо особа здатна контролювати конфронтаційний вияв своїх мовних акцій, суперечка отримує локальний характер і може завершитися без ескалації. Це *локальна частина тексту конфлікту*, яка репрезентує мовленнєву реалізацію установки особи на можливість припинити відкриту боротьбу. По-друге, відбувається усвідомлення ескалації конфлікту. Особи посилюють активні мовленнєві тактики новими (наказ, образа, негативна оцінка, шантаж тощо), що підтверджує втрату можливості порозумітися. Це *експансивна частина тексту*, яка репрезентує мовленнєву реалізацію готовності осіб до некерованого розвитку конфлікту. По-третє, конфлікт досягає фази апогею, коли мовці застосовують усі можливі мовні та позамовні засоби. На цьому етапі сторони вдаються до мовленнєвих тактик попередньої стадії, але ‘додають’ до них конфліктні поведінкові тактики. Унаслідок такої поведінки сторони ‘відходять’ від реальної причини конфлікту, тому важливою є не так конфліктна мета, як бажання ‘знищити’ опонента. До експансивного складника додається *апогейна фаза*, де подано установку суб’єктів на фізичний вплив.

Отже, текст міжособистісного конфлікту виявляє певні моделі мовленнєвої поведінки осіб, які відбивають процес формування сторонами тексту конфлікту з різних частин: модель 1 – це текст, що має інсептивну частину (репрезентує усвідомлення осіб переходу до відкритого протистояння), до якої ‘додається’ локальна частина, у якій представлено готовність

мовців до припинення суперечки; модель 2 – це текст, сформований за моделлю 1, але цей сценарій є нерезультативним, тому мовець ‘додає’ експансивну частину тексту, де репрезентовано непередбачуваний розвиток суперечки (конфлікт досягає ескалації); модель 3 – це текст, сформований за моделлю 2, але з апогейною фазою, де наявна установка осіб на жорсткі позамовні впливи. Відтак конфлікт набуває форми ‘війни’ із застосуванням усіх можливих тактик.

Спад напруги характеризують мовні дії суб’єктів, пов’язані із частковою або повною згодою із протилежною стороною, відходом від проблеми, зміною теми розмови, різними поступками опоненту або втручанням ‘третьої сторони’. Ці мовні дії сторін формують *резолютивну частину тексту конфлікту*, де особи реалізують один з названих видів поведінки.

Процес завершення конфлікту бере свій початок на власне конфліктній стадії, коли сторони приймають для себе таке рішення. Результативність цієї стадії зумовлює те, які конфронтаційні стратегії і тактики сторони застосовували один щодо одного, якими є наслідки їхньої мовленнєвої поведінки. Форми завершення конфлікту різноманітні. Типологія стратегій, що забезпечують вихід з нього, може бути побудована на різних підставах, багато чинників визначають і цілі, що стануть основними для учасників конфлікту. Найвагомішою є комунікативна установка, що виявляє чинник значущості особистісних стосунків з опонентом. Якщо для одного з учасників конфліктної взаємодії міжособистісні стосунки не є ціннісними, то його дії будуть деструктивними: він не припинить порушення правил та норм мовної поведінки, для досягнення своїх цілей залучатиме нові ресурси, вдаватиметься до різних конфронтаційних стратегій і тактик. Такий ступінь конфліктності зумовлює переваги мовленнєвої поведінки одного з конфліктантів і відкриває шляхи для поразки іншого. Якщо очевидно, що основних цілей, через які виник конфлікт, досягти неможливо, то мовець змушений визначити пріоритет інших: відмовитися від спроб у будь-який спосіб домогтися своєї конфліктної мети та налагодити комунікативний контакт

з опонентом. *Цінність міжособистісних стосунків* для індивідуумів є домінантною причиною конструктивної поведінки в конфлікті, що спрямовує їх до пошуку компромісу, спонукає до відмови від суперечки, за цих умов з'являються взаємні поступки. Якщо ж для опонентів їх стосунки не є ціннісними чи вони нівельовані, або конфлікт ніяк не вдається завершити, то акцент роблять на припиненні суперечки за допомогою 'третьої сили'.

Процес виходу сторін з конфлікту також ґрунтується на *взаємозалежності негативних мовленнєвих та емоційних реакцій сторін*. Очевидно, що в людей, які мають відмінності в 'тоні' емоцій, або не буде взаєморозуміння, або можливість його досягнення ускладнена. Процес завершення конфлікту повинен пройти 'шлях', що обернено пропорційний до енергії людських емоцій, що його супроводжували: що нижча енергія негативних емоцій, тим довший 'шлях' до завершення конфлікту, чим вища енергія негативних емоцій, тим 'шлях' коротший. Енергія негативних емоцій, накопичуючись на попередніх стадіях, 'сполучена' з мовленнєвими діями людини, на стадії завершення повинна 'кудись подітися'. Тому стадія завершення є такою собі 'поглинаючою емоції' фазою, і цей процес можливий завдяки характерним мовленнєвим тактикам конфліктантів (вибачення, переконання, обіцянка). Емоції виконують роль індикатора 'правильності' розвитку конфліктної події з погляду людини. Емоційний фон ніби 'віддзеркалює' конфлікт, у якому активізуються чи гальмуються певні мовленнєві дії осіб.

Ураховуючи взаємозумовлений характер мовних та емоційних реакцій сторін конфлікту, назовемо *типи структур*, що виявляють ступінь їх взаємовпливу. *Вичікувальний тип* відповідає моделі 1-ої мовленнєвої поведінки суб'єктів. Він характеризується тим, що починається з висловлення адресантом незгоди зі словами, поведінкою, цілями адресата. Для нього характерні м'які мовленнєві в інсептивній частині (пропозиція, прохання, порада, поступка, негруба критика, приховування інформації) та поведінкові (дружелюбність, угоди) тактики, а також середні мовленнєві в локальній частині (особистісна

оцінка, вказівка, докір, зауваження, зміна теми, іронія, незгода) та поведінкові (демонстративна поведінка, санкціонування, коаліція) тактики. За таких умов у суб'єктів виявляється лише почуття невдоволення. Тож 'шлях' до завершення суперечки нетривалий, емоції надмірно не впливають на мовців. *Провокувальний тип* відповідає моделі 2-ої мовленнєвої поведінки осіб. Цей тип характеризується тим, що взаємодія між опонентами поступово набуває гострого емоційного забарвлення. Один з мовців відчуває неприязнь до іншого, через що ігнорує його слова, не відповідає на запитання, відкрито виявляє антипатію. Унаслідок цього мовний конфлікт хоч і розгортається не відразу, проте невдоволення нагнітається, чітко виявляючи різні конфліктні цілі суб'єктів. Особа починає сердитися, висловлює невдоволення, а психологічний стан не дає змоги контролювати власні слова і дії. Другий мовець може виявляти свою поведінку у двох площинах. Він здатен зреагувати відповідно, посилюючи власні негативні емоції, або всіляко уникати взаємодії з опонентом, ігнорувати його, через що знову ж таки викликає в останнього протидію. Тож за будь-якого сценарію конфлікт досягає ескалації. Для нього характерні середні мовленнєві в локальній частині та поведінкові тактики, а також жорсткі мовленнєві в експансивній частині (допитування, заборона, наказ, наклеп, різка негативна оцінка, погрози, приниження та ін.) та поведінкові (психологічне насильство, тиск) тактики. У такого конфлікту 'шлях' до завершення – тривалий. *Агресивний тип* відповідає моделі 3-ої мовленнєвої поведінки осіб. Він характеризується тим, що конфлікт починається з емоційної агресивності одного з індивідуумів або зі взаємних зауважень, докорів, претензій. Поступово сторони накопичують невдоволення, вдаються до нових звинувачень, жорстких мовленнєвих тактик. Агресивний тип вирізняється саме тим, що в обох мовців (або в одного з них) емоції 'відтісняють' розум. Через те, що конфліктанти не в змозі контролювати своє мовлення й емоції, подальшу взаємодію супроводжують грубі взаємні образи, з'ясування стосунків переходить у жорсткий позамовний вплив. Для цього типу характерні жорсткі

мовленнєві в експансивній частині тексту та поведінкові тактики, а також фізична протидія в його апогейній фазі. Як наслідок – вихід з мовного конфлікту надзвичайно ускладнений.

Зважаючи на чинник значущості особистісних стосунків мовців і чинник взаємозумовленості негативних мовних та емоційних реакцій сторін, розпізнають такі *види мовленнєвої поведінки осіб на стадії завершення конфлікту*: мовленнєва поведінка зумовлена перевагою однієї сторони та поразкою іншої (вичікувальний, провокувальний, агресивний узаємовплив); мовленнєва поведінка зумовлена компромісом між сторонами (вичікувальний, провокувальний узаємовплив).

Отже, на передконфліктній стадії мовленнєва поведінка осіб визначає їх усвідомлення напруженості в стосунках. На стадії розвитку відбувається накопичення небажаних емоційних ефектів, посилюється напруженість у спілкуванні сторін, через що конфлікт досягає високого ступеня вияву. Через гостроту протидії, розбіжності суб'єктів у розумінні чи оцінці ситуації відбувається конфронтація, зумовлена не лише недотриманням норм і правил мовленнєвих дій, але й поведінковими виявами, що 'доповнюють' комунікативну поведінку. Визначено, що на стадії розвитку конфлікту можна встановити три види мовленнєвої поведінки осіб: перший зумовлено розумінням сторонами переходу конфлікту з латентного стану у відкрите протистояння, другий – усвідомленням фази ескалації, третій – розпізнають за фазою апогею. Завершення конфліктів з низькою енергією емоцій 'проходить' тривалий 'шлях', де мовними засобами можуть виступати резерви всіх рівнів мови, адже комунікативний рівень конфлікту виявлявся у глибокому взаємонепопорозумінні осіб, тому 'шлях' складно 'долався' процесом спілкування. Чинник неузгодженості індивідуумів, що на комунікативному рівні реалізувався в середніх і жорстких мовленнєвих тактиках, відтак у погіршенні міжособистісних зв'язків потребує особливої поведінкової програми для відновлення емоційного 'співвідношення' між сторонами в разі його завершення.

Подальше вивчення мовного конфлікту може стосуватися опису мисленнєво-мовленнєвої діяльності його учасників, що зумовлена різними стратегіями їх поведінки.

Бібліографічні посилання

1. **Гулакова І. І.** Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 / И. И. Гулакова. – Орел, 2004. – 152 с.
2. **Третьякова В. С.** Речевая коммуникация : гармония и конфликт : [монография] / В. С. Третьякова. – Екатеринбург : [б. в.], 2009. – 230 с.
3. **Ущина В. А.** Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англomовному політичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / В. А. Ущина. – Луцьк, 2003. – 210 с.
4. **Фадєєва О. В.** Стратегії і тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. В. Фадєєва. – К., 2000. – 194 с.
5. **Фролова І. Є.** Конфронтація як різновид особистісної взаємодії / І. Є. Фролова // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 928. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 63. – С. 68–74.

ВІДОНІМНІ УТВОРЕННЯ В МОВІ СУЧАСНОЇ ГАЗЕТИ

У статті досліджено процеси утворення мовних одиниць від власних назв, систематизовано і вивчено різні типи відонімних утворень, зафіксованих на сторінках засобів масової інформації початку ХХІ століття.

Ключові слова: відонімна одиниця, структурно-семантичні особливості відонімних утворень, функціонально-стилістичні особливості відонімних утворень, експресивність відонімних одиниць.

В статье исследованы процессы образования языковых единиц разных уровней от имён собственных, систематизированы и описаны разные типы отонимных образований, зафиксированных на страницах средств массовой информации начала ХХІ века .

Ключевые слова: отонимная единица, структурно-семантические особенности отонимных образований, функционально-стилистические особенности отонимных образований, экспрессивность отонимных единиц.

The relevance of the work under study is that it will allow to: determine ways of onim lexicon formation in the modern publicism; investigate current Ukrainian publicism as one of the most important mass media spheres; make an exclusive point of view as regards onim lexicon linguistic status.

The purpose of the work is to specify dynamics development of the lexicon nomenclature in the periodical publications; systematize the peculiar and basic features of onim lexicon derivatives functioning in the communicative sphere.

The achievement of the goal of this research will help complete the following tasks: 1) clarify a set of principal theoretic questions which concern the study of onim lexicon in the linguistic literature; 2) determine differences in onim lexicon formation as compared to the other types of word formation; 3) specify the structure of onim lexicon in the present-day publicism; 4) identify and describe extra and intra-linguistic factors of onim lexicon functioning in the periodical publications; 5) systematize onim lexicon formations according to the ways and means of derivation, productive and word-formation types which are relevant for the research period.

Conclusions and their novelty: the work presents a systematized and complete description of various inom lexicon formations observed in the up to date publicism taking into account their structural, semantic and functional characteristics; study the main causes of stylistic connotations in the analyzed units within extra and intra-linguistic factors; identify stylistic functions of onim lexicon; examine nominative, expressive, emotive, evaluative, impressive, intellectual and other functions of
© Вовк А. В., Ковальчук М. С., 2015

derivatives in the publicism.

The following studies may be considered relevant since some onim lexicon formations are becoming widely used and the number of the periodical publications is growing every year.

Key words: onim lexicon units, structural and semantic peculiarities of onim lexicon formations, functional and stylistic features of onim lexico formations, onim lexicon expressiveness.

В останні роки мовознавство приділяє значну увагу процесам утворення одиниць різного рівня від власних назв. Поява відонімних утворень (відонімних дериватів, відонімних похідних, відпропріальних утворень) зумовлена прагненням мовців образно назвати певне явище, дію, передати смислові відтінки або експресію, для вираження яких у літературній мові немає спеціальних «готових» засобів, потребою порушити мовний автоматизм тощо [1; 2].

Відонімні утворення (далі ВУ) – це слова, що мають своєрідну семантичну природу, зумовлену сутністю онімів-формантів, та функційне призначення. Вони належать до системних мовних і позасистемних мовленнєвих явищ, що ілюструють форми й шляхи розвитку мови окремого періоду й оновлюють словотвірні-образні можливості української мови. Відонімні утворення в засобах масової інформації – це певне цілеспрямоване порушення граматичних, словотвірних, семантичних, стилістичних та інших норм, яке поступово стає тенденцією.

Актуальність студіювання процесів утворення і функціонування нових засобів мови підтверджено багатьма сучасними лінгвістичними дослідженнями, що особливо активізувалися в галузі вивчення мови засобів масової інформації, яка є одним з основних джерел збагачення мови різнорівневими новотворами, що віддзеркалюють усе сучасне, злободенне.

Загалом питання аналізу словотвірних процесів завжди було актуальним. Це насамперед пов'язано з виділенням словотвору в окрему лінгвістичну дисципліну, що відбулося, власне, лише в 40–50-х роках ХХ століття. Окреслену проблематику активно

розробляли у своїх дослідженнях Ю. Карпенко [8], І. Ковалик [9], В. Горпинич [3], О. Тараненко [11] та ін.

Незважаючи на певні досягнення в цій галузі, в україністиці названа проблема вивчена все ще недостатньо.

Основні теоретичні засади дослідження мови періодики виявляються в загальному лінгвістичному описі особливостей газетного тексту; аналізі лексико-семантичних одиниць, зокрема, запозичень, інновацій і розмовних елементів, що переходять до мовної норми; загальному лексико-семантичному аналізі газетного дискурсу; дослідженні особливостей функціонування фразеологізмів; дослідженні словотвірних аспектів у мові газети; аналізі стилістичних особливостей газетного тексту з позиції мовної норми; дослідженні прагматичного аспекту; дослідженні жанрових різновидів інформаційного стилю, представленого в газетно-журнальній періодиці; аналізі виникнення й функціонування okazionalizmів у мові газети; вивченні лінгвосоціальних і психологічних характеристик інформаційних текстів.

Окремо потрібно згадати про дослідження стилістичних особливостей описових зворотів з ономастичним компонентом у періодиці.

Проблема деривації є однією із центральних у сучасній дериватології і викликає зацікавлення вітчизняних і зарубіжних дослідників. Накопичено й систематизовано чимало матеріалів щодо загальних і часткових явищ, пов'язаних з дериваційною системою мови (І. Ковалик, Г. Ніколаєв та ін.) [10, с. 86].

З огляду на це метою нашої статті є дослідження специфіки творення, семантики відонімних утворень, їхніх функційних можливостей.

Унаслідок спостереження виокремлено, що найпродуктивнішою в системі афіксального словотвору відонімних утворень є суфіксація.

Суспільно-політичні та економічні перетворення, що відбулися у світі на початку ХХІ століття, сприяли активізації ВУ з суфіксами **-изацій** / **-ізацій** зі значенням процесуальної ознаки, що називають опредметнені дії, процеси, явища тощо: *Все це —*

наслідки вже не «повзучої», як у 2000–2004 роках, а одвертої і цілком продуманої **сталінізації Росії**... (10, 2.04.2015, № 57).

Значну кількість ВУ складають лексичні одиниці із суфіксом **-щин**, що виникають від іменникових твірних основ і називають абстрактну ознаку: **Брежнєвщина** в законі... (12, 21.03.2013, № 12). Звернемо увагу на суфікс **-изм** / **-ізм**, що є інтернаціональною морфемою й уживається для утворення іменників: ...**бубабізм** як один із елементів, здається, таки завжди був і є присутній у писаннях... (11, 2008, № 4, с. 47).

Серед відіменникових відпропріальних типів поширеним є дериваційний тип із суфісом **-к**, який передає словотвірну семантику предметності. Суфікс **-к** слугує формантом і в утворенні ВУ на позначення речей, приміщень: ...**бачив двох малих на велосипедах і з «кравчучкою»**... (10, № 52, 17.04.2015).

Найпродуктивнішим суфіксом у прикметниковому словотворі ВУ є суфікс **-ськ** з його варіантами **-івськ** / **-овськ** / **-евськ** / **-євськ**: ...**переслідування української інтелігенції за брежнєвської доби** (10, 6.03.2013, № 41).

Префіксальні ВУ в мові газети початку ХХІ століття менш продуктивні, ніж суфіксальні, але також досить поширені. Унаслідок префіксації не виникає принципово нового значення ВУ.

Найбільшою продуктивністю відзначається іншомовний префіксоїд **екс-** зі значенням ‘колишній’: ...**танцюристи і балетмейстери із екс-Радянського Союзу** сильні саме класикою (10, 9.01.2003, № 2). Поширеним є також тип з інтернаціональними префіксоїдами **нео-**, **ню-**, що виступають формантами як від простої словотвірної бази, так і від дериваційно похідної: ...**в питаннях фінансових демократично-неоющенки розбираються не гірше оригіналу** (8, 2004, № 3, с.13). Широковживаним є також інтернаціональний префіксоїд **супер-**, що є синонімом до питомого українського префікса **над-**. Обидва префікси переважно використовують на означення вищого ступеня градації якості іменників: **СуперМаріо відмовився залишити тренувальний майданчик** (6, 2002, № 4, с. 32). Серед афіксів, який приєднують до антропонімних основ, поширений

префікс **не-**, а також префікс **анти-**: *Реально «неЛьвів» ніколи не зможе заробляти стільки, скільки обласний центр...* (8, 20.10.2000); *...американський психотерапевт Еверет Шостром висунув концепцію «антиКарнегі»...* (7, 2002, № 7, с. 15).

Префіксально-суфіксальним способом утворилися іменники на позначення відсутності того, що виражено пропріальною словотвірною основою: *Безукраїння, про яке казав поет, по суті, і є процесом...* (11, 5.12.2009, № 1021).

Значною є кількість прикметникових ВУ з префіксами **до-**, **перед-** і суфіксом **-ськ**: *...у формуванні нової української літератури в дошевченківський період...* (12, 9.06.2009). Як бачимо, таке дериваційне ВУ ускладнене ще й суфіксом **-ів-**.

Високою продуктивністю у сфері утворювання прикметникових ВУ є також тип з префіксами **після-** / **пост-** і суфіксом **-ськ**: *...екологічна безпека в постчорнобильській Україні і справді нікому не потрібна?* (10, 29.01.2015, № 14).

Формантом у префіксально-суфіксально-постфіксальному способі виступає сполучення префікса із суфіксом і постфіксом. ВУ, що виникли внаслідок дії цього способу, є okazіональними в сучасній періодиці. У такий спосіб утворюються лише дієслова від іменників або прикметників: *... Тимофій Левчук «обальзакується», «офранцузжується»...* (7, 2002, № 7, с. 15).

Доцільно звернути увагу на утворення прикладкових складних ВУ. Вони становлять оніми з характеристичним компонентом-прикладкою, який реалізує додаткове смислове навантаження: *...а ми все ще, як іванушки-невсідома повторюємо: «Москва нас захистить»* (10, 2002, № 3, с.10).

Досить продуктивний і спосіб утворення відонімного деривата, у структурі якого є цифровий компонент, що виражає зазвичай уточнювальну темпоральну або порядкову характеристику [4; 7]. Такий спосіб словоскладання є зручним для публіциста (жанри передовиці, репортажу, замітки, нарису) через економію засобів мови, стислість і місткість фінального утворення: *За часів Путіна I їм було продемонстровано...* (10, 2005, № 5, с. 17); *Як Чорнобиль-1986 поділив українське життя*

на до і після, так **Переяслав-1654** поділив українську історію... (10, 2004, № 3, с. 35).

Особливістю ВУ-телескопів є складність їх семантики та непрозорість морфемної будови. Наприклад: ...у ці дні вітали і вшановували українських **кучмонавтів** (8, 2004, № 6, с. 14).

Механізм редериваційного способу полягає у відкиданні кінцевих або початкових морфем слова, яке за своєю фонемною структурою нагадує похідну лексему, але насправді такою не є. Різновидом редеривації є усічення: ...за назвою пісні німецької рок-групи *Scorpions*, яку «**скорпи**», як називають їх численні шанувальники, виконали 1988 року... (10, 2005, № 1, с. 41).

Активізація використання універбації в сучасній публіцистичній практиці є наслідком впливу на неї розмовного стилю. Спостерігаємо випадки, коли відбувається не лише пропуск другого компонента назви, але й зміна форми того компонента, який залишився [5; 6]: *Та головне – це зробити «Дніпровку» злободенною, бойовою і цікавою* (9, 2000, № 2, с. 12).

Відонімні деривати, утворені інкорпорацією, є okazіоналізмами в мові періодики, адже вони слугують для вираження сьогочасної потреби автора вкласти певний зміст у формально незвичну змінену одиницю. Такі утворення не переходять до постійного словникового складу мови: *Фігурують «позичені» король Арматур, сер Персиковаль, сер Гектар та інші* (7, 2002, № 3, с. 43). Інкорпорованими елементами у перших двох онімах є морфи **-ма-** (Артур – Арматур) і **-ко-** (Персиваль – Персиковаль). Така семантико-формальна модифікація є надзвичайно виразною.

Лексико-семантичний спосіб є, як відомо, продуктивним у сучасній газетній практиці. Переосмислені власні назви, що набули іншого, відмінного від основного, значення також є ВУ: *Так, синьо-жовті з 6-го по 13 червня проведуть збір в Австрії, в рамках якого мають намір провести спаринг з Грузією. Також Генінсон повідомив, що ФФУ веде переговори про матч з Португалією* (7, 17.04.2015). Як бачимо, під назвами країн автор має на увазі національні збірні з футболу цих країн.

Граматична категорія числа в системі протиставних і взаємопов'язаних форм однини і множини сучасної української мови виражає кількісні відношення. Проте з формами однини і множини можуть бути пов'язані й інші значення, що в певних розрядах видозмінюють основну функцію граматичної категорії числа, ускладнюють її низкою стильових і стилістичних відтінків: *...Ющенки, Януковичі, Шухевичі приходять...*(10, 8.04.2008, № 64).

Отже, відонімні утворення мають своєрідну семантичну природу, зумовлену сутністю онімів-формантів, та прагматично-емоційне функційне призначення. ВУ – специфічна категорія лексико-дериваційних одиниць, що виникають у конкретному випадку в певних умовах (контекст або мовленнєва ситуація). Вони майже завжди є свідомим актом словотворчості мовця, який прагне до самовираження. Специфічні ознаки ВУ, що вже були частково окреслені в мовознавчій літературі, такі: основна ознака – це належність більшості ВУ мовленню; залежність від контексту; нерегулярність використання; утворюваність; ненормативність; незвичність і новизна; експресивність. У мові сучасної газети представлено велику кількість ВУ, що виконують різні стилістичні функції: номінативну, експресивну, емоційну, оцінну, імпресивно-вольову, інтелектуально-комунікативну.

Найчисленнішу групу ВУ складають іменники. Основним способом утворення іменникових відонімних дериватів є суфіксальний. Суфіксальні ВУ з'являються тоді, коли виникає потреба сформувати чи розвинути образ, спираючись на можливості структури й семантики системних одиниць мови. Використання відповідних суфіксів допомагає передати інформацію естетичного характеру.

Префіксальні ВУ в мові газети початку ХХІ століття не такі продуктивні, як суфіксальні, але також досить поширені. Постійно зростає група іменникових ВУ із префіксами, що виражають значення надмірності, найвищого ступеня вияву ознаки, властивостей, якостей або розмірів, виражених іменниковою твірною основою.

Перспектива подальших досліджень в окресленому напрямі охоплює вивчення інших стилістичних прийомів використання лексем, що утворилися від власних назв за продуктивними й непродуктивними моделями, а також студіювання стилістичних засобів і фігур (іронії, сарказму, гіперболи, градації, риторичного питання, алегорії тощо) з використанням власних назв. Подальші дослідження можуть бути актуальними, оскільки деякі відонімні утворення починають входити до активного вжитку, стають елементами сучасної мовленнєвої практики.

Бібліографічні посилання

1. **Баранник Д. Х.** Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – № 8. – С. 13–17.
2. **Віняр Г. М.** Новотворення в словотворчій системі української мови. Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи) : [тези доповідей і повідомлень наукової конференції] / Г. М. Віняр. – Вінниця, 1994. – Ч. I. – С. 119–121.
3. **Горпинич В. О.** Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 190 с.
4. **Єрмоленко С. Я.** Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 156–157.
5. **Жайворонок В. В.** Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 35–37.
6. **Жовтобрюх М. А.** Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
7. **Калиновська О. В.** Лексико-семантичний аналіз газетно-публіцистичного дискурсу 70-х рр. / О. В. Калиновська // Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Наукові записки. – Т. 20. – К., 2002. – С. 19–22.

8. **Карпенко Ю. А.** Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю. А. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 45–50.
9. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик // Вчення про словотвір : вибрані праці / [упоряд. та автор передмови Василь Грещук]. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
10. **Колоїз Ж. В.** Українська okazіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
11. **Тараненко О. О.** Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.) : [монографія] / О. О. Тараненко.–К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Вечірній Київ»** – громадсько-політична газета Києва.
2. **«Відкритий урок»** – журнал для вчителів, керівників навчальних закладів, управлінців, методистів.
3. **«Волинь»** – незалежна громадсько-політична газета.
4. **«День»** – щоденна всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики.
5. **«За вільну Україну»** – громадсько-політична газета.
6. **«Київ»** – літературно-художній і громадсько-політичний журнал письменників України.
7. **«Кореспондент»** – український тижневий суспільно-політичний журнал.
8. **«Людина і політика»** – соціально-гуманітарний науковий журнал.
9. **«Правда»** – раніше була головною газетою країни, нині – орган КПРФ, виходить тричі на тиждень.
10. **«Україна молода»** – інформаційно-політична газета.
11. **«Український журнал»** – інформаційний культурно-політичний місячник для українців діаспори.
12. **«Український тиждень»** – щотижневий ілюстрований суспільно-політичний українськомовний журнал.

ВИРАЖЕННЯ СТВЕРДЖЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАПЕРЕЧНИХ ЗАСОБІВ

З'ясовано, що одним зі способів вираження ствердження в сучасній українській мові є ствердження з використанням заперечних засобів. Проаналізовано цей спосіб реалізації стверджувального змісту на матеріалі речень, дібраних з творів художньої літератури, засобів масової інформації, усного розмовного мовлення та видань Інтернету. Виокремлено три види ствердження з використанням заперечних засобів: ствердження через заперечне риторичне питання, ствердження через подвійне заперечення, ствердження через одинарне заперечення.

Ключові слова: речення, експлікація, заперечні засоби, ствердження через заперечне риторичне питання, ствердження через подвійне заперечення, ствердження через одинарне заперечення, подвійне однопоняттєве заперечення, подвійне двопоняттєве заперечення.

Установлено, что одним из способов выражения утверждения в современном украинском языке является утверждение с использованием отрицательных средств. Проанализировано этот способ реализации утвердительного содержания на материале предложений, отобранных из произведений художественной литературы, средств массовой информации, устной разговорной речи и изданий Интернета. Выделено три вида утверждения с использованием отрицательных средств: утверждение через отрицательный риторический вопрос, утверждение через двойное отрицание, утверждение через одинарное отрицание.

Ключевые слова: предложение, экспликация, утверждение через отрицательный риторический вопрос, утверждение через двойное отрицание, утверждение через одинарное отрицание, двойное однопонятийное отрицание, двойное двопонятийное отрицание.

The article is devoted to one of the ways of expressing statement in the modern Ukrainian language, specifically affirmation using negative means. It analyzes this way to implement affirmative content on the material of sentences, selected from the works of fiction, media, oral colloquial speech and Internet publications. It determines three types of statement using negative means. The first type of explication statement using negative means refers to confirmation through negative rhetorical question. The second type explicates affirmation through double negation, which completed affirmation through double one-notion negation and affirmation through double two-
© Гурко О. В., 2015

notion negation. Statement through double one-notion negation realizes negative morpheme bez-, ne-, preposition bez- and negative fraction ne. Statement through double two-notion negation qualifies as double negation, which represents constructions in which the first negation concerns of the compound verbal predicate, and the second – infinitive as the basic predicate. The third type of confirmation using negative means qualifies as affirmation through one negation, usually represented by a negative prefix bez- or ne-.

Key words: sentence, explication, affirmation through negative rhetorical question, affirmation through double negation, affirmation through single negation, double one-notion negation, double two-notion negation.

Досить проблемним та актуальним у сучасній лінгвістиці є питання експлікації ствердження з використанням заперечних засобів. Вивченню цього явищу приділяли увагу Н. Озерова [6], В. Бондаренко [1], А. Калініна [3], І. Музейник [5], П. Чесноков [9], Є. Ступак [8] та ін. Однак окремих лінгвістичних досліджень, присвячених описові форм стверджувальних висловлень з використанням заперечних засобів, у сучасному українському мовознавстві поки що немає, що й зумовлює актуальність цієї наукової розвідки. Саме тому об'єктом нашого дослідження є речення, у структурі яких наявні заперечні елементи. У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати основні види вираження ствердження з використанням заперечних засобів у сучасній українській мові. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: виокремити структурно речення, що реалізують ствердження з використанням заперечних засобів; подати класифікацію основних видів та підвидів вираження ствердження з використанням заперечних засобів у сучасній українській мові. Матеріалом для аналізу слугували речення, що експлікують ствердження з використанням заперечних засобів, дібрані із творів художньої літератури, засобів масової інформації, усного розмовного мовлення та видань Інтернету.

Услід за Є. Ступак, до основних видів вираження ствердження з використанням заперечних засобів у сучасній українській мові уналежнюємо, по-перше, ствердження через заперечне риторичне питання, по-друге, ствердження через подвійне заперечення, по-третє, ствердження через одинарне заперечення [8, с. 55].

У наведеній схемі № 1 подано основні види та підвиди вираження ствердження з використанням заперечних засобів у сучасній українській мові:

Схема 1.

Далі в статті спробуємо поетапно витлумачити основні види та підвиди речень, що експлікують ствердження з використанням заперечних засобів.

До першого виду експлікації ствердження з використанням заперечних засобів уналежнюємо ствердження через заперечне риторичне питання. У мовознавстві до заперечних риторичних питань зараховують речення на зразок *Як з цим не погодитися?*; *Чому б не поїхати?*; *Чому б мені тебе не кохати?* Автори російської граматики-80 зазначають, що у своїх вторинних функціях питальні речення орієнтовані не на отримання відповіді, а на передачу позитивної інформації, зазвичай експресивно забарвленої. Це здебільшого питання, яке містить впевнене ствердження, хоч може зосереджувати увагу й на категоричності ствердження чи обов'язковій наявності чого-небудь [7, с. 393–395]. Напр. : *Ви гадаєте, що без води я вже не*

маю сили? (5, с. 45); *То хіба не настав час остаточно очистити Україну від символів режиму, який знищив мільйони безневинних людей?* (7); *Чи, може, ти думаєш, що я не знайду в своєму царстві людини, котра б уміла варити добру отруту?* (5, с. 75); *Хіба ти не приходила у мій палац з Девіларом та Касинією?* (5, с. 94). Аналізовані речення передають ствердження через заперечне риторичне питання, вказують на неправдивість заперечного висловлення та залучають читача / слухача до роздумів чи переживань, роблячи його активнішим, ніби змушуючи зробити висновок самотійно.

Другий вид – це ствердження через подвійне заперечення, до якого зараховуємо ствердження через подвійне однопоняттєве заперечення та ствердження через подвійне двопоняттєве заперечення.

Ствердження через подвійне однопоняттєве заперечення реалізують заперечні морфеми *без-*, *не-*, прийменник *без* та заперечна частка *не*.

В українській мові наявні кілька типів вираження подвійного заперечення: 1) *без* + *не-*; 2) *не* + *без*; 3) *не* + *без-*; 4) *не-* + *без-*; 5) *не* + *не*; 6) *не* + *не-*.

Зауважимо, що префікс *без-* має значення ‘повне заперечення того, що слово позначає без цього префікса’ [4, с. 31], напр.: *безсмертя*, *безвісти*, *беззахисні*. Лексеми з префіксом *без-* називають ознаку через вказівку на відсутність кого-, чого-небудь. Це зазвичай прикметники та прислівники, співвідносні з прийменниково-іменниковими конструкціями: *безсонний* – *без сну*, *безлюдно* – *без людей*, *бездомні* – *без дому*.

В. Виноградов зазначає, що в префіксі *не-* наявна контрастно-стверджувальна модальність, оскільки стверджується наявність протилежної заперечній якості, стану чи дії [2, с. 671]. Напр.: «*Невигадані історії*» відкривають невідомі сторінки з життя відомих людей (4).

Далі в науковій розвідці спробуємо докладно розглянути перший підвид експлікації ствердження через подвійне однопоняттєве заперечення, що представлений поєднанням прийменників та префіксів.

Поєднання прийменника без і префікса не-: *Свята тривають без нещасть. Загалом під час новорічно-різдвяних свят на Львівщині надзвичайних подій не трапилось (8); Ти мав би донести свого хреста до кінця. У мене й без того неосяжна влада! (5, с. 77).*

Поєднання заперечної частки не і прийменника без: *Дніпропетровські лікарні, де стають на ноги бійці АТО, забезпечені усім необхідним – не без участі волонтерів (8); Не без сліз діти згадували про батьківську долю, чиї батьки вже немічні (9); Чинити правосуддя взявся суддя Рожницького суду Руслан Хитрик, який теж не без гріха (8).*

Н. Озерова наголошує на тому, що сполуку не без здебільшого вживають з іменниками в родовому відмінку. Вона вважає, що заперечна частка не та прийменник без передають обмежене, неповне, слабке ствердження [6, с. 54].

Поєднання заперечної частки не і префікса без-: *Діє тут Мавка, але це вже не беззахисна поетична героїня, це образ, який у волинському фольклорі постає як символ Смерті, істота, що несе загибель (2, с. 12); Можливо, вперше кузен Бенедикт зрозумів, що їжа – не байдужий і не безкорисний процес у житті (5, с. 245); «Газпром» відповів «Нафтогазу», що він не безпомічний (8).*

Поєднання префіксів не- та без-: *Державні інспектори з карантину рослин під час перевірок виявили у восьми областях небезпечний карантинний бур'ян – амброзію полинолисту, який росте на площі майже 500 га (6); Інстинкт руху цілком правильний для кожної здорової дитини; коли дитина не спить, вона небезперемінно рухається... І тут з перших днів треба дати дитині повну самостійність рухів (4); Ти справді децю небезсторонній, Бориславе, – озивається нарешті генерал. – Кінець кінцем фактом є те, що в нас немає (3).*

Поєднання двох заперечних часток не: *Мені не не сподобався Шевчук, а просто він іноді грав розслаблено (12); Він солодке не не любить, а не хоче в цей момент (5, с. 123).*

Поєднання заперечної частки не та префікса не-: *Це не нещастя, це благословення (9); Щоправда, аби бути до кінця*

послідовним, авторові слід було б поставити як підзаголовок своєї книги **не** «**невигадані історії з життя...**», а «**невигадані історії з творчої біографії...**» (8); Це вже був **не незграбний попелястий птах, гідкий та потворний**, – це був лебідь (5, с. 281).

Отже, проілюстровані приклади (**без нещастя** – благополучно, щасливо, **не без** участі – з участю, **не беззахисна** – сильна, небезпечний – шкідливий) є свідченням того, що, поєднуючись у реченнях, префікси та прийменники **не** та **без** передають різні відтінки ствердження.

До другого підвиду уналежнюємо ствердження через подвійне двопоняттєве заперечення. Негативні засоби, що функціонують у межах ствердження через подвійне двопоняттєве заперечення (прийменник **без** і негативна частка **не**), знаходяться зазвичай між двома словами конкретного мікротексту. Заперечна частка **не** може перебувати перед лексемою чи трансформуватися в префікс, приєднуючись до кореневого афікса здебільшого заперечних предикатів *неможливо*.

У мовознавстві таке явище кваліфікують як подвійне заперечення, яке репрезентують конструкції, у яких перше заперечення стосується частини складеного дієслівного присудка, а друге – інфінітива як основної частини присудка. Отже, заперечення заперечення породжує ствердження з різними додатковими відтінками. Напр.: **Не можна не сказати** тут і про дитячий хоролий колектив із села Банилова, який під керуванням Олександра Монастирського не раз співав не лише в сусідніх селах, а й у містах Буковини (9); Думаю, я вів себе досить стримано, але просто **не міг не посміхнутися**, коли мене так привітали (12); **Я не можу тебе не чекати**. І мені ти хоч вір, хоч не вір. Та реальність моя безпорадна. Як мисливцями загнаний звір (13).

Третій вид ствердження з використанням заперечних засобів кваліфікуємо як ствердження через одинарне заперечення, що зазвичай представлене заперечним префіксом **без-** чи **не-**. Зокрема, словосполучення *неглибока річка* означає *мілка річка*. У цьому разі відбувається ствердження протилежного значення.

Утім, спочатку уявляємо *глибоку річку*, далі – заперечення цієї ідеї і завдяки цьому запереченню здійснюється ствердження поняття *мілька річка*. Напр.: *Ця земля є особлива. Тут кожен клаптик просякнутий **невинною** кров'ю українців, а також жителів інших народів тодішньої УРСР, за національністю росіян, поляків, євреїв та інших (7); Перш за все я хотів би подякувати великому другу України і надійному партнеру Канцлеру Німеччини Ангелі Меркель за дуже постійну і тверду підтримку, яку Німеччина надає Україні в ці **непрості** часи (10); Я хотів спитать вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину **безстрашну** і невтомну... (1); Із **нестихаючим** болем у серцях ми вкотре згадуємо усіх, хто пішов у безсмертя, приборкуючи ядерну стихію (11); Було в осінньому краєвиді щось таке, що навівало **безпричинну** журбу (5, с. 124).* Префікси *не-* та *без-* у словоформах *невинною*, *непрості*, *безстрашну*, *нестихаючим*, *безпричинну* надають лексемам значень, протилежних зазначеним словам: *чесною* (*чистою*), *складні*, *сміливу*, *сильним*, *даремну*. У цьому разі стверджуються поняття *чистою кров'ю*, *складні часи*, *людину сміливу*, *сильним болем*, *даремну журбу*, які зазначають мовці.

Отже, до основних способів вираження ствердження з використанням заперечних засобів уналежнюємо експлікацію ствердження через риторичне питання, подвійне заперечення та одинарне заперечення. Під час дослідження з'ясували, що переважає другий вид, зокрема вираження ствердження через подвійне заперечення. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні словотвірного потенціалу в реалізації стверджувального змісту.

Бібліографічні посилання

1. **Бондаренко В. Н.** Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
2. **Виноградов В. В.** Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М., 1986. – 639 с.
3. **Калинина А. А.** Категория утверждения / отрицания в функциональных типах предложений в современном

- русском языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Калинина. – М., 2011. – 56 с.
4. **Новий** тлумачний словник української мови у чотирьох томах / [укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – Т. 1. – К. : Аконіт, 2000. – 910 с.
 5. **Музейник И. В.** Семантические, прагматические и структурные особенности высказываний с отрицанием отрицания (на материале современного французского языка) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 / И. В. Музейник. – Х., 2002. – 175 с.
 6. **Озерова Н. Г.** Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
 7. **Русская** грамматика: в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 710 с.
 8. **Ступак Е. С.** Функционально-семантическое поле утверждения в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. С. Ступак. – Таганрог, 2005. – 164 с.
 9. **Чесноков П. В.** О трех типах функционально-семантического поля – онтолого-онтологическом, онтолого-гносеологическом и гносео-гносеологическом / П. В. Чесноков // Личность, речь и юридическая практика. Выпуск 7. – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 342–347.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Довженко О. П.** Твори [Електронний ресурс] / О. П. Довженко. – Режим доступу : http://parta.at.ua/publ/z_ukrajinskoji_literaturi_za_avtorom/dovzhenko_o_p/26
2. **Олесь Олександр.** Твори в 2 т. / Олександр Олесь. – Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. – К. : Дніпро, 1990. – 959 с.

3. **Райнов Богомил.** Твори [Електронний ресурс] / Богомил Райнов. – Режим доступу: [libok.net>writer/1697/raynov_bogomil](http://libok.net/writer/1697/raynov_bogomil)
4. **Русова Софія.** Нова школа соціального виховання : вибрані педагогічні твори у 2-х кн. / С. Русова. – К. 2. – К. : Либідь, 1997. – С. 16–104.
5. **Страйк ілюзій :** антологія сучасної української драматургії / [упорядн. Н. Мірошніченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 370 с.
6. **Бур'яни** та заходи боротьби з ними [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2013/08/15/424684>
7. **Виступ** Президента на церемонії вшанування пам'яті жертв політичних репресій у Національному історико-меморіального заповіднику «Биківнянські могили» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [europavda.com.ua>...vistupprezidenta...naconalnomu...](http://europavda.com.ua/vistupprezidenta-naconalnomu...)
8. **Газпром** скоротить кількість ниток «Турецького потоку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua>
9. **За підтримки** Закарпатської «Свободи» лемки побували на рідних землях у Польщі, звідки їх депортували 1944–1946 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakarpattya.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/053887>
10. **Заява** Президента України для ЗМІ під час візиту до Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/32877.html>
11. **Звернення** Президента у зв'язку з Днем Чорнобильської трагедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/32877.html>
12. **Шевчук** – кращий гравець Шахтаря в лютому [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shakhtar.com/ua/news/34909>
13. **Я** не можу тебе не чекати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://meri.kiev.ua>

ПРО ЖАНРОВУ СВОЄРІДНІСТЬ ГАЗЕТНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано лінгвістичну природу газетних жанрів сучасної українськомовної газети. Визначено, що інформаційна замітка, передова стаття й нарис – типи текстів, що належать до класу газетних; з'ясовано композиційну структуру інформаційних жанрів газети. Встановлено, що до основних жанрових ознак інформаційних газетних текстів належать такі: логічність, лаконічність, продуктивне використання засобів вторинної номінації, широке вживання суспільно-політичної лексики, лексики термінологічного походження, топонімічних і антропонімічних назв, назв посад, звань, часових номінацій.

Ключові слова: газета, стиль газети, мова газети, інформаційні жанри, замітка, передова стаття, нарис.

В статье проанализированы жанры современной украиноязычной газеты. Установлено, что информационная заметка, передовая статья и очерк – типы текстов, относящихся к классу газетных; определена композиционная структура информационных жанров газеты. Логичность, лаконичность, активное использование средств вторичной номинации, широкое употребление общественно-политической лексики, лексики терминологического происхождения, топонимических и антропонимических названий, названий должностей, званий, временных номинаций являются основными жанровыми признаками информационных текстов современной газеты.

Ключевые слова: газета, стиль газеты, язык газеты, информационные жанры, заметка, передовая статья, очерк.

More diverse approaches and trends of linguistic research of the media language seem to have appeared lately. Investigation of functional styles system of modern literary language, and genre diversity is based on the accounting extralinguistic factors.

Nonfiction (informational) style was the object of linguostylistics in the 20-s of XX century. However, the problem of functional differentiation of language began to develop in the early 50-s of XX century more intensively.

The range of research of the mass media language has expanded considerably, in particular lingvoculturology direction has been identified. Moreover, the theory of genres has become of great interest.

Key words: newspaper, journalesque, newspaper language, informative genres, note, leading article, essay.

© Зайцева В. В., 2015

З розвитком функційної стилістики увага дослідників до вивчення особливостей функціонування мови у сфері засобів масової інформації помітно зросла (Ю. Арешенков [2]; О. Стишов [14]; Г. Євсєєва [9] та ін.). Оскільки функційний стиль поза жанрами можна розглядати лише як наукову абстракцію, питання щодо жанрової своєрідності газетної мови, лінгвістичних ознак кожного окремого жанру є одним із центральних під час вивчення мови сучасної газети.

На потребу жанрово-стилістичного підходу в дослідженні мови звернув увагу ще М. Бахтін, зазначаючи, що жодне мовне явище (фонетичне, лексичне, граматичне) не може увійти в систему мови, не пройшовши довгий складний шлях жанрово-стилістичного випробовування [4]. Окреме ж лінгвістичне дослідження газетних жанрів – це одна з найскладніших проблем сучасної стилістики, оскільки, по-перше, у газеті «межі жанрів не бувають чіткими», по-друге, «на певній відстані тримаються жанрові та лінгвістичні членування» [5], що ускладнює створення лінгвістичної типології жанрів. Тому зрозуміло, що лише ґрунтовне осмислення жанрових типологічних ознак у публіцистиці дасть змогу подальшого вивчення жанрових ознак.

Дослідження мовних засобів газети дає змогу робити висновки про чітке розмежування інформаційних та передових статей, про що зазначає лінгвіст В. Забелін [10]. Перші за характером використання мовних засобів близькі до науково-ділового стилю, виявляючи ознаки фактологічності, документальності в передаванні інформації. Другі ж мають виразно оцінний, яскраво публіцистичний характер і спрямовані передусім на емоційний вплив, певною мірою наближаючись більше до художнього мовлення.

Власне інформаційний матеріал становлять статті, у яких наявність авторського «я» мінімізована, тобто це матеріали, основне призначення яких – повідомлення про події політичного життя без їх оцінки, коротка інформація, комюніке.

У передових статтях, навпаки, превалюють чинники суб'єктивної оцінки, що й зумовлює добір мовних засобів, які

реалізують комунікативні завдання впливу, переконання, критичного осмислення подій.

У великій кількості статей поєднують інтелектуальне й емоційно-оцінне, тобто інформацію подають з позицій суб'єктивного сприйняття, хоч і обмеженого прагненням не спотворювати реальну інформацію. Чергування елементів експресивного та стандартизованого планів, їх взаємоперехід мають привернути й підтримати увагу читача.

Отже, протиставлення стильових різновидів газетного стилю є дещо умовним. Крім того, стиль передових статей має спільні риси не лише з художнім, але й з науковим стилем, тобто має елементи аналітичності. Водночас інформаційні тексти позначені певним динамізмом, що надає їм рис авторського художнього мовлення.

Одні дослідники зараховують до газетного стилю лише інформаційні матеріали (Г. Винокур) [6], на основі яких стиль формувався як такий, інші (В. Забелін) вважають, що «у газетах сьогоdnішнього дня пріоритет отримують, вочевидь, саме факти оцінки, впливу» [10, с. 114].

Інформаційний стиль у його газетному варіанті властивий насамперед одному з найпоширеніших жанрів газети – замітці, газетному звітові.

Інформаційна замітка – це мовний газетний жанр, в основі функціонування виражальних засобів якого лежать такі екстралінгвальні чинники: 1) домінантна комунікативна інтенція жанру – оперативно повідомляти, інформувати про події, відповідаючи змістом на три основні запитання: що? де? коли? відбулося; 2) предмет інформації – злочин, суспільно важлива подія; 3) адресат інформаційного повідомлення – кореспондент будь-якого органу друку, інформаційного агентства [15].

Характерно, що суб'єктивного авторського «я» у замітці немає, уся увага зосереджена тут на об'єктивному відображенні подій, що підтверджується документально.

Екстралінгвальні особливості інформаційної замітки визначають її найважливіші риси. Одна з них – лаконічність.

Інформаційна замітка – це газетний текст, що складається з 15–40 рядків і стисло передає змістовно-фактуальну інформацію, наприклад: *Порошенко прибув до США для участі в Генасамблеї ООН* (МУ, 26. 09. 2015).

Стислість викладу зумовлює композиційну структуру замітки, її чітку логічність, послідовність будови речень: кожне речення – це продовження попереднього з додаванням нових фактичних елементів змісту. Домінантна комунікативна інтенція інформаційної замітки визначає й іншу стильову ознаку жанру – відсутність авторської суб'єктивної оцінки події, що підкреслює достовірність й об'єктивність повідомлення. В інформаційній замітці не використовують такі стилістичні прийоми, як риторичні питання, вигуки тощо, мета яких – емоційний вплив на читача. Ефект достовірності та впливовість матеріалу визначають передусім повідомлювані факти.

В інформаційному тексті використовують переважно суспільно-політичну лексику, терміни, географічні назви, власні імена, назви посад, звань, номінації часу як обов'язкові компоненти називання подій, що відбуваються, наприклад: *нардеп, бютівець, вибори, президент, уряд, коаліція, спікер, очільник, парламентарі, А. Яценюк та П. Петренко у Харкові..., Україна звітує, Голова Вищого адміністративного суду, вереснева Генасамблея ООН визначить.*

Зауважимо, що інформаційна замітка в газеті не призначена для ґрунтовного наукового аналізу будь-якого науково-технічного явища. Цю функцію виконують інші жанри, зазвичай спеціальні статті на наукові теми.

Лексика термінологічного походження (тобто лексика, яка розвинула вторинні нетермінологічні значення на основі асоціативного перенесення термінологічного змісту в загальноповживану мову) відіграє важливу роль у мові газети загалом та в жанрі інформаційної замітки зокрема.

Серед газетних жанрів виокремлюють різновид **передової статті**. Дослідники наголошують на оперативності, злободенності, публіцистичності її змісту [12]. Передову статтю традиційно називають «флагманом номера» [11]. Основна

відмінність передової статті від інших газетних жанрів з погляду вираження полягає в її директивному характері на тлі висвітлення масштабних питань. У передовій статті поряд з вищою інтенцією – впливати на читача – виражаються ще й такі інтенції: інформувати та активізувати. Домінантна комунікативна інтенція передової статті здебільшого зумовлена екстралінгвальними чинниками, що істотно впливають на її композиційно-структурні особливості та мовні засоби, а саме: чинниками директивності, публіцистичності, інформаційності, масштабності проблематики. Директивність пов'язана з такими стилістичними рисами жанру, як конкретність, аргументованість, ясність думки, строгість. Як і хронікальна замітка, передова стаття щодо стилю – найоднорідніший жанр, менш синтетичний і багатогранний, ніж нарис. У ній використовують, хоч й обмежено, термінологічну лексику, цифрові дані, антропоніми та топоніми.

Характеристика інформаційних газетних текстів була б неповною без аналізу жанрової специфіки газетного нарису. Деякі дослідники зараховують його поряд з інформаційною заміткою, передовою статтею до газетних інформаційних текстів [15].

Нарис як жанр газетної публіцистики і як тип тексту становить своєрідне явище серед інших газетних жанрів. Це зумовлено його складною функційно-стильовою природою: нарис функціонує і в публіцистиці, і в художній літературі. Належність до цих двох сфер мовної діяльності пояснює різне трактування нарису як жанру. Деякі дослідники виділяють два види нарисів: газетний і книжний (В. Алексєєв [1]). Наявні й інші думки, зокрема, що нарис переважно народжується в газеті, але це не дає підстав виділяти газетний нарис як самостійний специфічний жанр газетного тексту.

Для характеристики нарису як жанру важливо враховувати, на думку В. Вомперського, де надруковано, для якого видання він призначений, бо «не можна не бачити відмінності між газетним нарисом обсягом у 250–500 рядків, журнальним нарисом і нарисами, що являють собою цілі кліше...» [8].

І справді, обсяг нарису пов'язаний із проблематикою, стилем, властивістю організації матеріалу. Ми дотримуємося погляду на газетний нарис як на художньо-публіцистичний жанр, специфіка якого зумовлена його багатоплановістю, стилістичним насиченням, особливим характером художності.

Стрижневим питанням у дискусіях щодо жанрової своєрідності нарису є питання про сутність у ньому художності. Як пише Г. Солганик, публіцистику ріднить з художньою літературою «першоеlement літератури – слово, різнять же відмінний характер, природа, методи використання слова» [12]. На думку дослідника, у публіцистиці художність пов'язана з експресивністю мовних засобів, що мають «підкреслено соціальний характер» [13]. Отже, однією з рис нарису як художньо-публіцистичного жанру є оцінність його виражальних засобів (розмовних елементів, фразеології, тропів тощо).

Іншою важливою жанровою властивістю нарису є поєднання логічних й образних елементів. «Якщо взяти до уваги дані аналізу особливостей наукового й художнього стилів мови, – стверджує В. Алексєєв, – то можна дійти висновку, що специфікою художньо-публіцистичних жанрів є поєднання абстрактного узагальнення, логічних роздумів і доказів (як у науковому стилі) із художньо-образною конкретизацією (як у художній мові)» [1].

Функційне спрямування на впливовість інформації стає сприятливим чинником для розвитку своєрідних засобів експресивності, зокрема, метафоричних перенесень. Оскільки експресивність передової статті орієнтована на масового читача, характеризується соціально-комунікативним спрямуванням, то в газетних статтях елементи суб'єктивної оцінки не мають визначального впливу на використання мовних засобів. На думку В. Забєліна, одиниці мови сприймають тут зазвичай у своєму прямому номінативному значенні, оскільки на перший план під час добору мовних засобів у газетній інформації виступають чинники «знаходження оптимального способу передавання інформації, стимулювання інтересу до неї читача» [10, с. 114].

Загалом же дослідник мови газети й автор монографії «Стилістика газетних жанрів» Д. Вовчок зазначає, що «газетний виступ будь-якого жанру й з будь-якої теми не може бути від початку до кінця розумовим. Елементи публіцистичності, засоби виразності мають бути в ньому хоч би в невеликій кількості» [7, с. 47]. І далі: «...інформативність потрібна проблемній статті не менше, ніж передовиці» [7, с. 47]. У зв'язку із цим зроблено висновок, що «одна з основних складностей стилістичного аналізу газетних текстів полягає в тому, що, за рідкісним винятком, жоден конкретний виступ у газеті не становить 'жанру в чистому вигляді'» [7, с. 47].

У газеті співіснують дві якісно відмінні єдності – тексти передових статей, орієнтовані на емоційний вплив, і тексти інформаційних повідомлень, спрямовані на передавання однозначної інформації про події, факти. Ця особливість свідчить не про різностильовість газетних матеріалів, а про своєрідну форму лінгвістичної поліфункційності, спрямованої на досягнення «функційного ефекту впливу» [7, с. 55]. Одним із засобів впливу в газетному тексті є метонімія, а також її різновид – синекдоха, які, власне, презентують високий рівень публіцистичності газетного тексту.

Аналізуючи специфіку газетної мови, Г. Винокур зазначав: «У царині словника газетна мова позбавлена навіть тієї обмеженої можливості вибору, якою вона користується в граматиці. Насамперед словниковий запас газетної мови невеликий. Коло газетних тем, сюжетів у кожний певний момент тісно обмежене... Цей невеликий словниковий запас газетної мови характеризується цілком винятковою механізованістю. У газетній мові нема майже жодного слова, яке не було б штампом, кліше, шаблоном. Найуживаніші слова з газетного лексикону – це вже не слова, а своєрідні терміни... У газетній мові саме не вистачає того, що є основою поезії, яка дає змогу **сприйняти кожне слово заново**, ніби вперше його чуєш» [6, с. 182]. Із цим твердженням автора не можна погодитися, якщо зважати на специфіку сучасного інформаційного стилю, по-перше, тому, що газетна мова еволюціонує саме до розвитку

образності, зокрема метафоричної й метонімічної, а по-друге, передусім це стосується суто інформативних текстів, тобто коротких стислих повідомлень, що дійсно будуються за одним зразком і не потребують експресії й образності. На думку Д. Баранника, «ці тексти... можуть зазнавати часом інтенсивного впливу художнього чи публіцистичного жанрів (і це позитивна ознака сучасної газетної мови), так само художні та публіцистичні матеріали в газеті нерідко видозмінюються під впливом елементів інформації» [3, с. 157], що нарешті приводить нас до висновку про відсутність так званої 'чистоти' жанрів газетного мовлення і взаємопроникнення жанрових специфічних рис.

Прикметна ознака газетної мови – органічність засобів образності, хоч кількісні та якісні параметри їх у різних жанрах газети неоднакові. Вони, зокрема, внутрішньо притаманні публіцистичним і художньо-публіцистичним формам (стаття, кореспонденція, нарис, фейлетон тощо), але їх уживання досить обмежене в замітці, повідомленні й інших коротких формах.

Останнім часом окреслилася тенденція порушувати стильове відмежування інформаційних жанрів – під впливом, наприклад, жанрів газетної публіцистики, але вплив цей не руйнує функційної та стильової своєрідності інформації.

Отже, інформаційна замітка, передова стаття й нарис – типи текстів, що належать до розряду газетних. Саме ці інформаційні жанри активно функціонують на шпальтах сучасних українськомовних газет.

Бібліографічні посилання

1. **Алексеев В. А.** О некоторых особенностях публицистического функционального стиля / В. А. Алексеев // Проблемы журналистики : [сб. ст. / под ред. : В. А. Приходько, В. С. Тереховой]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – Вып. 2. – С. 3–20.
2. **Арешенков Ю. О.** «Стиль» як категорійне поняття стилістичної науки / Ю. О. Арешенков // Наук. вісник

- Чернівецького ун-ту. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 117 / 118 : Слов'ян. філол. – С. 3–10.
3. **Баранник Д. Х.** Образна семантика і газетний текст. Метафора в газеті / Д. Х. Баранник // Про культуру мови : матеріали Респ. наук. конф. з питань культури укр. мови, 11–15 лютого 1963 р., Київ. – К. : Наук. думка, 1964. – С. 155–166.
 4. **Бахтин Н. Н.** Эстетика словесного творчества / Н. Н. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
 5. **Васильева А. Н.** Газетно-публицистический стиль речи : курс лекций по стилистике русского языка : [учеб. пос.] / А. Н. Васильева. – М. : Наука, 1982. – 198 с.
 6. **Винокур Г. О.** Культура языка / Г. О. Винокур. – М. : Федерация, 1929. – 336 с.
 7. **Вовчок Д. П.** Стилистика газетних жанров / Д. П. Вовчок. – Свердловск : Уральский ун-т, 1979. – 72 с.
 8. **Вомперский В. Г.** О некоторых стилистических признаках информационных материалов / В. Г. Вомперский // Вестник Московского гос. ун-та. Сер. VII : Филология. Журналистика. – 1960. – № 6. – С. 30–35.
 9. **Євсєєва Г. П.** Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80–90 років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. П. Євсєєва. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
 10. **Забелин В. В.** Стилиевая специфика языка газеты / В. В. Забелин // Общая стилистика : теоретические и прикладные аспекты : [сб. науч. тр. / отв. ред. Г. И. Богин]. – Калинин : Калининский ун-т, 1990. – С. 112–115.
 11. **Роот А. А.** История жанра передовой статьи / А. А. Роот. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 142 с.
 12. **Солганик Г. Я.** Что такое «язык газеты»? / Г. Я. Солганик // Русская речь. – 1982. – № 4. – С. 41–45.
 13. **Солганик Г. Я.** Язык и стиль передовой статьи : [учеб.-метод. пос. для студ. фак. и отд. журналистики гос. ун-тов] / Г. Я. Солганик. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 75 с.

14. **Стишов О. А.** Динамічність преси в суспільно-політичній лексиці й термінології сучасних мас-медіа / О. А. Стишов // Проблеми семантики слова, речення та тексту : [зб. наук. ст.]. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 341–348.
15. **Шматенко А. Ю.** Газетный текст как источник национально-культурной информации : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01/ А. Ю. Шматенко. – М., 1989. – 114 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Вісті Придніпров'я»** – газета Дніпропетровської обласної державної адміністрації, виходить з 1999 року;
2. **«Голос України»** – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 року;
3. **«Дзеркало тижня»** – міжнародний суспільно-політичний тижневик, заснований у 1993 році;
4. **«Демократична Україна»** – громадсько-політична газета, заснована в 1918 році. До жовтня 1991 року – «Радянська Україна»;
5. **«Культура і життя»** – українська щотижнева газета, виходить з квітня 1995 року;
6. **«Молодь України»** – загальнополітична молодіжна газета, заснована в грудні 1925 року.

**ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ІСТОРИЧНИХ НАЗВ
м. ЗАПОРІЖЖЯ**

Стаття продовжує цикл публікацій про топонімію Запоріжжя. У ній розглянуто проблему збереження та повернення історичних назв вулиць міста.

Ключові слова: годонім, годонімія, годонімічна система, назва, онім, топонім.

Статья продолжает цикл публикаций о топонимии Запорожья. В ней рассматривается проблема сохранения и возвращения исторических названий улиц города.

Ключевые слова: годоним, годонимия, годонимическая система, название, оним, топоним.

Article continues the series of publications on the toponymy of Zaporozhye. It discusses the problem of preservation and return of the historical names of the city streets. The proportion of politically biased items – alas, not the only «weak spot» Zaporozhye godono system.

The history of the city has known times when this is objectively justified, the process of trying to artificially influence. And then, along with appropriate, functionally valid names appeared and totally unjustified. Complex and colorful history of the region, reflected in its place names, urbanem (godono particular) was offset through monotonous and their frequency of occurrence in different cities.

Comparative analysis godena various systems of the settlements of Ukraine and near abroad" shows that the General Fund of the names that occur in each of them is unique and special model "memoranda Central parts of cities. Objectively due to the process of renaming city facilities of the Soviet period were artificial, acted by analogy that their monotony, repetitiveness, graded the names that were on the basis of the new titles. A significant portion of Zaporizhzhya godom are ideologically colored, politically biased title. The main disadvantages of Zaporizhzhya godont have: (a) the coexistence of identical or similar names; b) errors in spelling, inaccurate translation; b) lack of qualifiers in the names of double motivation. However, only some of them are motivated enough. This has led to the destruction of historical toponymic landscape of the city.

The process of naming city streets, due to socio-economic, political and other
© **Ільченко І. І. , 2015**

factors, by its nature is not lingualink and poslali phenomenon (extralinguistic factors are to some extent universal and only partially dependent on language and consciousness of people). When you create a local godono system is concerned with three aspects of motivation: historical, social and territorial. The main objective of the toponymy is the preservation of the historical names of his native land.

Key words: godonym, godonymia, godonym system name, onym, the toponym.

Переименовання міських об'єктів, зокрема назв вулиць, провулків, майданів і проспектів, – явище нормальне: це одна з форм розвитку годонімії. Утім, історія міста знала часи, коли на цей об'єктивно зумовлений процес намагалися впливати штучно. І тоді поряд з доцільними, функційно обґрунтованими найменуваннями з'являлися й абсолютно невиправдані. Складна й барвиста історія краю, відбита у його топонімах, урбанонімах (годонімах зокрема) була нівельована одноманітними й через свою повторюваність у різних містах «великого Союзу» невиразними назвами на зразок: *проспект Леніна, вул. Інтернаціональна, вул. Комінтерну, вул. Профспілкова, вул. Дзержинського, вул. Ілліча, вул. Карла Лібкнехта, вул. Клари Цеткін, вул. О. М. Косигіна, вул. Крупської, вул. Ульянова, вул. Рози Люксембург* тощо. Кількість і питома вага ідеологічно забарвлених найменувань досить значні (161 одиниця, що відповідає 13% від загальної кількості всіх годонімів міста). Більшу їх частину складають прізвища діячів Комуністичної партії Радянського Союзу й зарубіжжя, героїв громадянської війни, що належали до лав Робітничо-Селянської Червоної Армії. Ці назви рідко є дійсно мотивованими, діяльність зовсім небагатьох військових та політичних діячів пов'язана з історією міста. Серед них М. Андросов (завідувач відділу сільської молоді Запорізького облкому ЛКСМ України, був помічником комісара з комсомольської роботи в партизанському об'єднанні Ковпака), І. Гаврилов (активний учасник боротьби за становлення та зміцнення влади Радянського Союзу в місті Олександрівську, член більшовицької групи, що вела комуністичну пропаганду на заводі авіаційних моторів), М. Калінін (голова ВКЦВКу, неодноразово відвідував Запоріжжя: 20–21 червня 1922 року

з метою організації допомоги тим, хто голодує; 10 жовтня 1932 року на мітингу, присвяченому пускові Дніпрогесу, на першій плавці електросталеварного цеху заводу інструментальних сталей), В. Чубар (відомий радянський державний і партійний діяч; у 1904–1911 роках навчався в механіко-технічному училищі міста Олександрівська, з листопада 1926 – голова Комітету сприяння Дніпробуду при ВКЦВК, 10 жовтня 1932 року був присутній на відкритті Дніпровської ГЕС) та ін. Спираючись на історичні краєзнавчі джерела, можна стверджувати, що лише 16 найменувань з 161, які мають ідеологічне забарвлення, є умовно мотивованими (якщо вважати лише присутність на мітингу на честь відкриття промислового об'єкту достатньою підставою для увічнення пам'яті присутнього в назві вулиці – *вул. Калініна, вул. Косіора, вул. Орджонікідзе, вул. Петровського*).

Унаслідок такого формального підходу до процесу перейменування міських об'єктів відбулася руйнація історичного топонімічного ландшафту нашого міста (утім, як і багатьох інших міст країни).

Порівняльний аналіз годонімічних систем різних населених пунктів України і «близького зарубіжжя» свідчить, що загальний фонд назв, які наявні в кожній з них, складає своєрідну й особливу модель «меморіалізації» центральних частин міст. Центральні площі зазвичай названо: *пл. Леніна, пл. Миру, пл. Жовтневої революції, Радянська пл.* Такі самі повтори окреслилися й у назвах головних або центральних вулиць: *вул. Леніна, вул. Маркса, вул. Енгельса, вул. Калініна, вул. Пушкіна, вул. Орджонікідзе, вул. Лермонтова, вул. Чехова, вул. Маяковського, вул. Жданова* тощо. Запоріжжя не є винятком із цього всезагального правила. З одного боку, такі імена знеособлюються, стають такими собі «святцями», з іншого – вони знищують колишні, що раніше були на картах міст. Переважна більшість з них – пам'ятки історії та культури, частина топонімічного ландшафту міста, що складалася історично.

Для повернення історичної пам'яті потрібно відмовитися від багатьох перейменувань, повернутися до давніших, первісних назв, але робити це потрібно обережно, спираючись на наукові

дані, враховуючи думку місцевого населення. Загалом потрібно дотримуватися принципу «нова назва – новому об'єкту». Перейменування повинно бути винятком із правила. За кілька останніх десятиліть у Запоріжжя було знято цілий топонімічний шар. В аборигенів Австралії наявне табу на заміну імені, вони всіляко шанують усе старе. Ми ж по суті сховали своє ім'я, стерли багату спадщину. На сучасному історичному етапі ця проблема набуває особливої ваги. Історичні назви потрібно відновлювати, але перший досвід їх повернення вказує на те, що ця благородна акція може мати успіх лише за умов активної участі громадськості, ініціативи «знизу» [5, с. 15]. Утім, такі суспільні починання мають обов'язково спиратися на перевірені наукові дані.

Ще за доби «перебудови» по всій країні розгорнувся рух за відновлення історичних імен. Його очолила створена у квітні 1988 року при Радянському фонді культури науково-громадська рада з топонімії. До її складу увійшли відомі мовознавці, історики, географи, письменники, журналісти, діячі культури та мистецтва. «Історичні назви – пам'ятки культури» – так було названо всесоюзну науково-практичну конференцію, що проводили Радянський фонд культури та Академія наук СРСР. Її провідною темою було повернення до життя втрачених історичних назв. У резолюції, що її прийняла конференція, поняття «історична географічна назва» було визначене так: «Історичною назвою потрібно вважати будь-яке власне ім'я, незалежно від величини названого об'єкта, котре містить у собі цінну історико-культурну інформацію про етапи історичного розвитку, що передували сучасному стану, і відбиває історично значущі сторони, суспільної, господарської, культурної і мовної діяльності народу» [5, с. 14].

Рада з топонімії порушила питання про створення Червоних книг історичних географічних назв. Вони мають бути в кожному місті, області, краї і, ширше, у кожній союзній і автономній республіці. На місцях після ретельного розроблення й обґрунтування ці списки найменувань (по місту, області,

району, місцевості тощо) затверджували сесії відповідних Рад народних депутатів.

Червона книга, на думку членів ради з топонімії, повинна складатися із двох основних частин. Перша – це список імен міст, селищ, сіл, вулиць, площ, проспектів, провулків, гір, річок тощо, що реально наявні в наш час і є пам'ятниками мови, заміненими іншими історичними назвами. Вони потребують поетапного відновлення, реконструкції, короткого обґрунтування їхньої історико-культурної цінності.

Із часу згаданої науково-практичної конференції минуло 26 років. Червона книга історичних географічних назв Запорізької області так і не вийшла у світ. Громадські ініціативи локального характеру, що подекуди й мали своє логічне завершення, як-от: перейменування *вул. XXVIII партз'їзду* на *вул. Якова Новицького*, не піднялися до рівня державної політики, адже суперечності, що мають ідеологічне підґрунтя, повинні розв'язуватися лише на основі результатів об'єктивних наукових досліджень.

На жаль, питома вага політично заангажованих найменувань – не єдине «слабке місце» запорізької годонімічної системи. Крім зазначеного, на сучасному етапі можна виділити такі основні особливості Запорізької годонімії:

- а) співіснування однакових або схожих назв;
- б) помилки в правописі, неточний переклад;
- в) відсутність уточнювальних елементів у назвах з подвійною мотивацією. Докладно розглянемо кожную з них.

1. Серед годонімів наявні назви, що є фонетичними або семантичними близнюками: *вул. Ілліча* та *проспект Леніна*, *вул. Гоголя* та *вул. Буревісника*, *вул. Фучика* та *вул. Юліуса Фучика*, *Південне шосе* й *Південний пров.*, *дві вулиці Лікарські*, *два Вантажних провулки*, *два Радгоспних провулки*, *вул. Театральна* та *Театральний проїзд*, *вул. Інженерна* та *Інженерний майдан*, *пров. Стальний* та *пров. Крицевий*. У деяких випадках причиною такого явища є переклад однієї з назв пари, що мала російськомовне оформлення, українською мовою. Наприклад, до 1994 року в місті були провулки *Вантажный* і *Грузовой*. Після перекладу другої назви та збереження першої

й утворилася пара номенів-близнюків. *Вулиці Лікарські*, зокрема, мали зовсім інші відповідники: *Докторская* і *Лекарская*. Переклали їх однаково: *Лікарська*.

Проблема зовнішньої схожості й тавтології в годонімічній системі міста неодноразово привертала до себе увагу жителів Запоріжжя. У 1987 році в одній з місцевих газет було наведено інтерв'ю зі старшим інженером Запорізького міськкомунгоспу І. Ампілоговим, у якому він з прикрістю зазначає: «І все ж ще й досі трапляються близькі співзвуччя в найменуванні вулиць, яких можна було б уникнути. Наявні, наприклад, вулиці Дев'ятого травня й Дев'ятого січня, вулиці, названі на честь ученого-полярника Отто Юлієвича Шмідта й відомого льотчика Петра Петровича Шмідта, вулиця Сорок років Рад. України й Українська. Проспект Сорок років Перемоги й просто вулиця Перемоги» [1]. На жаль, такі думки (на цю проблему, крім І. Ампілогова, звертали увагу й кореспонденти місцевих газет, небайдужі запоріжці – О. Євтушенко [2], І. Григорович [1], В. Морозюк [6] та ін.) не були взяті до уваги під час затвердження списку найменувань вулиць, провулків, майданів і проспектів міста Запоріжжя в грудні 1994 року.

У різні періоди історії нашого міста перейменування багатьох вулиць було спричинене саме бажанням диференціювати такі назви. Лише в 1966 році виконком Ради депутатів трудящих прийняв рішення про перейменування тих вулиць та провулків, що мають однакові назви: у Шевченківському районі *проїзд Широкий* (у місті є ще *провулок Широкий*, розташований в іншому районі) перейменовано на *вул. Петровського*, *вул. Актюбінська* дістала назву *вул. Ровенська*, *вул. Кар'єрна* – *вул. Чкалова* (знаходиться в селищі радгоспу «Мокрянка») – *вул. К. Лібкнехта*, *вул. Мічуріна* – *вул. Р. Люксембург*, *вул. Щорса* – *вул. Желєзнякова*, *вул. Жданова* – *вул. Пальміро Тальятті* [7, с. 4]. Проаналізувавши назви лише за один рік по одному району міста, уявляємо справжні масштаби порушеної проблеми. Недосконалість процесу творення годонімічної системи міста, по-перше, може бути пояснена високими темпами розбудови Запоріжжя

в повоєнну добу, потребою називати багато об'єктів протягом обмеженого часу, а, по-друге, це й наслідок недостатньо серйозного ставлення до цієї проблеми органів міського управління. Процес найменування фактично був некерованим, позбавленим наукової основи, а тому – приреченим на численні недоліки.

2. Наявні серед перекладених найменувань і такі, що містять порушення норм правопису. Російські назви *Автострадная* й *Придорожный* (провулок) були подані як *Автодорожна* й *Придорожний* відповідно. Однак ці прикметники належать до м'якої групи відмінювання, тому правильно перекладені назви мають писатися так: *вул. Автодорожня, пров. Придорожній*.

Механічно використавши правило про передачу російської «е» українською мовою у власних назвах, автори нової редакції переліку найменувань подали прізвище вітчизняного поета Глібова як «Глебова». Унаслідок цього на карті міста з'явилася *вул. Глебова*, і запорізькі школярі, вивчаючи на уроках творчість байкаря Глібова, повертаються додому *вулицею Глебова*.

Перекладаючи годонім *Мытищинский пер.*, правил передачі російської «и» українською мовою загалом не дотрималися. За нормою російська «и» у власних назвах у позиції після шиплячих передається українською «и». Отож, провулок має називатися *Митищинський*, а не *Митищінський*, як записано в додатку до рішення міської Ради «Про перейменування...».

Перекладаючи назву *Внуковский* (провулок), не звернули уваги на чергування, що має відбутися в разі зміни характеристики складу: *Вну/ко/во – Вну/ків/ський* (/o/ – /i/). Сучасна ж офіційна назва постає так: *Внуковський пров.*

В українському відповіднику російської назви *вул. Мате-Залка* – неправильне відмінкове закінчення. Відомий угорський письменник, герой громадянської війни в Україні, учасник воєнних дій у Запорізькій області звався Мате Залка [3, с. 39]. Це прізвище – іменник першої відміни, отож у родовому відмінку однини має бути закінчення *-и* (тверда група), а не *-а*. Нічим не виправдане й написання через дефіс, що було автоматично перенесене з російського варіанта.

Неправильно перекладений і годонім *вул. Суліми*, котрий мають передавати як *вул. Сулими*, і назва *вул. Горна*, що повинна писатися *вул. Горня*, бо походить від застарілого «горная», і найменування *Продольна* (правильно – «Поздовжня»). Лексеми *Шахматна* також немає в українській мові, натомість є прикметник «шахова».

3. Деяким запоріжцям не подобаються окремі теперішні назви. Звичайно, приємніше писати в адресі *Радісну*, *Зоряну* вулиці, *Вечірній*, *Сріблястий* чи *Конвалієвий* провулки, ніж теперішні вулиці: *Глиноцементну*, *Водовертну*, *Кам'янодробильну*, провулок *Казенний*. Бажаючи підкреслити високі зростання виробництва в регіоні, бурхливий розвиток різних галузей промисловості, творці місцевої годонімічної системи часто забували про милозвучність назв, бажаність їх емоційного забарвлення. Отже, і поставали найменування на зразок: *вул. Автодорівська*, *вул. Базова*, *вул. Водозабірна*, *вул. Цегельна*, *вул. Цегельного заводу*, *вул. Комбінатська*, *вул. Складська*, *вул. Теплобудівна*, *вул. Бетонна*, *вул. Вапняна*, *вул. Шамотна* та ін.

4. Серед годонімів міста трапляються такі, що у свідомості пересічного заporожця можуть мати так звану подвійну мотивацію. Наприклад, *вул. Бродського* названо на честь відомого російського художника, але в декого ця назва асоціюється з іменем лауреата Нобелівської премії Йосипа Бродського. *Вул. Костянтина Великого* увічніює пам'ять Героя Радянського Союзу, комсомольця-підпільника, який загинув смертю хоробрих під с. Розумівкою [4, с. 4], а хтось сприймає назву як похідну від імені першого імператора Візантії. *Вул. Чубаря* можна розглядати як утворену від прізвища Чубаря Власа Яковича, радянського державного й партійного діяча, який народився і провів свої дитячі роки в нашому місті, а можна сприймати її як таку, що названа на честь Чубаря Дмитра Григоровича, Героя Радянського Союзу, також нашого земляка. І схожих випадків досить багато. На нашу думку, аби попередити подвійну мотивацію таких назв, до їх складу потрібно було додати уточнювальні компоненти (доповнити їх іменами або ініціалами, загальними назвами) на

зразок: *вул. І. І. Бродського, вул. К. Т. Великого (вул. Великого, вул. розвідника Великого), вул. Власа Чубаря.*

Об'єктивно зумовлений процес перейменування міських об'єктів за радянського періоду мав штучний характер, відбувався за аналогією, що своєю одноманітністю, повторюваністю нівелювала імена, які лежали в основі нових назв. Істотну частину запорізьких годонімів складають ідеологічно забарвлені, політично заангажовані назви. Утім, лише деякі з них достатньо мотивовані. Це призвело до руйнування історичного топонімічного ландшафту міста. Його відновлення потребує об'єктивних наукових досліджень, наслідком яких має стати Червона книга історичних географічних назв Запорізької області.

Як бачимо, процесові творення місцевої годонімії не приділялося належної уваги протягом усього часу її становлення. Процес найменування міських вулиць, будучи зумовленим соціально-економічними, політичними та іншими чинниками, за своєю природою є не лінгвальним, а позалінгвальним явищем (екстралінгвальні чинники є певною мірою універсальними й лише частково залежними від мови і свідомості людей). Під час створення місцевої годонімічної системи актуальними можна вважати три аспекти мотивування: історичний, соціальний і територіальний.

Зміни в системі назв вулиць, провулків, проспектів та площ міста мали переважно ідеологічний характер, а ґрунтовних наукових досліджень, присвячених годонімічній проблематиці, завжди бракувало.

Бібліографічні посилання

1. **Григорович І.** Пройду по Абрикосовой : история улиц города / И. Григорович // Индустриальное Запорожье. – 1987. – 31 июля.
2. **Евтушенко А.** Назовите её красивым именем / А. Евтушенко // Индустриальное Запорожье. – 1964. – 5 июня.

3. **Клименко Н. Ф.** Взаємозв'язки словотвірної і лексичної семантики слів / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 1982. – № 3. – С. 38–45.
4. **Кочерган М. П.** Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 3–12.
5. **Масенко Л.** Топонімічні жонглювання / Л. Масенко // Соціолінгвістична культура. – 1989. – № 11. – С. 14–15.
6. **Морозюк В.** Наша духовна спадщина / В. Морозюк // Рад. школа. – 1991. – № 6. – С. 31–35.
7. **Фоменко В.** Імена вічні, як життя / В. Фоменко // Комсомолец Запоріжжя. – 1976. – 3 серпня.

**ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ
МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ
В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Статтю присвячено актуальним питанням дослідження українського політичного дискурсу. Окреслено функції простого поширеного речення в системі засобів політичного дискурсу Дніпропетровської області. Визначено місце простого поширеного речення в процесі комунікації влади та громадськості, його роль у формуванні уявлень електорату про діяльність політиків.

Ключові слова: просте поширене речення, другорядні члени речення, додаток, обставина, означення, засоби мовленнєвого впливу та переконання.

Статья посвящена актуальным вопросам исследования украинского политического дискурса. Определены функции простого распространенного предложения в системе средств политического дискурса Днепропетровской области. Обозначено место простого распространенного предложения в процессе коммуникации власти и общественности, а также ее роль в формировании представлений электората о деятельности политиков.

Ключевые слова: простое распространенное предложение, второстепенные члены предложения, приложение, обстоятельство, определение, средства речевого воздействия и убеждения.

The article is devoted questions of research of Ukrainian political discourse. Functions of simple widespread sentence are defined in the system of means of the political discourse in Dnepropetrovsk region. Place of this syntax construction during communication of authorities and the public is indicated. Role of this syntax construction in shaping of perceptions of the electorate on the activities of politicians is defined.

The aim of research is to establish the specificity of Ukrainian-language political discourse by disclosure of its structural and syntactic characteristics. The peculiarities of functioning of widespread simple sentences of the political discourse of Dnepropetrovsk are studied in paper.

The object of research is Ukrainian-language texts belonging to the political discourse of Dnepropetrovsk. The subject of study is structural and syntactic features of functioning of simple widespread sentences in speech of politicians of Dnepropetrovsk. The statements of politicians of Dnepropetrovsk were the source of the study. These statements were published in the news on the official website of

© Карасьова К. А., 2015

Dnipropetrovsk Regional State Administration.

Key words: simple widespread sentence, secondary sentence parts, application, circumstance, definition, means of speech influence and persuasion.

Сучасний світ висуває до мовлення політиків високі вимоги. Промови публічних осіб повинні мати передусім високу інформативність та здатність переконати електорат у певній ідеології. Для досягнення цієї мети політичні діячі послуговуються низкою мовленнєвих засобів та прийомів.

Вивченню специфіки політичного мовлення й мовних засобів впливу та переконання, які використовують публічні особи, лінгвісти приділяють сьогодні велику увагу. Цю проблематику досліджували у своїх лінгвістичних працях Н. Арутюнова [2], Х. Дацишин [5], С. Онуфрів [8], К. Серажим [9], Г. Яворська [11] та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень політичного мовлення, недостатньо вивченою залишається прагматична, синтаксична та структурно-семантична організація сучасного політичного дискурсу, зокрема залежність формально-граматичної організації речень від комунікативно-прагматичної мети, стратегій і тактик адресанта. Водночас у сучасному українському мовознавстві дослідники синтаксичної семантики (Н. Арутюнова [1], І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко [4], А. Загнітко [6; 7] та ін.) активно вивчають речення в межах поняття семантико-синтаксичної структури, змістових відношень, елементарних та ускладнених речень тощо.

У зв'язку із цим важливим і перспективним видається цілеспрямоване вивчення структурно-синтаксичних особливостей політичного мовлення, зокрема, особливостей функціонування в політичному дискурсі простого поширеного речення.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки українськомовного політичного дискурсу через розкриття його структурно-синтаксичних характеристик, зокрема, особливостей функціонування в політичному дискурсі Дніпропетровщини простих поширених речень.

Об'єктом дослідження є українськомовні тексти, що належать до політичного дискурсу Дніпропетровщини.

Предмет вивчення складають структурно-синтаксичні особливості функціонування простих поширених речень у мовленні політиків Дніпропетровщини.

Джерелом дослідження стали висловлювання політиків Дніпропетровщини, що опубліковані в новинних статтях на офіційному сайті Дніпропетровської облдержадміністрації.

Завдання діяльності політиків висувають до їх мовлення певні вимоги: інформативність та здатність переконати адресата у визначеній ідеології. Мовлення політиків повинне бути 'сухим' та конкретним, з великою часткою фактичного матеріалу. Це зумовлює домінування в політичному мовленні коротких, переважно простих речень. Такі конструкції зазвичай передають лише сутність повідомлення, унаслідок чого адресат швидко переймає інформацію та не втомлюється від надмірної кількості слів.

З іншого боку, для того, щоб факти краще засвоювалися у свідомості реципієнта, політики намагаються впливати безпосередньо на емоційний рівень сприйняття інформації. Тому політичні лідери дуже часто послуговуються прийомами розширення образності мовлення.

А. Федоров зазначає: «Суспільно-політичним текстам притаманна полемічність, пристрасність тону, і специфіка стилю полягає тут у поєднанні елементів наукової мови і різних засобів емоційності та образності» [10, с. 250]. Ця мета передбачає використання в мовленні політиків об'ємніших синтаксичних конструкцій, зокрема, і таких як просте поширене речення.

Прості поширені речення посідають важливе місце в текстах політичного мовлення громадських діячів Дніпропетровщини. Зокрема, під час дослідження було встановлено, що 66% усіх синтаксичних конструкцій вибірки із промов керівництва Дніпропетровської облдержадміністрації за 3 місяці (червень – серпень 2014 року) становлять прості поширені речення. Другорядні члени речення уможливають детальніший опис подій чи явищ, конкретність та чіткість повідомлення, а також

образність мовлення. Зазвичай прості речення в політичному мовленні мають у своїй структурі всі три види другорядних членів речення: означення, додаток та обставину. Із проаналізованої тисячі простих поширених речень у близько 650 конструкціях наявні всі три види другорядних членів. Наприклад: ***Щорічно** (обставина) **для студентів** (додаток) **вишів** (означення) ми проводимо **ярмарки** (додаток) **вакансій** (означення) (1); **П'ять років поспіль** (обставина) **наші** (означення) школярі виборюють **призові** (означення) **місця** (додаток) **у цих** (означення) **першостях** (обставина) (2); **Нещодавно** (обставина) **у нас** (додаток) була зустріч **з американським** (означення) **агентством USA** (додаток) **по спільній роботі з профілактики туберкульозу** (означення) (3); **Це дозволяє цілодобово** (обставина) **забезпечувати пацієнтів** (додаток) **необхідною медичною** (означення) **допомогою** (додаток) **без перебоїв** (обставина) (4) та ін.*

Така розгорнута структура простого речення передає в стислій формі великий обсяг інформації, детальніше описує події без обтяження мовлення. Завдяки другорядним членам речення політики уникають недомовленостей: обставина конкретизує місце, час, мету та ін.; додаток уможливорює детальний опис особи чи предмета, на який безпосередньо спрямована дія; означення впливає на образне сприйняття реципієнта. Прості речення із трьома видами другорядних членів створюють ілюзію докладного опису події чи явища, що викликає довіру в електорату до представників влади.

Політичні діячі послуговуються такими поширеними конструкціями переважно для опису своєї діяльності. До того ж підметом у 23% таких речень виступає займенник *ми*, що семантично засвідчує не лише конкретних представників органів влади, а й тих, хто виконує поставлені ними завдання чи просто є прихильником політики провладних структур. Така граматична схожість речень на позначення діяльності влади та їх прихильників дає змогу розширити у свідомості реципієнта сферу діяльності політиків та приєднати до безпосередньо їхніх досягнень досягнення тих, хто працює спільно з ними. Зокрема,

публічні особи зазначають: *Ми* вже почали співпрацю в цій сфері (3); Сьогодні *ми* створюємо новий формат роботи (5); Завдяки цьому *ми* змогли передати військовим необхідну техніку (6); Наразі *ми* посилюємо вимоги контролю на залізниці (8).

Водночас структурно практично ідентичні конструкції повідомляють і про діяльність прихильників провладних структур. Наприклад: Спеціально для контакту з «просунутою» частиною населення, для контакту з молоддю *ми* розробили спеціальний сайт комітету (7); *Ми* чули багато таких страшних історій (9); *Ми* відразу почали цю ситуацію вивчати (10); У будь-який момент *ми* маємо можливість консулюватися з найкращими лікарями (11) тощо.

У єдиному інформаційному потоці, у послідовних промовах політиків та їх прихильників, що переважно йдуть одна за одною, такі речення не створюють кілька різних образів представників влади та їх підлеглих, а, навпаки, об'єднуються в один потужний образ влади, що працює в усіх галузях та напрямках.

Політичні діячі послуговуються простими поширеними реченнями із трьома різними поширювачами й на позначення діяльності окремих груп жителів регіону. Потрібно відзначити, що в такому разі використання поширених конструкцій істотно зменшується. Із 650 проаналізованих простих речень, у яких наявні три види другорядних членів, лише 200 конструкцій вжито на позначення діяльності жителів регіону. Наприклад: *Одразу* (обставина) *родичі* отримують *всі необхідні для цього* (означення) *документи* (додаток) (12); *У Дніпропетровську* (обставина) вони *вже* (обставина) *перенесли операції* (додаток) *та отримують всю необхідну медичну* (означення) *допомогу* (додаток) (13); *Практично кожен* (означення) клієнт *Приватбанку* (означення) *зіткнувся в банкоматі* (обставина) *з пропозицією* (додаток) *благодійності* (означення) (14); *Наші* (означення) професори *майже 10 годин* (обставина) намагалися *врятувати життя* (додаток) *цьому* (означення) *хлопцеві* (додаток) (15) та ін.

Такі речення хоч формально й описують діяльність жителів регіону, утім, фактично засвідчують опосередковану діяльність

органів влади, з якою зіткнулися звичайні люди. У таких реченнях також переважно наявні всі три поширювачі. Це зумовлено прагненням політичних діячів деталізувати власне мовлення, подавати конкретні описи подій та фактів, а отже, бути переконливішим на політичній арені.

Аналогічні конструкції трапляються й у разі, коли в ролі підмета вжито іменник на позначення неістоти, який формально не має жодного стосунку до органів влади, але, аналізуючи весь контекст політичного дискурсу регіону, можна уловити асоціативний ряд між семантикою речення та діяльністю обласної влади. Зокрема, до таких конструкцій належать: *Вчора відбулася зустріч з Агентством з використання енергії в Україні* (16); *Потім кожну сім'ю автобус доставить за місцем проживання* (17); *У 2014 році у Дніпропетровського відділення Малої академії наук з'явилися два вагомі досягнення* (18) тощо.

Вагоме місце в мовленні політиків посідають прості конструкції, поширені за допомогою обставин (18% простих поширених речень у політичному мовленні). Обставини в цьому разі переважно конкретизують місце, час, спосіб та мету дії, рідше – умову, міру й ступінь дії. Високу частотність (12% простих поширених речень у політичному мовленні) мають конструкції із двома і більше видами обставин, наприклад: *Вчора близько години дня (обставина часу) до нас із зони АТО (обставина місця) поступило 5 хлопців* (19); *Під час подій лютого та березня (обставина часу) в Україні (обставина місця) Латвія надавала можливість лікування постраждалим* (16); *19 червня (обставина часу) до нас для проведення судово-медичних експертиз (обставина мети) надійшли загиблі в авіакатастрофі Іл-76* (12); *У медичних закладах (обставина місця) і раніше (обставина часу) існували різні локальні мережі* (20) та ін.

Таке поєднання обставин місця та часу, подекуди обставини умови чи мети дають змогу мовцям створити обмежений простір для оперативнішого сприйняття мовлення реципієнтом. Політики послуговуються із цією метою переважно короткими реченнями, що семантично засвідчують лише особу чи предмет, що виконує

певну дію, чітко окреслену в часі та просторі. Подекуди, коли мета діяльності представників влади може мати подвійне трактування, політичні особи вводять у речення додаткову обставину мети чи умови.

У системі обставинних одиниць специфічним для політичного дискурсу є використання в мовленні політиків обставини часу. Цей член речення зазвичай у мовленні представників влади визначає теперішній час. Переважно такі обставини виражені прислівниками *сьогодні, зараз, наразі, вже* та ін. Це уможлиблює чітке визначення часових меж виконання дії, переконання електорату в ефективності роботи владних структур та своєчасності виконання обіцянок і прийняття відповідних рішень. Наприклад: *Ці хлопці **наразі** знаходяться в лікарні ім. Мечникова* (13); ***Сьогодні** ми намагаємося використовувати різні шляхи в подоланні поширення СНІДу* (3); ***Сьогодні вже** є пряме авіаційне сполучення* (22); ***Зараз** завдяки небайдужим громадянам України нестача бронезилетів зведена нанівець* (14) та ін.

Така специфіка політичного мовлення зумовлена постійною швидкою зміною обставин дискурсу, а також метою політичних діячів, які намагаються підкреслити свою системну діяльність та швидко реалізацію обіцянок. Утім, потрібно відзначити, що обставина часу хоч і вказує начебто на конкретний термін, насправді не називає чітку дату. Зокрема, словоформи «наразі», «сьогодні», «зараз» та ін. мають розширені семантичні межі та вживаються на позначення недалекого минулого, сьогодення та близького майбутнього – того проміжку часу, що вигідний мовцю. Такий підхід дає змогу політикам маніпулювати поняттям часу, а також впливати на свідомість реципієнтів.

Публічні особи регіону послуговуються також й обставинами часу на позначення певного проміжку, коли тривали або ж навпаки були відсутні певні події. Наприклад: ***Протягом останніх 6 років нічого подібного не робилося*** (23); *Ця акція тривала **трохи більше місяця**...* (14); *На цьому також наголосив директор Британської ради в Україні Мартін Даул **під час** свого офіційного **візиту** до Дніпропетровщини* (24) та ін.

Такі конструкції переважно не несуть додаткового семантичного навантаження, а, навпаки, конкретизують у часі події, про які йдеться в промові.

Політики конкретизують своє мовлення також за допомогою обставин мети та умови. Такі конструкції дають змогу активніше переконувати громадськість у правильності дій керівництва регіону, а також певною мірою виправдовувати діяльність політиків. Наприклад: *Тамошні клініки мають більше можливостей для залучення до лікування європейських спеціалістів (обставина мети) (13); Ці технології використовуються для покращення роботи служби швидкої медичної допомоги (обставина мети) (25); Справді, були певні складнощі з порівнянням генотипів, тому що необхідно було з різних областей доставити ці об'єкти, потім проводилося дослідження. У зв'язку з цим (обставина умови) виникли деякі затримки (12); Через цей сервіс ми збираємо пожертви і для придбання амуніції бійцям в зоні АТО (обставина мети) (14)* та ін.

Конкретизують своє мовлення політичні діячі й за допомогою обставин способу дії, міри та ступеня. Ці другорядні члени речення в мовленні публічних діячів не просто детальніше інформують про діяльність владних структур, а засвідчують їх курс, підкреслюють їхню позицію. Зокрема, у політичному дискурсі йдеться: *Ми будемо працювати в тісному контакті (обставина способу дії) разом (обставина способу дії) з українською владою в цьому напрямку (16); Всі разом (обставина способу дії) ми виграємо (11); Ми не працюємо за принципом «відняти все та розділити» (обставина способу дії) (26); Абсолютно (обставина міри та ступеня) налагоджений механізм взаємодії між лікувальними установами (25); Область вже готова до зими по всіх напрямках на 50% (обставина міри та ступеня) (27).*

Обмежуючись введенням обставини в просте речення, політичні діячі докладно обґрунтовують свою позицію, не акцентуючи на ній особливу увагу. Отже, політики за допомогою обставини впливають на підсвідоме сприйняття інформації

слухача та передають у такий спосіб потрібну ілюзорну картину світу.

Схожу функцію в мовленні політиків, коли йдеться безпосередньо про органи влади, виконує додаток. Цей другорядний член речення конкретизує напрямок зусиль громадських діячів. Водночас із присудком, що безпосередньо визначає діяльність органу влади чи конкретних його представників, додаток дає змогу окреслити сферу їх діяльності та напрямок ідеологічного руху. Зокрема, громадські діячі виголошують: *Ми готові допомагати речами: ліжками, ковдрами, подушками* (16); *Ми братимемо участь і в соціальних проектах, і в проектах з благоустрою прилеглої території* (28); *Ми готові співпрацювати і з Урядом України, і з регіонами* (29); *Ми розробляємо низку заходів щодо стабільної роботи господарського комплексу області* (21) та ін.

В іншому разі, коли представники влади говорять про звичайні справи регіону, не описуючи безпосередньо власну діяльність, додаток хоч і наявний у їх мовленні, утім, він остаточно втрачає свої маніпулятивні властивості.

Означення в мовленні політиків переважно виконує функцію конкретизатора, незважаючи на свою образотворчу властивість. Публічні особи послуговуються переважно неузгодженими означеннями, що увиразнюють значення підмета чи додатка. Наприклад: *Також ми працюємо над укладанням домовленостей з органом управління освіти та вишами Люблінського воєводства Республіки Польща* (1); *Україною та Ісландією була досягнута згода в галузі оновлення джерел енергії* (16); *Окремо плануються заходи щодо скорочення споживання газу підприємствами та бюджетними організаціями* (21); *Польський досвід реформування освітньої системи є найзручнішим для вивчення* (24); *Школа отримала шанс поліпшити свої умови в рази* (28); *Під час візиту Мустафи Джемілева на прес-конференції журналісти поставили питання про передачу мечеті мусульманській громаді* (30) тощо. У такому разі означення допомагає створити в уяві реципієнта

завершену, вигідну мовцю картину світу, а отже, завоювати довіру електорату та уникнути зайвих питань.

У мовленні публічних діячів узгоджені означення трапляються набагато рідше. Із проаналізованих 110 простих речень з означенням лише в 43 конструкціях наявні узгоджені означення. Узгоджені означення в політичному дискурсі виконують переважно традиційну функцію – створюють образність мовлення. Зокрема: *Ми хочемо створити єдиний логістичний центр* (31); *Дороговартісні діалізні апарати надані до лікарні на безоплатній основі* (25); *Ми просто повинні мати людський контакт* (22). Такі речення покликані зробити мовлення політичних діячів мелодійнішим та приємнішим для сприйняття реципієнтом.

Отже, проаналізувавши політичний дискурс Дніпропетровщини, можна зробити висновки, що публічні особи регіону у своєму мовленні надають перевагу простим поширеним конструкціям, за допомогою яких описують діяльність владних структур. Підметом у таких конструкціях зазвичай виступає займенник у першій особі множини, що вказує на представників влади та їх однодумців, також до їх структури входять всі три види другорядних членів речення: додаток, означення та обставина, що створюють у свідомості реципієнта змістовний, широкий образ, уявлення про представників влади.

Такий підхід уможливлений прискіпливим ставленням електорату до органів влади. Прості поширені речення дають змогу політичним діячам уникати недомовленостей та окреслювати чіткі межі повідомлення. За допомогою обставини конкретизують місце, час, умову, причину, мету діяльності тощо, додаток допомагає визначити, на кого спрямована діяльність влади, означення додає образності. У такий спосіб прості поширені конструкції дають змогу політикам максимально лаконічно передавати великий обсяг інформації.

За допомогою таких поширювачів громадські діячі намагаються максимально скоротити обсяг слів у реченні, розширивши, утім, змістовність повідомлення, обсяги інформації, що передають реципієнту.

Вагоме місце в політичному мовленні посідають і прості речення з відокремленими другорядними членами. Це може стати цікавим матеріалом для подальших досліджень засобів переконання та впливу політичного мовлення на електорат.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
2. **Арутюнова Н. Д.** Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
3. **Валгина Н. С.** Синтаксис современного русского языка [Электронный ресурс] / Н. С. Валгина. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-056.htm>.
4. **Валгина Н. С.** Теория текста [Электронный ресурс] / Н. С. Валгина. – Режим доступа : <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook029/01/>.
5. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови : синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. **Вихованець І. Р.** Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
7. **Дацишин Х. П.** Метафора в сучасному українському політичному дискурсі : за матеріалами преси 1995–2002 років : довідник / Х. П. Дацишин. – Львів: ПАІС, 2004. – 260 с.
8. **Загнітко А. П.** Типологія семантико-синтаксичних відношень / А. П. Загнітко // Східноукраїнський лінгвістичний збірник. – Вип. 3. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1997. – С. 22–34.
9. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
10. **Онуфрив С. Т.** Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / С. Т. Онуфрив. – Л., 2005. – 193 с.

11. **Серажим К. С.** Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти : на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.08 / Катерина Степанівна Серажим. – К., 2003. – 392 с.
12. **Федоров А. В.** Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высш. шк., 1968. – 202 с.
13. **Яворська Г. М.** Прескриптивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада / Г. М. Яворська. – К. : НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, 2000. – 288 с.

Джерела фактичного матеріалу

- Новинні статті на сайті Дніпропетровської облдержадміністрації // режим доступу: <http://adm.dp.ua>
1. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=60559634E76FE8F1C2257D0A00259814>
 2. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=61B4EE4175DA85FBC2257D15004C91A9>
 3. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8B51999F8A752DB0C2257D11004A3C52>
 4. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=7B932466141D4551C2257D2400652D71>
 5. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=028D592647D70A2BC2257D0B00308F5F>
 6. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=40CAFE943F967A59C2257D120049E6AE>
 7. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=0FC63FD7310A0620C2257D0E004ECCA3>
 8. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=23201E9F27849963C2257D1C004A3DD7>
 9. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=401FBD90ACC04D67C2257D1C003548CC>
 10. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=3069EC2C5080FF20C2257D1F004609B7>
 11. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=A10EC8AF7A57E35BC2257D2600271A18>
 12. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=F87AC1829EE1A693C2257D1E002E6BD4>

13. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=47E2E6D818B573D9C2257D20003F4CBE>
14. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=B8CD220C1119C32DC2257D200044C266>
15. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=3638D3E36C2E02E8C2257D1500460B7E>
16. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=DFD63BA05C191F7DC2257D1800364516>
17. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=5A6EADAA54FAB484C2257D1F00326E37>
18. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=2F12885C5D25CA44C2257D120036BD69>
19. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=67C893CF4AAFC12CC2257D1600532A40>
20. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=CF0CD10C8CB59EF0C2257D2000290165>
21. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=B9EA400E0D1631C0C2257D1E004AA9AD>
22. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=83D49FDA172DDF22C2257D0E004C45EA>
23. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=44D464AF02836959C2257D10004FCBB1>
24. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=717434A51D8753A5C2257D190048780A>
25. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=EA4DA0A31BD8B4A2C2257D2400655832>
26. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=106DB7A68E0CA68FC2257D18002072C7>
27. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=162877EA1378D7DDC2257D1E0049F825>
28. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=1E15AF4AAECBF29FC2257D1F0033FD03>
29. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=08DF2AC767742BCAC2257D18003C67FE>
30. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8500F916F14A776CC2257D12003F2C85>
31. <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/document.xsp?id=8F7BEBAD0D6F06FBC2257D23004461F7>

**ГОДОНІМИ ІЗ ГЛОРИФІКАЦІЙНОЮ
СЕМАНТИКОЮ В УРБАНОНІМНОМУ
ПРОСТОРІ КРИВОГО РОГУ**

У статті досліджено найменування лінійних об'єктів, що в мовознавчій науці кваліфікують як годоніми, до яких зараховують назви вулиць, провулків, проспектів і т. ін. Годоніми Кривого Рогу, попри наявну переномінацію, демонструють актуалізацію ідеологічних мотивів, увіковічують осіб, на чю честь були утворені. Годоніми-репрезентанти осіб являють собою досить строкату лексико-семантичну групу й протиставляються годонімам-репрезентантам не-осіб, де перші засвідчують глорифікаційну семантику, другі – естетичну чи орієнтувальну.

Ключові слова: урбанонімний простір, годонім, годонімне найменування, глорифікаційна семантика, лексико-семантична група.

В статье исследуются наименования линейных объектов, квалифицируемые в лингвистике как годонимы (названия улиц, переулков, проспектов и т. п.). Годонимы Кривого Рога, несмотря на имеющуюся переноминацию, демонстрируют актуализацию идеологических мотивов, сохраняют память о лицах, на чью честь были образованы. Годонимы-репрезентанты лиц являют собой достаточно пеструю лексико-семантическую группу и противопоставляются годонимам-репрезентантам не-лиц, где первые манифестируют глорификационную семантику, вторые – эстетическую или ориентировочную.

Ключевые слова: урбанонимическое пространство, годоним, годонимное наименование, глорификационная семантика, лексико-семантическая группа.

The article investigates the names of the linear objects in the urbanonymic space of Kriviy Rih. Despite the fact that hodonyms occupy an important place in the urbanonymic space of Kriviy Rih, they have not been subjected to thorough research, and that predetermines the relevance of our scientific exploration, the aim of which is to represent hodonyms with semantics of glorification in the urbanonymic space of Kriviy Rih. The main task is to investigate the motivational-semantic features of hodonyms.

Street names, despite mass renaming, demonstrate the actualization of ideological motives; immortalize people in whose honor they were formed. Hodonyms that represent people are quite diverse lexical-semantic group and contrasted to hodonyms that represent non-living beings, where the first ones have semantics of

© **Колоїз Ж. В., Титаренко А. А., 2015**

glorification; the second ones are of aesthetic or orienting semantics.

In this case we can say that urbanonymic space of Kriviy Rih still has not got rid of the Soviet-communist coloring. In addition, many of the streets glorify people, whose actions and deeds promoted the extermination of the Ukrainian nation, the so-called members of the revolutionary movement.

The so-called cultural, scientific and artistic names stand out in the subgroup of hodonyms with the semantics of glorification that represent people. The vast of their part presents foreign writers, composers, artists, scientists and so on. Very small fraction of the hodonyms is national patriotic in the urbanonymic space of Kriviy Rih. This is very clearly observed in the street names that have a local significance.

Urbanonymic space is based on the relative integrity of the system and relative stability, which depends on lingual and extra linguistic factors that include social and political circumstances, cultural and ethno-cultural characteristics, and ideological factors. Historical factors are also important, they modify urbanonymic space, assist the analysis of socio-cultural continuity of urbanonyms created in different historical periods. The historical background of hodonyms with the aesthetic and orienting semantics is considered to be the prospect of the research.

Key words: urbanonymic space, hodonyms, street names, semantics of glorification, lexical-semantic group.

Із другої половини ХХ століття в лінгвістичній науці посилюється інтерес до урбанонімних найменувань, що цілком закономірно, адже, як відомо, розвиток інфраструктури спричинив не лише зростання чисельності міських жителів, але й появу нових власних назв міських об'єктів та залучення їх до цілісного семіотичного простору міста (З. Бичко[1], О. Галай [2], М. Горбаневський [3], М. Забелін [4], А. Загнітко [5], Н. Лісняк [6], Г. Мезенко [7], Р. Разумов [9], О. Сизова [10] та ін.).

Зацікавлення вітчизняних і зарубіжних науковців викликають найменування тих чи тих внутрішньоміських об'єктів, з-поміж яких вирізняють назви лінійних топографічних реалій, кваліфікованих у мовознавчій науці як годоніми (Л. Подберезкіна [8], Т. Шмельова [11] та ін.).

Попри те, що в урбанонімному просторі Кривого Рогу годоніми посідають досить вагоме місце (їхня кількість становить близько 1800 одиниць), до сьогодні вони не піддавалися ґрунтовному дослідженню. Це, власне, визначає актуальність нашої наукової розвідки, мета якої – репрезентувати годоніми із глорифікаційною семантикою в урбанонімному просторі

Кривого Рогу. Основне завдання – дослідити мотиваційно-семантичні особливості годонімних найменувань.

Загальновідомо, що годоніми являють собою найбільш змінну частина урбанонімного простору, адже саме вулиці перейменовують з огляду на історико-соціальні зміни в житті країни чи міста, ідеологічні та соціально-культурні трансформації безпосередньо впливали на формування урбанонімної системи будь-якого міста. До того ж у переномінації не завжди простежують ту чи ту закономірність, глорифікаційні найменування виникають на місці орієнтувальних і навпаки. Наприклад: *вулиця Аварська* ← *1-й Аглобудівський провулок* (до 1975); *вулиця Аверіна* ← *вулиця Каширська* (до 1975); *вулиця Авілова* ← *провулок Раскової* (до 1975); *вулиця Автомобілістів* ← *провулок Сиволапа* (до 1975); *вулиця Агафонова* ← *вулиця Жертв Революції* (до 1985); *вулиця Азізбекова* ← *вулиця Автоматична* (до 1975); *вулиця Азіна* ← *провулок Ольховський* (до 1975); *вулиця Аліма Солониченка* ← *вулиця Астраханська* ← *провулок Азовський* (до 1975); *вулиця Алімова* ← *провулок Залізничний* (до 1975); *вулиця Алупкінська* ← *1-й провулок Аврори* (до 1975); *вулиця Альпіністів* ← *3-й провулок Шухова* (до 1975); *вулиця Андижанська* ← *3-й Аглобудівський провулок* (до 1975) тощо. Таких модифікованих годонімних назв в урбанонімному просторі Кривого Рогу є чимало. Беззаперечним залишається одне: зміна годонімної назви спричиняє модифікацію урбанонімного простору. Однак, безумовно, провідним у лексичній системі годонімів залишається принцип впливу пріоритетів, наявних у певному місті. Щоправда, подеколи самі мешканці не можуть пояснити, чому їхня вулиця має ту чи ту назву й пам'ять про яку «видатну» особистість вона береже. Наприклад: *вулиця Асєєва*, *вулиця Афіногенова*, *вулиця Бадаєва*, *провулок Барбюса*, *вулиця Бебеля*, *вулиця Бекетова*, *вулиця Бубнова*, *вулиця Букова*, *вулиця Булавіна*, *вулиця Бутлерова*, *вулиця Бучми*, *вулиця Ваніна*, *вулиця Верстовського* і т. ін.

Годонімні назви Кривого Рогу є своєрідним джерелом інформації про місто, оскільки вони розкривають історію, культуру, традиції та звичаї мешканців промислового центру.

У цьому разі можна говорити, що донині урбанонімний простір не позбавився радянсько-комуністичного забарвлення, про що свідчать такі найменування вулиць: *Аврори, Більшовицька, Жовтнева, Іскрівська, Кімівська, Комінтернівська, Комсомолу України, Комсомольська, Комунарна, Ленінського Комсомолу, Піонерська, Пролетарська, П'ятирічок, Радгоспна, Радянська, Радянської Армії, Революційна, Старих Більшовиків, Червоного Жовтня, Червонопрапорна, Червонофлотська* тощо. До того ж чимало з вулиць «прославляють» людей, чиї дії і вчинки сприяли винищенню українського народу, його національного духу, як-от: *Антонова-Овсієнка* – вулиця, названа на честь Антонова-Овсієнка Володимира Олександровича (1883–1938), професійного революціонера, наркома військових справ України, який відзначився своєю жорстокістю; *Землячки* – вулиця, названа на честь Розалії Самійлівни Землячки (Залкінд) (1876–1947), учасниці революційного руху, що також відзначилася своєю жорстокістю; *Косіора* – вулиця, названа на честь учасника революційних подій Косіора Станіслава Вікентійовича (1885–1939), державного й партійного діяча, причетного до геноциду в Україні; *Леніна* – вулиця, названа на честь відомого російського партійного, політичного і державного діяча Ульянова Володимира Ілліча (Леніна), засновника РРФСР; *Мануїльського* – вулиця, названа на честь державного діяча Мануїльського Дмитра Захаровича, який, виступивши ініціатором, ідеологом і керівником нової кампанії боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» (1945–1946), розгорнув широкомасштабну акцію з переслідування та цькування української інтелігенції, зокрема, найвідоміших тогочасних істориків Мирона Петровського та Івана Крип'якевича, письменників Олександра Довженка, Володимира Сосюри, Юрія Яновського, Максима Рильського та інших; *Постишева* – вулиця, названа на честь Постишева Павла Петровича (1887–1939) – радянського партійного і державного діяча, причетного до геноциду в Україні; *Хатаєвича* – вулиця, названа на честь Хатаєвича Менделя Марковича (1893–1937), радянського

партійного і державного діяча, також причетного до геноциду в Україні.

Зауважимо: годоніми-репрезентанти осіб являють собою досить велику й строкату лексико-семантичну групу, що протиставляється годонімам-репрезентантам не-осіб, де перші засвідчують глорифікаційну семантику, другі – естетичну й орієнтувальну.

Назви із глорифікаційною семантикою є складником кожної урбанонімної системи. Специфіка глорифікаційних годонімів полягає в тому, що здебільшого всі вони виконують глорифікаційну роль незалежно від обізнаності мешканців з особливостями діяльності персоналій, на чию честь були утворені назви. Панівними серед глорифікаційних номенів є найменування, підґрунтям для яких слугують антропоніми. У більшості урбанонімів відантропонімні назви означають присвійність, але для годонімів, що походять від власних назв людей, основним питанням у разі номінації стає не «чий?», а «на чию честь?» Як свідчить опрацьований матеріал, колишня комуністична ідеологія спричинила появу великої кількості годонімних найменувань на честь учасників революційних подій, професійних революціонерів, державних діячів як тодішньої радянської держави, так і зарубіжжя, як-от: *Азізбекова, Арсентьєва, Бабушкіна, Бадаєва, Баумана, Бебеля, Благоева, Блинова, Блюхера, Боженка, Бонч-Бруєвича, Ботева, Бубнова, Будьонного, Вакуленчука, Варлена, Войкова, Володарського, Воровського, Гамарника, Готвальда, Гротевоя, Гусєва, Джапарідзе, Дзержинського, Дибенка, Димитрова, Желтецького, Желябова, Калініна, Камо, Каракозова* тощо, а також учасників Великої Вітчизняної війни, що отримали найвищу нагороду – звання Героя Радянського Союзу: *Алексєєнка, Бірюзова, Валі Котика, Вершигори, Водоп'янова, Гастелло, Грицевця, Громової, Доватора, Жукова, Заслонова, Зорге, Карбишева* тощо. Здебільшого такі найменування потребують відповідних (хоч би мінімальних) енциклопедичних знань, наприклад: Бабушкін Іван Васильович (1873–1906) – професійний революціонер, один із засновників Катеринославського «Союзу боротьби за визволення

робітничого класу»; Бадаєв Олексій Єгорович (1883–1951) – учасник революційних подій, член державної думи, учасник штурму Зимового; Бебель Август (1840–1913) – німецький діяч революційного руху; Готвальд Клемент (1896–1953) – політичний діяч Чехословаччини, лідер комуністичної партії Чехословаччини і т. ін. Назви вулиць, крім своїх основних орієнтувальної, ідентифікаційної та комунікативної функцій, починають виконувати ще одну, нову – політичну, що виявляється через глорифікацію тих чи тих імен.

Слушною видається думка, що їхнє виникнення пов'язане з актуалізацією ідеологічного мотиву в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. У Кривому Розі перші перейменування, після яких з'явилися глорифікаційні назви, відбулися в другій половині ХІХ століття. Відтоді цей тип найменувань швидко став панівним у системі урбанонімії.

Відповідно до того, яка ідея була закладена в найменування в процесі номінації та який вид суспільної діяльності первинно пропагувала та чи та назва, у підгрупі годонімів-репрезентантів осіб із глорифікаційною семантикою вирізняють так звані культурно-науково-мистецькі номени. Переважна їхня частка маніфестує чужоземних письменників, композиторів, театральних діячів, народних артистів, художників, скульпторів, науковців, винахідників у тій чи тій царині: *Айвазовського, Академіка Павлова, Акопяна, Алімова Альохіна, Аляб'єва, Ампера, Андерсена, Антокольського, Аргунових, Арістова, Асєєва, Афіногенова, Бажова, Бакулева, Бальзака, Баратинського, Барбюса, Басова, Баха, Бекетова, Бернарда Шоу, Бестужева, Бетховена, Бехтерєва, Бєляєва, Бізе, Благонравова, Блока, Богдановича, Бородіна, Боткіна, Бруно, Брюллова, Букова, Буніна, Бутлерова, Вагнера, Ванди Василевської, Василенка, Васнєцова, Вахтангова, Венеціанова, Верді, Вересаєва, Верещагіна, Верстовського, Вишневського, Вівальді, Вільямса, Віри Панової, Войнич, Вольтера, Врубеля, Вургуна, Вучетича, Гаджибекова, Галілея, Гаришина, Гафурі, Георга Отса, Гете, Глазунова, Гойї, Гончарова, Грекова, Грибоєдова, Григоровича, Гріга, Гріна, Гюго, Давидова,*

Давидовського, Дадіані, Дарвіна, Даргомизького, Дем'янова, Джаліля, Джамбула, Джека Лондона, Діккенса, Добронравова, Докучаєва, Достоевського, Драйзера, Дунаєвського, Дюма, Едісона, Ейніштейна, Єлізарова, Єрмолової, Єршова тощо. До того ж більшість з людей, пам'ять про яких зберігають найменування вулиць Кривого Рогу, жодного стосунку до нього не мають, як переважно й до України загалом (пор.: Акопян Акоп (1866–1937) – народний поет Вірменії та Грузії; Алімов Мірзорахмат (1890–1971) – народний художник Таджикистану; Гаджибеков Узеїр Абдул Гусейногли (1885–1948) – композитор, основоположник професійного музичного мистецтва Азербайджану; Гафурі Мажит (1880–1934) – башкирський і татарський поет, основоположник башкирської радянської літератури; Отс Георг Карлович (1920–1975) – співак, народний артист СРСР, соліст театру опери та балету «Естонія»). Деякі мають опосередкований стосунок, як-от: Айвазовський Іван Костянтинович (1817–1900) – видатний художник, закінчив Петербурзьку школу мистецтв, заснував галерею у Феодосії; Антокольський Павло Григорович (1896–1978) – російський поет, який перекладав твори Т. Шевченка, Лесі Українки та ін.; Бетховен Людвіг ван (1770–1827) – німецький композитор, який обробив для голосу в супроводі фортепіанного тріо українську народну пісню «Їхав козак за Дунай»; Брюллов Карл Павлович (1799–1852) – російський художник, який брав участь у звільненні із кріпацтва Т. Шевченка і т. ін.

Урахування кількісних показників тематичних різновидів дає змогу встановити певну ієрархію суспільних пріоритетів. Найвищу позицію серед показників займають найменування на честь митців. Цікавим є те, що суспільство менше зорієнтоване на наукові досягнення людства, ніж на його мистецьку діяльність. Прагнучи відбити в назвах те, що повинно залишитися в суспільній пам'яті, номінатори підсвідомо віддають перевагу передусім універсальним цінностям, які пройшли крізь віки. До таких належить і мистецтво.

Впадає в око те, що в урбанонімному просторі Кривого Рогу зовсім невелика частка годонімних найменувань національно-

патріотичного спрямування. Це передовсім номени-репрезентанти українських письменників (*Бажана, Галана, Грабовського, Гребінки, Гулака-Артемівського, Довженка, Івана Франка* тощо), значно рідше – мистецьких і наукових діячів (*Амосова, Білецького, Богомольця, Бучми, Вербицького, Вернадського, Граве, Грушевського, Заньковецької* тощо) (пор.: Бучма Амбросій Максиміліанович (1891–1957) – український актор; Граве Дмитро Олександрович (1863–1939) – український математик, створив у Києві наукову школу з алгебри та теорії чисел і т. ін.).

Відтак, зауважимо, урбанонімний простір Кривого Рогу характеризує явно виражене антиукраїнське звучанням, що й нині продовжує формувати ідеологічний тип свідомості населення. Це досить яскраво простежуємо в тих годонімах, які, так би мовити, мають локальне, або місцеве, значення: а) годоніми-репрезентанти учасників революційних подій на Криворіжжі: *Аненка, Балакіна, Валявка, Верещинського, Весніка, Геруцького, Ігнат'єва, Калиниченка, Кириленка, Мануйлова, Мироненка, Панкєєва* тощо; б) годоніми-репрезентанти Героїв Радянського Союзу, уродженців Кривого Рогу: *Бикова, Бориса Глинки, Булди, Василя Найденка, Волосевича, Должанського, Койнаша, Костенка, Курячого, Лавроненка, Мировича* тощо; в) годоніми-репрезентанти учасників криворізького підпілля: *Анатолія Жовтухи, Груні Романової, Демиденка, Жовтонога, Козаченка, Миколи Ходича* тощо; г) годоніми-репрезентанти визволителів Кривого Рогу: *Белороссова, Вартаняна, Глаголева, Дворникова, Дишинського, Єгорова, Ємельянова* тощо. Аналіз інформації, закладеної в антропонімах, що стали твірними для урбанонімів, дає змогу говорити про формування у свідомості мовців певного типу героя – комуніста-революціонера, який поклав своє життя за свої ідеї чи за Батьківщину.

Реєстр годонімів локального значення доповнюють найменування, пов'язані із суспільним життям сучасного Кривого Рогу, зокрема з подіями в Афганістані, як-от вулиці на честь воїнів-інтернаціоналістів, які народилися в Кривому Розі: *Аліма Солониченка, Калантая, Лисяка, Лісового, Миколи Лисяка,*

Мирослава Андрущука, Олега Купріяня, Олега Ричкова і т. ін. Так само назви вулиць увіковічили пам'ять і про загиблих правоохоронців, які виконували свій професійний обов'язок: *Дмитра Войчишена, Миколи Кацалана, Поста*, а також про людей, які брали участь у розбудові інфраструктури міста. І не лише. Наприклад, це такі годонімні назви: *Агафонова, Виноградова, Галатова, Галенка, Гутовського, Лаштоби, Лебединського, Леоніда Бородича, Мелешкіна, Митрофанова, Олейникова, Подлєпи, Поля, Рязанова, Савицького, Саласюка* тощо (пор.: Виноградов Володимир Самійлович (1909–1994) – почесний громадянин Кривого Рогу, зробив вагомий особистий внесок у розвиток гірничо-металургійного комплексу Криворізького залізорудного басейну; Гутовський Григорій Іванович (1930–1993) – державний діяч, який тривалий час працював у Кривому Розі; Поль Олександр Миколайович (1832–1890) – краєзнавець, археолог, підприємець, організатор промислового видобутку криворізьких руд і т. ін.).

Такі годонімні найменування якнайкраще відбивають регіональну специфіку й за ідеальної побудови місцевої годонімії мали б становити більшість для виокремлення «обличчя» населеного пункту, створення певного колориту та вирізнення з ряду схожих міст.

Урбанонімний простір формується на основі відносної цілісності системи й відносної стабільності, яка в будь-який момент може бути порушена внаслідок дії внутрішньомовних і позамовних чинників, залежить від лінгвальних і позалінгвальних чинників, які охоплюють соціальні та політичні обставини, культурні й етнокультурні характеристики, ідеологічні настанови і т. ін. Важливими є також історичні чинники, що модифікують урбанонімний простір, активізують складну систему зв'язків, сприяють аналізу соціокультурної неперервності урбанонімів, створених у різні історичні періоди. Перспективою дослідження вважаємо з'ясування історичного підґрунтя годонімних найменувань з естетичною та орієнтувальною семантикою.

Бібліографічні посилання

1. **Бичко З.** Назви вулиці в українській мові / З. Бичко // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 76–80.
2. **Галай О. Б.** Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Б. Галай. – Ужгород, 2009. – 29 с.
3. **Горбаневский М. В.** Русская городская топонимия : проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Горбаневский. – М., 1994. – 39 с.
4. **Забелин Н. Ю.** Московская городская топонимия. Структурно-семантический анализ топонимической системы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. Ю. Забелин. – М., 2007. – 25 с.
5. **Загнітко А.** Національно-культурні пласти урбанонімно-ландшафтного простору : найменування вулиць / А. Загнітко, І. Кудрейко // Мовознавство : [зб. наук. пр.] / ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012 – Т. 24. – С. 138–142.
6. **Лісняк Н. І.** Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Лісняк. – Ужгород, 2004. – 20 с.
7. **Мезенко А. М.** Урбанонимия Белоруссии / А. М. Мезенко. – Минск : Университетское изд-во, 1991. – 167 с.
8. **Подберезкина Л. З.** Языковая политика в топонимии : каким должно быть имя новой улицы? (на материале социологических опросов красноярцев) / Л. З. Подберезкина // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2009. – С. 87–93.
9. **Разумов Р.** Идеологические названия в системе урбанонимов русского города XX века / Р. Разумов // Тезисы докладов 8-й

- конференции молодых ученых ЯГПУ им. К. Д. Ушинского. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. – С. 169–171.
10. **Сизова Е. А.** Лингвокультурологический анализ урбанонимов : на материале английского, русского и французского языков : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е. А. Сизова. – Пятигорск, 2004. – 199 с.
11. **Шмелева Т. В.** Современная топонимия : семантика и семиотика / Т. В. Шмелева // Лингвистическое краеведение : [сб. науч. трудов]. – Пермь : Изд-во ПГПИ, 1991. – С. 33–37.

ПРО «НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ» У ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто сутність функційно-семантичної категорії визначеності / невизначеності, проаналізовано зв'язки між невизначеністю та іншими поняттєвими категоріями, розкрито основні способи передавання невизначеності в українській мові на різних мовних рівнях.

Ключові слова: визначеність, невизначеність, лінгвістична категорія, поняттєва категорія, філософська категорія, засоби вираження, артиклеві мови, безартиклеві мови.

В статье рассматривается сущность функционально-семантической категории определенности / неопределенности, анализируются связи между неопределенностью и другими понятийными категориями, раскрываются основные способы передачи неопределенности в украинском языке на различных языковых уровнях.

Ключевые слова: определенность, неопределенность, лингвистическая категория, понятийная категория, философская категория, способы выражения, артиклевые языки, безартиклевые языки.

Functional-semantic scaling of the category of vagueness in linguistics is in the focus of the present research. The related categories of approximation and ambiguity together with that of indefiniteness can form the space of vagueness. The contrastive-typological investigation of the referred philosophic categories (abstract / concrete, cognition etc.) is in the article.

Semantic categories of vagueness is studied by O. Begliarova, T. Bulygina, V. Gladrov, N. Ivanov, A. Kravchenko, P. Vizyr, M. Mashtacova, Y. Sidorova, J. Uliasheva etc.

According to the A. Kravchenko's words, vagueness is in all over the world. It is in symbols, in philosophy, in arts, in medicine, in physics, in mathematics, in chemistry, in biology, in politics, in philosophy and in linguistics etc.

The article suggests the possibility of realization of the category of vagueness / definiteness in the Ukrainian language.

In Ukraine this category manifests itself at different levels — word composition, lexical level, grammatical one, and at the level of text (discourse). There are examples of manifestations of category of vagueness on the phraseological and lexical levels.

Key words: vagueness, definitness, a linguistic category, a conceptual category, a philosophic category, to manifest something, an article language, non-

© **Миронюк С. С., 2015**

article language.

Термін «невизначеність» походить від «невизначений» – точно не встановлений; не зовсім виразний, ясний [3, с. 749]. Традиційно «невизначеність» розуміють як відсутність або неповноту інформації про щось. Відмінність між визначеністю і невизначеністю не є відтворенням об'єктивної картини світу, оскільки в дійсності всі предмети є визначеними. Появу в різних мовах світу, зокрема й в українській, категорії визначеності / невизначеності пояснено особливостями процесу відтворення світу у свідомості людей.

На думку деяких дослідників (В. Гладров [5], Н. Іванов [9] тощо), визначеність – це такий спосіб відтворення предметів і явищ навколишньої дійсності, за якого розкриваються не лише їхні спільні ознаки, характерні й іншим предметам і явищам, а й експлікуються специфічні риси, що відрізняють їх від інших. Невизначеність – це відтворення предметів і явищ дійсності, за якого актуалізуються лише спільні ознаки цих предметів і явищ та нівелюються диференційні, специфічні.

Невизначеність репрезентовано в багатьох науках (фізиці, математиці, хімії, біології, економіці, політології, психології, філософії, лінгвістиці та ін.), чим і пояснюємо інтерес науковців до цієї категорії. Зокрема, дослідник А. Кравченко вважає, що невизначеність є фундаментальною властивістю природи [10, с. 14]. Він переконаний, що світ сповнений виявами невизначеності. Науковець аналізує її у словах і символах, у філософії та мистецтві, у медицині та психології, у фізиці та математиці й навіть у владі. У статті «Тезиси о неопределенности» А. Кравченко стверджує, що невизначеність є «фундаментальною властивістю природи – елементом нових наукових теорій і нових творів мистецтва» [10, с. 19].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що категорія невизначеності, з одного боку, відтворює універсальні механізми пізнання дійсності, а з іншого – є надзвичайно цінною для лінгвістики. Попри широкий спектр дослідження зазначеної категорії у слов'янських мовах, у лінгвістиці й досі залишається

дискусійною проблема щодо потрактування невизначеності, виділення її різновидів та способів вираження в українській мові. Отже, об'єктом нашої наукової розвідки є категорія визначеності / невизначеності, а предметом – її репрезентанти в українській мові.

У мовознавстві категорію визначеності / невизначеності розглядають у тісному зв'язку з категоріями філософії та семантики висловлення (поняттєвими категоріями) [12, с. 349]. У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» зазначено, що в межах висловлення досліджувана категорія «тісно пов'язана з іншими змістовими категоріями: з актуальним членуванням речення (тему, відоме зазвичай співвідносять з визначеністю, рему, нове – з невизначеністю), з дейктичністю, з категорією посесивності, а також з категорією модальності...» [12, с. 349].

Зв'язок між мовою й мисленням яскраво ілюструє взаємодію між категоріями лінгвістики й філософії. На нашу думку, доцільно розпочати розгляд поняття невизначеності з філософського потрактовування, оскільки саме на філософській основі будують витлумачення цього поняття в інших науках. З давніх-давен поставала проблема співвідношення абстрактного й конкретного, загального й часткового. Саме ці філософські категорії є базою лінгвістичної категорії визначеності / невизначеності. Поняття «визначений» і «невизначений» наявні у свідомості людей як важливі мисленнєві категорії, що уможливають фіксування різної міри знань про предмети. Нерідко предмет у свідомості людини позбавлений індивідуальних, специфічних рис (абстрагується) або ж, навпаки, сприймається як конкретний, зовсім не схожий на всі інші (індивідуалізується).

Перші міркування про невизначеність знаходимо у філософії Платона. Він уважав, що «невизначеність уособлює мінливість, небездоганність, хаотичність матеріального світу» [4, с. 14–21]. На думку Гегеля, невизначеність характеризує нерозчленованість буття, відсутність чітких меж. Філософ стверджував, що визначеність ґрунтується на невизначеності, утворюється з неї [4, с. 14–21]. У XX ст. науковці почали

докладно вивчати зв'язки між категорією визначеності / невизначеності та деякими іншими поняттєвими категоріями.

Широкої популярності набула досліджувана категорія також у наукових розвідках лінгвістів. У мовознавчій літературі категорію «невизначеність» розглядають переважно як складник бінарної опозиції «визначеність / невизначеність». Це традиційний підхід, утім, з розвитком когнітивних методик у лінгвістиці категорія «невизначеності» стає самостійним об'єктом дослідження. Вона виявляється на всіх мовних рівнях, чим і пояснюють розмаїття дефініцій та аспектів учень про невизначеність: граматичний (А. Реформатський [13] та ін.), функційно-семантичний (А. Беглярова [1], В. Гладров [5], М. Маштакова [11], Ю. Сидорова [14] та ін.), текстологічний (Я. Уляшева [15] та ін.).

Протягом певного часу категорію визначеності / невизначеності розглядали у зв'язку з дослідженням семантики артикля в різних мовах світу, проте із другої половини ХХ ст. лінгвісти дійшли висновку, що артикль не єдиний визначальний чинник наявності або відсутності категорії визначеності / невизначеності в системі тієї чи тієї мови. Щодо цього Т. Ніколаєва зауважує: «Засоби вираження категорії визначеності / невизначеності характерні для всіх мов, але типологія цих засобів неоднакова [...], відмінна за своєю внутрішньою структурою і функційною семантикою засобів вираження. У низці мов наявні спеціальні показники визначеності – невизначеності тієї назви, що аналізується, – артиклі (англ. *the* – *a*; нім. *der* – *ein*; франц. *le, la* – *un, une* і т. ін.), у зв'язку із чим розрізняють артиклеві й безартиклеві мови» [12, с. 349]. На думку Т. Булигіної, Д. Шмельова, у деяких безартиклевих мовах категорія визначеності / невизначеності існує як прихована, або криптотип [2, с. 116].

Засобами вираження категорії «невизначеності» в безартиклевих мовах, зокрема й в українській, є такі:

- 1) займенники;
- 2) прислівники;
- 3) дейктичні частки;

- 4) лексеми з нечітко окресленою семантикою;
- 5) порядок слів;
- 6) фразовий наголос;
- 7) контекст та ін.

Ядро засобів вираження «невизначеності» в українській мові формують неозначені займенники: *абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, хтозна-котрий, скількись, котрийсь* та ін. Вони вказують на невизначеність особи, предмета, якості, кількості, місця й часу дії [6, с. 144]. Їх утворено від питальних займенників за допомогою різних префіксів і постфіксів. Як у контексті, так і поза ним семантика таких займенників нечітко окреслена. Наприклад: *Цілком ймовірно, що раніше він [Северин – С. М.] просто не хотів і зазнаватися собі, що **дещо** вже знає з того, як тут йому може бути зовсім незатишно та небезпечно... [8, с. 69]; ... нарешті викінчився черговий день, яким би він не був насправді тривалим цього разу, або ж тільки здавався таким для **декотрих** – неприродно задовгим чи насупроти – занадто коротким, скороминучим, як спалах, і без ніяких спогадів [8, с. 9].*

До лексичних засобів вираження категорії «невизначеності» уналежнюють також іменники, що мають лексичне значення невизначеності. На думку А. Беглярової [1, с. 11], ядром цієї групи слів є іменник *невизначеність*, що має узагальнене значення синонімічного ряду лексем: *неясність, нечіткість, незрозумілість, невиразність, невідомість* тощо. Наприклад: *Ось, навів собі приклад Северин: скільки скупчилося разом **невизначеностей** навіть у мимовільній згадці про те, що десь уже реально мали загуснути вечорові сутінки... [8, с. 9].* Ще однією групою слів, наближених до ядерних одиниць, дослідниця вважає прислівники на зразок: *близько, коло, майже, трохи не, мало не, біля* і т. ін. [1, с. 12].

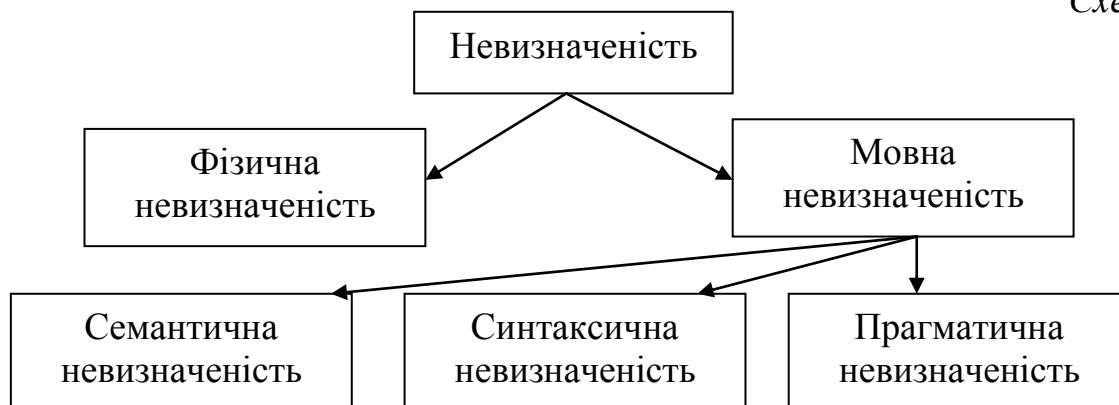
Про функціонування категорії невизначеності на фразеологічному рівні свідчить наявність певної кількості

фразеологізмів з ‘нечітким’, широким значенням, про що докладно йдеться в статті А. Жукова, К. Жукова «Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением)» [7]. В українській мові до таких стійких виразів уналежнюємо сполуки на кшталт: *Людина так, а Бог інак. Хто ж в світі знає, що Бог гадає. Одному Богові відомо. Що Бог навине, того ніхто не мине. Що Бог дасть, то не напасть* тощо. Ці фразеологізми посідають периферійне місце щодо ядра категорії невизначеності – неозначених займенників.

На синтаксичному рівні категорія невизначеності насамперед пов’язана з розумінням мовних одиниць (слів, словосполучень, речень, фраз) у конкретному тексті. Зрозуміло, це досягається завдяки встановленню різних синтаксичних зв’язків.

Отже, вважаємо за доцільне розрізняти фізичну невизначеність (виникає через обмеження інформації про предмети або ж випадковістю подій, ситуацій тощо) і лінгвістичну невизначеність (за А. Кравченком [10, с. 14–19]). Причиною виникнення останньої є неоднозначність слів (полісемія, еврисемія, омонімії та ін.) чи змісту фраз. Умовно види невизначеності в сучасній українській літературній мові зображено в схемі 1:

Схема 1

Перспективним, на нашу думку, є дослідження категорії невизначеності на рівні тексту, шляхів усунення невизначеності, а також питання про те, чи є «невизначеність» і «визначеність»

членами однієї опозиції, наскільки доцільне їх розмежування в мові.

Отже, невизначеність не є власне лінгвістичним, філософським чи логічним поняттям, її потрібно розуміти значно ширше – як загальнонаукове поняття, надзвичайно важливе для пізнання світу.

Бібліографічні посилання

1. **Беглярова А. Л.** Семантические и коммуникативно-прагматические характеристики неопределенных местоимений (на материале русского и французского языков) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Л. Беглярова. – Майкоп, 2010. – 22 с.
2. **Булыгина Т. В.** Языковая концептуализация мира : на материале русской грамматики / Т. В. Булыгина, Д. Н. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 1997. – 576 с.
3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. **Визир П. И.** Диалектика определенности и неопределенности / П. И. Визир, А. Д. Урсул. – Кишинев : Штиинца, 1976. – 124 с.
5. **Гладров В.** Семантика и выражение определенности – неопределенности / В. Гладров // Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. – СПб, 1992. – С. 232–266.
6. **Горпинич В. О.** Морфологія української мови : [підручник для студентів вищих навч. закладів] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
7. **Жуков А. В.** Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением) / А. В. Жуков, К. А. Жуков // Вестник Новгородского гос. ун-та. – Великий Новгород. – 2003. – № 25. – С. 17–28.

8. **Завгородній Юрій.** Задовгий день «Ч» (Зона поза часом) : повість / Юрій Завгородній. – Львів : Кальварія, 2005. – 176 с.
9. **Иванов Н. В.** Смысловая функция артикля : опыт логико-философского анализа / Н. В. Иванов // *Вопр. языкознания.* – № 2. – 1994. – С. 90–95.
10. **Кравченко А. И.** Тезиси о неопределённости / А. И. Кравченко // *UNIVERSITATES. Наука и просвещение.* – 2014. – № 4. – С. 14–19.
11. **Маштакова М. В.** Определенность – неопределенность в русском и французском языках : значения, функции и способы выражения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / М. В. Маштакова. – М., 2005. – 192 с.
12. **Николаева Т. М.** Определённости – неопределённости категория / Т. М. Николаева // *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 349.
13. **Реформатский А. А.** Лингвистика и поэтика / [отв. ред. Г. В. Степанов ; АН СССР, Ин-т языкознания] / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
14. **Сидорова Ю. Л.** Лексические средства воплощения категории определенности / неопределенности в русском языке : (на фоне итальянских средств) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ю. Л. Сидорова. – Новосибирск, 2006. – 231 с.
15. **Уляшева Я. О.** Логико-философский анализ понятийной категории определенности – неопределенности / Я. О. Уляшева // *Известия Южного федерального университета.* – 2006. – Т. 57. – № 2. – С. 59–66.

**СИНТАКСИЧНА ОМОНІМІЯ ЯК
ПОХІДНА ВІД СИНТАКСИЧНОГО
ЗВ'ЯЗКУ**

У статті розкрито сутність синтаксичної омонімії як похідної від синтаксичного зв'язку. Простежено її об'єктивацію в сукупності позасистемних синтаксичних зв'язків, зокрема таких, як пояснення, переорієнтація, перерозклад, варіативність, розподіл, екстраполяція, сепаратизація та аранжування. Запропоновано окремі способи усунення неоднозначності в розумінні змісту висловлення, тобто процес елімінації.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, позасистемний синтаксичний зв'язок, синтаксична омонімія, елімінація.

В статье раскрыта сущность синтаксической омонимии как производной от синтаксической связи. Прослежена ее объективизация во множестве внесистемных синтаксических связей, в частности таких, как пояснение, переориентация, переразложение, вариативность, распределение, экстраполяция, сепаратизация и аранжирование. Предложено отдельные пути снятия неоднозначности в понимании смысла высказывания, т. е. процесс элиминации.

Ключевые слова: синтаксическая связь, внесистемная синтаксическая связь, синтаксическая омонимия, элиминация.

The offered article deals with the essence of syntactic homonymy as a derivative from syntactic link which is one of the fundamental syntactic categories of contemporary Ukrainian language. At a syntactic homonymy which is directly related to the process of establishing syntactic links, ambiguous interpretation of maintenance of utterance appears. It is well-proven that it is legitimate to consider a syntactic homonymy only that, which is predefined not by verbal homonyms, but syntactic means. And in this case there are objective possibilities variously syntactic to link its components in a certain speech chain and, consequently, the different variants of syntactic links predetermine a different meaning of a sequence of words within, of course, only normative constructive formations.

Objectication of syntactic homonymy is traced in the list of out-of-system syntactic links (those which do not correspond with one of parameters of system links), in particular such, as explanation, reorientation, decompozition, variability, distribution, extrapolation, separatization and arrangement.

Certain ways of disambiguating are offered in understanding of maintenance of
© **Попова І. С., 2015**

utterance, that is process of elimination.

Key words: syntactic categories, syntactic homonymy, utterance, syntactic link, objectication, elimination.

Однією з фундаментальних категорій лінгвістики є синтаксичний зв'язок, який можна кваліфікувати, на нашу думку, як «семантико-граматичне відношення між компонентами деякого мовленнєвого ланцюга, що дає змогу лінгвістично осмислити його як повідомлення чи якийсь його фрагмент і кваліфікувати цей ланцюг як певну синтаксичну одиницю» [10, с. 19].

Поза всяким сумнівом синтаксичний зв'язок постає багатоаспектною категорією зі своїми теоретичним і практичним складниками. Серед теоретичних розроблень особливе місце посідають питання, пов'язані з витлумаченням сутності синтаксичного зв'язку як категорії, на основі якої формуються найрізноманітніші мовленнєві побудови, набувають комунікативної значущості об'єктивовані їхні фрагменти як певні синтаксичні одиниці. Усебічний аналіз синтаксичних зв'язків, їхнє вивчення, що орієнтовані передусім на ефективну комунікацію, є практичним складником цієї граматичної категорії. Нерідко ефективну комунікацію ускладнюють певні чинники, одним з яких є коло проблем, пов'язаних з неоднозначним витлумаченням змісту висловлення. Ця неоднозначність постає переважно за синтаксичної омонімії, яка безпосередньо пов'язана із процесом встановлення синтаксичних зв'язків.

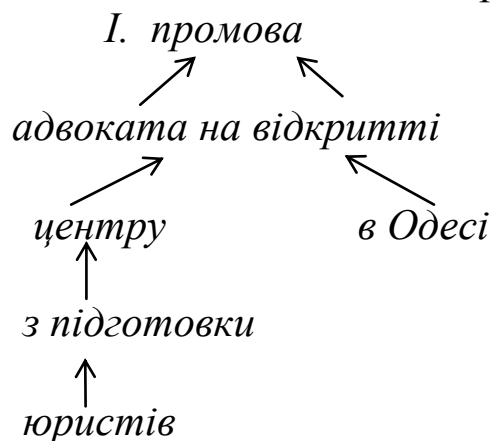
Мета пропонованої статті – схарактеризувати синтаксичну омонімію як похідну від синтаксичного зв'язку, зокрема, розкрити сутність, простежити, у системі яких зв'язків вона об'єктивується, а також торкнутися питання її елімінації.

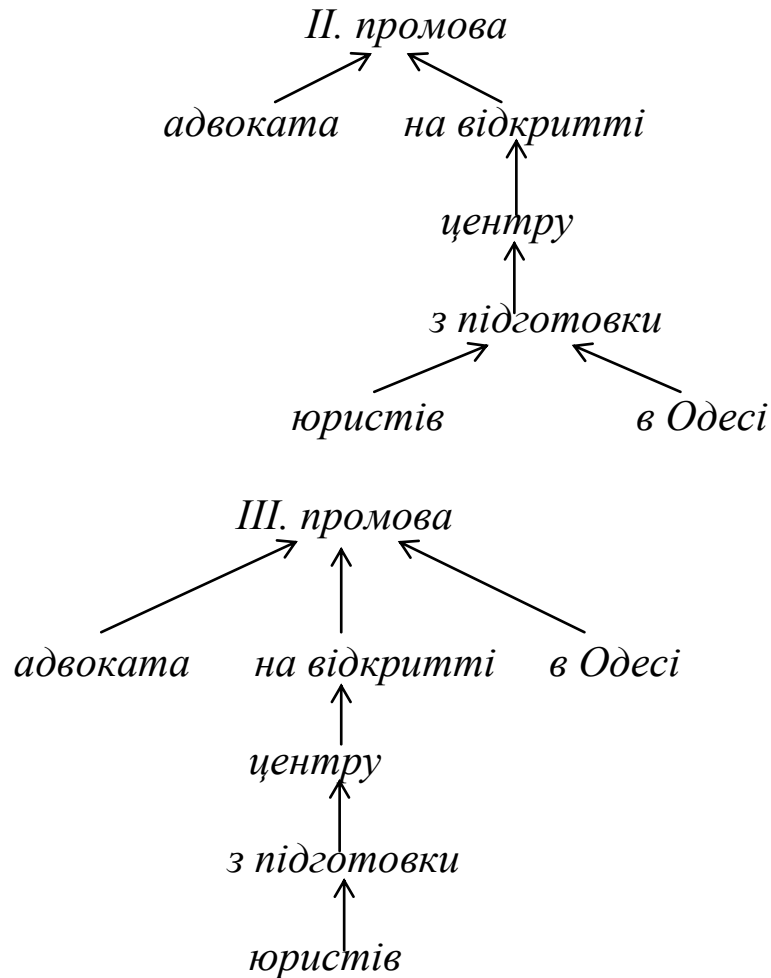
Загалом омонімію тлумачать як збіг в однаковій формі кількох не пов'язаних між собою значень [11, с. 425]. Переважно явище омонімії пов'язують з лексичним рівнем структури мови, а саме із семантичною кваліфікацією слів (напр.: *Вони зупинилися біля лавки*; *лавка* – малий ослін і *лавка* – крамниця), а також

з морфологічним, де виділяють міжчастиномовні (омоформи) та омограми. Оскільки омоніми виникають не лише внаслідок внутрішніх закономірностей розвитку певної мови, але і її контактів з іншими, то маємо міжмовні омоніми. Усі ці вияви мовної омонімії ставали об'єктом наукових досліджень мовознавців [4, 5, 6, 12 та ін.].

Утім, це лінгвістичне явище зумовлене не лише внутрішньомовними, семантичними, фонетичними та словотвірними чинниками, особливостями міжмовних контактів, але є не менш поширеним і актуальним на тому мовному ярусі, який безпосередньо забезпечує процес комунікації, тобто на синтаксичному. Чи не найпершим це свого часу відзначив О. Гвоздєв [1].

На синтаксичному рівні неоднозначність постає в процесі встановлення синтаксичних зв'язків, що формують правильну, нормативну синтаксичну структуру словосполучення, речення чи якоїсь іншої синтаксичної конструкції (*переклад Гончара; Він підійшов до шафи з посудом*). Отже, сутність синтаксичної омонімії, услід за Л. Іорданською, можна визначити як здатність приписати фразі більше однієї правильної синтаксичної структури [2, с. 9]. Ця структура має бути правильною не лише формально, але й відповідати тій чи тій з кількох комунікативних ситуацій, як, наприклад, у словосполученні на зразок *промова адвоката на відкритті центру з підготовки юристів в Одесі*. Цьому словосполученню можна приписати з урахуванням об'єктивної змоги по-різному синтаксично зв'язати його компоненти низку правильних синтаксичних структур і, зокрема, такі:

У статті використано такі умовні позначення: «←» – підрядний зв'язок (від залежного компонента до головного); «↔» – сурядний зв'язок; «—» – предикативний зв'язок.

У тлумаченні розглядуваного лінгвістичного явища не можна обминути ще однієї дуже важливої деталі – це орієнтація на суто синтаксичні параметри, на що вказував, зокрема, М. Колесников. На його думку, лише таку омонімію потрібно вважати омонімією синтаксичною, за якої неоднозначність структури зумовлена синтаксичними засобами за відсутності словесних омонімів [3, с. 18]. Безперечно, що таке зауваження певною мірою звужує поняття синтаксичної омонімії як явища, але натомість робить його визначенішим і конкретнішим. Як показали наші спостереження, на користь цієї думки спрацьовує й те, що змістова неоднозначність мовленнєвого ланцюга досить часто постає в тій самій, до того ж правильній, синтаксичній

структурі, тобто незалежно від розподілу в ній власне синтаксичних зв'язків. Наприклад, у реченні на зразок *Це було запрошення наших колег* словоформа *колег* однозначно підпорядкована слову *запрошення*, але суб'єктно-об'єктні відношення в ньому чітко не увиразнені, а отже, не зрозуміло, колеги запрошують, чи колег запрошують. Утім, спричинює різночитання не синтаксичний чинник, зокрема зв'язки слів, а лексичне значення слова *запрошення*, замінивши яке, у такій самій синтаксичній конструкції матимемо зрозумілий зміст: *Це був голос відомої актриси*.

Отже, синтаксична омонімія є похідною від синтаксичного зв'язку, коли в певному мовленнєвому ланцюзі є об'єктивні можливості по-різному синтаксично зв'язати його компоненти й у цьому разі різні варіанти синтаксичних зв'язків зумовлюють і різний зміст тієї чи тієї послідовності слів у межах, безперечно, лише нормативних конструктивних утворень.

Об'єктивується синтаксична омонімія зазвичай у системі нестандартних, позасистемних, синтаксичних зв'язків, які ми комплексно вже описали [9].

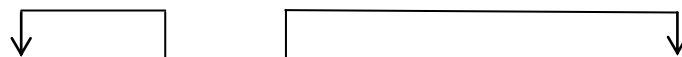
Позасистемні синтаксичні зв'язки – це такі відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, за яких не виявлена хоч би одна з п'яти диференційних ознак системного синтаксичного зв'язку, до яких ми уналежнюємо такі: 1) детермінованість характеру та напрямку синтаксичної залежності; 2) бінарність синтаксичної фігури, утвореної на основі одного синтаксичного зв'язку; 3) ідентичність компонентів синтаксичної фігури як синтаксичних одиниць; 4) детермінованість ареалу реалізації межами однієї комунікативної одиниці як детермінованість конструктивна; 5) функційне маркування компонентів синтаксичної фігури, їхня функційна однозначність як членів речення чи складників іншої конструкції [10, с. 20].

Синтаксична омонімія супроводжує такі синтаксичні відношення, як пояснення, переорієнтацію, перерозклад, варіативність, розподіл, екстраполяцію, сепаратизацію та аранжування, що належать до різних типів позасистемного

синтаксичного зв'язку відповідно до названих диференційних ознак.

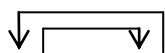
На нашу думку, саме за цих типів синтаксичного зв'язку постає неоднозначне тлумачення змісту висловлення. Проаналізуємо кожну з таких ситуацій окремо.

Пояснення та переорієнтація належать до несистемних синтаксичних відношень, за яких не реалізована така диференційна ознака системного синтаксичного зв'язку, як детермінованість характеру синтаксичної залежності, а отже, між компонентами деякої конструкції не можна встановити ні предикативних, ні сурядних, ні підрядних відношень. До речі, якщо останні й наявні, то в межах цієї конструкції немає змоги визначити, який компонент якому підпорядковується. Пояснення – це такий тип синтаксичного зв'язку, за якого певний компонент мовленнєвого ланцюга, будучи повторним домінантом іншого його компонента, вступає в семантико-граматичні відношення як з пояснювальним компонентом, так і з тим, з яким цей пояснюваний компонент так само вступає в певні семантико-граматичні відношення. Отже, у разі пояснення маємо подвійну синтаксичну орієнтацію як на пояснюване слово, так і на синтаксичну домінанту останнього, що й спричиняє різний зміст. Схематично це можна позначити так:

Біля крамниці на проспекті Будівельників прорвало трубу.

За переорієнтації напрямок залежності одного компонента синтагми від іншого визначає контекст і комунікативне завдання висловлення. Зазвичай таку синтагму утворюють прислівник та інфінітив. Наприклад:

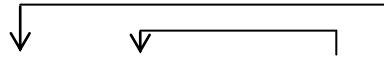

Добре співати.

Чи не найбільший вияв синтаксична омонімія має за тих позасистемних синтаксичних зв'язків, які виокремлюємо за другим параметром (бінарність синтаксичної фігури, утвореної на основі одного синтаксичного зв'язку), коли відбувається вихід

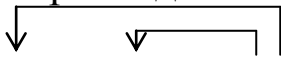
за межі бінарних відношень. Сюди належать перерозклад, варіативність, розподіл та екстраполяція.

Перерозклад – це такий тип позасистемного синтаксичного зв'язку, за якого деякий компонент мовленнєвого ланцюга формально може бути підпорядкований різним словам цього ланцюга, утім, загальний зміст відповідної конструкції не змінюється. Наприклад:

Йому принесли книжки з бібліотеки.

Варіативність як тип позасистемного синтаксичного зв'язку протистоїть перерозкладу, бо хоч і маємо ту саму ситуацію, але вже таку, що змінює зміст повідомлення, а отже, синтаксична омонімія постає з іншими її наслідками. Ілюструє таку ситуацію реальний приклад:

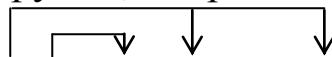
Книга рекордів Гіннеса.

У цьому та схожих випадках, на нашу думку, постає логічне й природне запитання, про що йдеться: про книгу рекордів, яку написав і видав хтось, кого називають Гіннесом, чи про книгу рекордів, які він встановив. Розподіл кваліфікуємо як здатність деякого компонента співвідноситися чи то з одним компонентом конструкції, чи то з усією конструкцією загалом:

Він наказав мені мовчати.

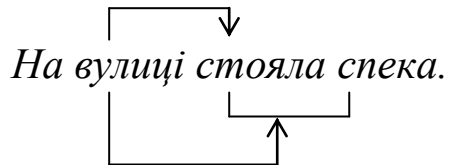
Екстраполяція постає в разі детермінації однорідних членів речення й виявляє залежність деякого компонента як від одного компонента конструкції із сурядним зв'язком, так і від усіх компонентів такої конструкції, напр.:

На столі стояли свіжі троянди і хризантеми.

Особливий тип позасистемного синтаксичного зв'язку являє собою сепаратизація як наслідок відхилення від третього параметру системності – ідентичність компонентів конструкції як синтаксичних одиниць, коли в синтаксичні відношення вступають різні за своїм характером синтаксичні одиниці. Це, зокрема, детермінанти й предикативна основа речення. Серед

перших є такі, що не можуть утворювати словосполучень лише з одним компонентом предикативної основи. Отже, сепаратизація вказує на жорсткий синтаксичний зв'язок деякого другорядного члена речення з його предикативною основою загалом, наприклад:

І нарешті аранжування як окремий тип позасистемного синтаксичного зв'язку виділяємо з огляду на зв'язки функційно не детермінованих компонентів мовленнєвого ланцюга. Нерідко постають ситуації, за яких, не задекларувавши так чи інакше синтаксичні відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, неможливо чітко окреслити функційні параметри цих компонентів, а отже, однозначно інтерпретувати висловлення (пор.: *Буття визначає свідомість* чи *Він любить дуже цікаві фільми*). За аранжування функцію компонентів висловлення визначає послідовність їхнього розташування, тобто порядок слів. Наприклад:

Отже, різні вияви синтаксичної омонімії пов'язані з різними типами позасистемного синтаксичного зв'язку. Відзначимо, що теорія синтаксичної омонімії як особливого лінгвістичного явища охоплює й питання, пов'язані з усуненням неоднозначності в розумінні змісту висловлення, тобто процес елімінації. Ця проблема може бути предметом дослідження в окремій статті. Що ж стосується розглянутих синтаксичних побудов, то в цьому аспекті можна зробити такі узагальнення. Безперечно, що відмінність між змістом наведених і таких самих конструкцій з різними варіантами їхньої синтаксичної структури неоднакова. За перерозкладу та сепаратизації загальний зміст висловлення залишається незмінним незалежно від обраного варіанта. Не дуже істотні семантичні зрушення різні синтаксичні структури зумовлюють у випадку пояснення й розподілу. Синтаксична

омонімія автоматично елімінується за переорієнтації, коли відповідна синтагма потрапляє в певний контекст (пор.: *Він уміє добре співати і Йому тут добре співати*). Аранжування порядком слів репрезентує функційні параметри компонентів мовленнєвого ланцюга (пор.: *Дощ змінює снігопад і Снігопад змінює дощ*). Радикально зі змістово не поєднуваними комунікативними ситуаціями пов'язані лише варіативність та екстраполяція, і тут потрібні пошуки особливих способів елімінації синтаксичної омонімії.

Бібліографічні посилання

1. **Гвоздев А. Н.** Об одной проблеме стилистики / А. Н. Гвоздев // Очерки по стилистике русского языка. – М. : Просвещение, 1965. – С. 380–395.
2. **Иорданская Л. Н.** Синтаксическая омонимия в русском языке (с точки зрения автоматического анализа и синтеза) / Л. Н. Иорданская // Научно-техническая информация. – 1967. – № 5. – С. 9–17.
3. **Колесников Н. П.** Порядок слов в русском языке и синтаксическая омонимия / Н. П. Колесников. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1984. – 45 с.
4. **Кононенко В. И.** Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища шк., 1976. – 209 с.
5. **Лисиченко Л. А.** Лексикологія сучасної української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1977. – 114 с.
6. **Мамрак А. В.** Проблеми словотвірної омонімії / А. В. Мамрак // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 35–39.
7. **Муқан Г. М.** Багатозначність і омонімія / Г. М. Муқан // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 8. – С. 30–36.
8. **Попова І. С.** Омонімія мовних елементів в аспекті культури спілкування / І. С. Попова // Український смисл. – 2008. – С. 93–96.
9. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) :

- [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
10. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії синтаксису української мови у формально-граматичному та метамовному аспектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / І. С. Попова. – Чернівці, 2012. – 40 с.
 11. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
 12. **Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія** / За ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 440 с.

**ПАРАДИГМАТИЧНА СТРУКТУРА
СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА
З ВЕРШИНОЮ-СОМАТИЗМОМ
ЛИЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті здійснено послідовний аналіз словотвірних ланцюжків і парадигм, що формують структуру СГ з вершинним соматичним компонентом «лице», демонструючи словопороджувальний потенціал слова-вершини і його реалізацію в конкретних похідних одиницях.

Ключові слова: дериват, парадигма, похідне слово, словотвірне гніздо, словотвірний ланцюжок, ступінь похідності.

В статье осуществлён последовательный анализ словообразовательных цепочек и парадигм, формирующих структуру СГ с вершинным соматическим компонентом «лицо», демонстрируя словопорождающий потенциал слова-вершины и его реализацию в конкретных производных единицах.

Ключевые слова: дериват, парадигма, производное слово, словообразовательное гнездо, словообразовательная цепочка, степень производности.

The analysis of word-formative chains and paradigms, building the structure of word-forming family with its top or peak element «face» is carried out. The accompanying potential of the top or peak word and its realization in the derivative units are shown too.

Quantitative and high-quality composition of derivatives which is included in each of the paradigms is found out. It is set that the most of word-formative paradigms are disposed in the first and second degrees of word-formation. The most numerous in the aspect of amount of derivatives is determination of the paradigms of the first degree of derivation in which a word-top comes forward formative one.

In the first degree of derivation the most numerous part-of-speech zones are adjective and substantive ones which accomplish their word-formative potential in derivative adjectives and nouns. Verbal and adjective zones are represented the most brightly in the second degree of derivation. The analyzed verbal part-of-speech zone is represented by derivative verbs. The most effective part-of-speech zones in the third degree of derivation are adjective (with derivative verbs) and substantive ones. The most effective word-formative ways of the first degree are stem-composition and suffixation (for adjectives, nouns and verbs accordingly), the second degree –

© Степаненко О. К., Рибалка Я. І., 2015

suffixation (derivation in word-formative chains takes place both in the context of the same part of speech and with part-of-speech change), in the third degree the meaning of postfixation is emerged (for reflexive verbs), but nevertheless, suffixation remains the most effective word-formative means. The numerically insignificant fourth degree in word-formative nest with the top element «FACE» is carried out by means of suffixation and postfixation.

Key words: derivative, paradigm, derivative word, word-forming family, word-forming chain, the degree of derivation.

Найважливішою рисою сучасного словотвору став системний підхід до вивчення явищ, пов'язаних із творенням слів у мові. В останні роки особливо інтенсивно вивчають словотвірні гнізда, що виконують систематизувальну функцію словотвірного рівня мови [2].

Важливим є пізнання номінативних процесів – механізмів творення й закріплення мовних знаків за відповідними денотатами. Тому в сучасній лінгвістиці чільне місце посідають визначення типів мовних значень, номінативна специфіка одиниць різних частин мови, види номінації (пряма, непряма, первинна, вторинна) [10].

Однією із проблем номінації є виявлення продуктивності лексичної групи як бази творення вторинних та похідних назв. Цікавим є з'ясування продуктивності окремої тематичної групи лексики як бази творення нових номінативних одиниць на прикладі соматизмів (соматономенів) – назв, якими описують людину як біологічну істоту (позначення частин тіла, органів та інших елементів систем, що забезпечують життєдіяльність людського організму) [3, с. 218]. Вибір тематичної групи лексики соматизмів як об'єкта спостережень зумовлений належністю багатьох її елементів до давнього шару лексики, окремих – до індоєвропейського етапу розвитку мови; переважна більшість соматономенів має розгалужену семантичну структуру й виявляє значний словотвірний потенціал [2]. Вивченню соматизмів присвятили свої праці лінгвісти різних шкіл (О. Материнська [8], Р. Вайнтрауб [1], О. Каракуця [6], Д. Теренова [11], Л. Цапулич [13], Т. Чайко [14]), звертаючи особливу увагу на історію соматичної лексики (В. Ткаченко [12], В. Німчук [9], О. Іліаді [5] та ін.), проте міжтематичні зв'язки соматизмів, інтенсивність

деривації на їхній базі докладно не розглядалися; досі не зібрано й не проаналізовано соматичну лексику всього українського діалектного континууму [3, с. 219].

В основі номінативної активності соматизмів лежить аналіз номінативних полів цих лексем. Номінативне поле розуміємо як сукупність усіх десигнатів, позначуваних однією лексемою. Дослідження мотивації відсоматичних похідних цінне щодо встановлення характеру вторинної номінації та зв'язків між різними групами лексики. З'ясування мотивів творення найменування, опис основних моделей номінації дає змогу виявити закономірності називання, пізнати мовну картину світу українців загалом чи носіїв окремого діалекту.

Отже, з'ясування номінативної продуктивності соматонімів та формальних дериватів на їхній базі потребує комплексного підходу [4, с. 16].

Відсоматичні семантичні і формальні утворення становлять значний за обсягом шар лексики з окресленим центром і периферією. Причиною такого структурування відсоматизмів є те, що назви частин тіла та органів людини як бази пізнання довкілля оцінюють по-різному. З огляду на сфери номінації соматонімени можна поділити на кілька груп: а) лексеми, що описують елементи людської анатомії (*рука, перст, талія*); б) назви, що описують частини тіла та органи людини і тварин (*голова, ніс, око, нога, спина*); в) слова, для яких первинною функцією є номінація частин тіла тварин (*лапа, морда, пащча*); решта слів творять периферію соматичної лексики [3, с. 219].

Словотвірний потенціал вершинного соматизму *ЛИЦЕ* надзвичайно потужний і впливає з його лексичного значення – «*передня частина голови людини*». За схожістю до сем 'фронтальності', 'парадного' вигляду,' 'того, що видно усім', і твориться більшість похідних у цьому дериваційному гнізді.

У словотвірному гнізді з вершиною *ЛИЦЕ* нараховано 92 деривати, розташованих на чотирьох ступенях похідності, які відбивають ієрархічний принцип словотвірного гнізда.

Перший ступінь похідності формують 43 деривати. У його межах виділяють такі частиномовні зони: а) іменникова

(8 одиниць), б) прикметникова (29 одиниць), в) дієслівна (5 одиниць), г) прислівникова (1 одиниця).

Отже, на першому ступені похідності найбільшими за кількістю одиниць частиномовними зонами є ад'єктивна та субстантивна зони, що реалізують свій словотвірний потенціал у похідних прикметниках й іменниках.

Другий ступінь похідності представлено 27 дериватами, їх розподілено на: а) іменникову (10 одиниць), б) прикметникову (5 одиниць), в) дієслівну (11 одиниць), г) дієприкметникову (1 одиниця) частиномовні підзони.

Отже, найяскравіше на другому ступені похідності представлена вербальна та ад'єктивна зони. Аналізована дієслівна частиномовна зона найбільше представлена похідними дієсловами.

Третій ступінь похідності формують 19 дериватів. Їх розподілено на іменникову (7 одиниць), прикметникову (2 одиниць), дієслівну (5 одиниць), прислівникову (2 одиниці) частиномовні зони та дієприкметникову (3 одиниці) частиномовну підзону.

Найпродуктивнішими є ад'єктивна (з похідними дієсловами) та субстантивна частиномовні зони.

Четвертий ступінь похідності сформовано із трьох дериватів, що розподілено на іменникову (1 одиниця), дієслівну (1 одиниця) та прикметникову (1 одиниця) частиномовні зони.

Отже, деривати, що формують словотвірне гніздо з вершиною *ЛИЦЕ*, розташовано на чотирьох ступенях похідності. Найбільша кількість дериватів припадає на перший (43 деривати) та другий (27 дериватів) ступені, дещо кількісно поступається третій (19 дериватів) ступінь та найменш кількісно репрезентовано четвертий ступінь – лише 3 деривати.

Отже, можна стверджувати, що вершинне слово *ЛИЦЕ* свій словотвірний потенціал найповніше реалізовує на першому ступені похідності, безпосередньо вступаючи у словотвірні відношення як твірна основа. На інших ступенях простежуємо помірно згасання словотвірної спроможності, а четвертий ступінь

демонструє слабку словопороджувальну потенційність від твірного *лице*.

Досліджуване словотвірне гніздо складається із 66 словотвірних ланцюжків. З них двочленних – 33 (*лице – лицевий, лице – лицьовий, лице – безлиций* тощо).

Менша кількість тричленних словотвірних ланцюгів – 18 (*лице – лицемір – лицемірний, лице – обличчя – півобличчя* тощо).

Чотиричленні словотвірні ланцюжки складають 12 одиниць (*лице – лицемір – лицемірити – лицемірство, лице – личкувати – обличкувати – обличкуватися, лице – лицяти – полицяти – полицятися* тощо).

П'ятичленні словотвірні ланцюги нараховують усього три одиниці: *лице – лицяти – лицятися – залицятися – залицяння, лице – лицяти – лицятися – залицятися – залицяльник, лице – личкувати – обличкувати – обличковувати – обличковуватися*.

Словотвірні ланцюжки аналізованого словотвірного гнізда представляють як внутрішньочастиномовний словотвір, так і міжчастиномовну дериваційну взаємодію.

Парадигматична структура словотвірного гнізда з вершиною *ЛИЦЕ* представлена 19 формуваннями, що характеризуються різними словотвірними категоріями та значеннями. Найчисленнішою з погляду наповнення дериватами є семантична парадигма вершини (*лице*), що формує I та II ступені похідності досліджуваного словотвірного гнізда. Саме похідні I та II ступеня є найпродуктивнішими лексемами формування дериватів інших ступенів похідності та організаційними центрами словотвірних парадигм. Похідні творять перший ступінь похідності аналізованого словотвірного гнізда. Деривати цього ступеня, як і другого, є лексемами, що виступають організаційними центрами найбільшої кількості словотвірних парадигм. Третій ступінь похідності є найменш продуктивним. Крім словотвірної парадигми слова *ЛИЦЕ*, найбільшою є парадигма вершини *личкувати* (*личкувальник, личкувальний, обличкувати, заличкувати*). Тричленними є словотвірні парадигми вершин *лицедій, лицювати*, двочленними – дериватів *лицяти, личко, дволичний, лицемірити, обличювати, залицятися, потилиця*,

околиця. Інші словотвірні парадигми за кількістю членів збігаються зі словотвірною парою.

Нові слова здебільшого утворюють за допомогою словотвірних афіксів. На першому ступені похідності деривацію здебільшого забезпечують суфіксація, префіксація та основоскладання. Основоскладання типове для іменників – назв діячів (складання основи вершини *лице* з коренем дієслова): *лицемір, лицедій*. Суфіксально (найпродуктивніше) творять іменники із суфіксами *-к-* (*личко*), *-ник-* (*личник*), загалом непродуктивним для української мови є суфікси *-ман-* (*личман*), *-ин-* (*личина*).

Для прикметників надзвичайно показове основоскладання (*дволиций, смагляволиций, довголиций* тощо). Менш продуктивна суфіксація на першому ступені в ад'єктивній зоні: *-ев-* (*лицевий*), *-ов-* (*лицьовий*); найменш продуктивна – префіксація: *без-* (*безлиций*). Прикметник *дволичний* утворено поєднанням суфіксації з основоскладанням, до того ж відбувається чергування свистячого «ц» із шиплячим «ч».

Для дієслів першого ступеня похідності в словотвірному гнізді з вершиною *ЛИЦЕ* характерна суфіксація: *-юва-* (*лицювати*), *-я-* (*лицяти*), *-и-* (*личити*, із фонетичним чергуванням *ц/ч*), *-к-* + *-ува-* (*личкувати*, із фонетичною зміною *ц/ч*), *-ова-* (*лицьовати*). Конфіксально утворено дієслово *обличити* (префікс *об-* і суфікс *-и*), дієслово *лицезріти* утворено основоскладанням, як і прислівник *горілиць*.

Отже, на першому ступені похідності переважають основоскладання (у прикметниковій зоні) та суфіксація (в іменниковій та дієслівній зонах), префіксація та конфіксація є менш продуктивними словотвірними моделями.

На другому ступені похідності продуктивно творять за допомогою суфікса *-к-* іменники жіночого роду: *лицедійка*. Зменшувальні суфікси *-ечк-*, *-еньк-* також творять пестливі іменники *личенько, личечко*. Продуктивними є процесуальні суфікси *-яnn-*, *-інн-* (*лицяння, лицеріння*) та *-ств-* (*лицедійство, лицемірство*). Суфікс *-ник-* в одному випадку творить віддієслівний іменник на позначення діяча (*личкувальник*),

в другому – абстрактну назву, назву жесту – *потиличник*, в третьому – назву предмета (*наличник*). Найменш продуктивні суфікс на позначення діяча *-тель* (*обличитель*) та суфікс на позначення абстрактного поняття *-ість* (*дволичність*).

Префіксальна словотвірна модель представлена використанням загалом продуктивного в українській мові префікса *пів-* (*півобличчя*).

Продуктивним під час творення прикметників другого ступеня є суфікс *-н-* (*лицедійний, лицемірний, личкувальний, околичний*). У цьому разі в деяких випадках відбувається чергування *ц/ч*; усі прикметники, окрім віддієслівного *личкувальний*, – відіменникові, тобто словотворення відбувається поза межами однієї частини мови. Конфіксально утворено прикметник *безликий*. Продуктивна суфіксальна модель (відприкметникове творення прислівників за допомогою суфікса *-о-*) використана в дериваті другого ступеня *дволично*.

Дієслівні деривати творять префіксальним від твірних слів-дієлів (*об-:* *облицювати, обличкували*; *за-:* *залицювати*; *по-:* *полицяти*; *пере-:* *перелицювати*), суфіксальним від іменників (*-а-:* *лицедіяти*, *-и-:* *лицемірити*) і значно рідше – префіксально-суфіксальним (*позаличковувати*) способами.

Дієприкметникові деривати творять за допомогою типового суфікса дієприкметників пасивного стану *-ан-* (*лицьований*).

Отже, найяскравіше на другому ступені похідності представлений суфіксальний словотворчий спосіб. Деривація в словотвірних ланцюгах відбувається як у межах однієї частини мови (творення іменників жіночого роду, зменшувально-пестливих форм, дієслів з різними відтінками значення, дієслів іншого виду), так і із частиномовним переходом (творення віддієслівних іменників-назв осіб, прикметників, відприкметникових прислівників).

Третій ступінь похідності виявляє продуктивність у творенні віддієслівних процесуальних іменників середнього роду за допомогою суфікса *-анн-:* *облицювання, личкування*,

обличкування. Іменник обличювальник також утворений суфіксально (суфікс на позначення особи-діяча *-ник-*).

У прикметниковій частиномовній зоні деривація найпродуктивніше відбувається за допомогою суфікса *-н-* (віддієслівні прикметники *обличювальний, обличкувальний*). Прислівник *безлико* утворено за типовою схемою: від прикметника за допомогою поширеного суфікса *-о-*.

У межах вербальної частиномовної зони типовим є постфіксальний словотвір зворотних дієслів: *обличкуватися, полицятися*. Не менш продуктивною є префіксальна деривація: *залицятися, полицемірити*. Суфіксально від відповідного дієслова доконаного виду твориться дієслово недоконаного виду *обличковувати*.

Як і на другому ступені, на третьому дієприкметники творяться за допомогою типового суфікса пасивного стану (доконаного виду) *-ан-*: *обличюваний, обличкований*.

На четвертому ступені похідності переважає суфіксальний словотвір віддієслівних іменників (*залицяння, залицяльник*). Наявний випадок постфіксального словотвору зворотного дієслова (деривація в межах однієї частини мови): *обличковуватися*.

Отже, словотвірне гніздо з вершиною *ЛИЦЕ* має деривати чотирьох ступенів похідності, що загалом нараховують 92 одиниці, 19 словотвірних парадигм та 66 словотвірних ланцюжків. Найпродуктивніші деривати першого та другого ступенів словотворення. Найпродуктивнішими словотворчими способами першого ступеня є основоскладання та суфіксація (для прикметників, іменників та дієслів відповідно), другого ступеня – суфіксація (деривація в словотвірних ланцюгах відбувається як у межах однієї частини мови, так і з частиномовним переходом), на третьому ступені актуалізується значення постфіксації (для зворотних дієслів), але суфіксація однаково залишається найпродуктивнішим словотворчим способом. Малочисельний четвертий ступінь творення в словотвірному гнізді з вершиною *ЛИЦЕ* твориться за допомогою суфіксації та постфіксації.

Бібліографічні посилання

1. **Вайнтрауб Р. М.** Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках / Р. М. Вайнтрауб // Вопр. фразеологии. – Самарканд, 1975. – Вып. 75. – С. 157–162.
2. **Дяченко Н. М.** Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Дяченко. – Ужгород, 2008. – 20 с.
3. **Дяченко Н. М.** Проблеми вивчення соматизмів / Н. М. Дяченко // Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту. – 2004. – № 14. – С. 216–219.
4. **Дяченко Н. М.** Соматизми, мотивовані іншими соматизмами / Н. М. Дяченко // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : [зб. наук. праць]. – Вип. 4. – Луцьк : Вежа, 2007. – С. 376–383.
5. **Іліаді О. І.** Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові : [монографія] / О. І. Іліаді. – НАН України. Ін-т укр. мови. – К. ; Кіровоград : ДЛАУ, 2001. – 162 с.
6. **Каракуця О. М.** Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Каракуця. – Харків, 2002. – 19 с.
7. **Клименко Н. Ф.** Словотвірне гніздо / Н. Ф. Клименко // Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 573.
8. **Материнська О. В.** Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк, 2009. – 295 с.
9. **Німчук В. В.** Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 412 с.

10. **Ситникова О. В.** Словотвірне гніздо з вершиною «єсть» у російській мові : становлення і сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. В. Ситникова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
11. **Терехова Д. І.** Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Д. І. Терехова. – К., 1997. – 18 с.
12. **Ткаченко В. А.** Названия руки в развитии лексики индоевропейских языков : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. А. Ткаченко. – К., 1991. – 16 с.
13. **Цапулич Л. Т.** Семантична структура іменників середньобаварської богемської говірки Закарпаття (на матеріалі зоосемізмів та соматизмів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л. Т. Цапулич. – Одеса, 2005. – 22 с.
14. **Чайко Т. Н.** Названия частей тела как источник метафоры в аппеллятивной и ономастической лексике / Т. Н. Чайко // Вопр. ономастики. – № 8–9. – Свердловск, 1974. – С. 98–106.

**СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ
ОЗНАКИ АНТОНІМІЇ**

Досліджено співвідношення семантичних і прагматичних ознак антонімії української мови. Проаналізовано новий вид антонімії, відмінний від загальномовної, що ґрунтується не на семантиці, а на прагматиці й регулярному протиставленні слів у мовленні. Визначено антонімічні засоби вираження суб'єктивного ставлення мовців до дійсності. Дістали подальшого розвитку проблеми визначення прагматичного компонента лексичного значення слова, категорії суб'єктивності, особистісних та комунікативних смислів одиниць мови.

Ключові слова: антонім, антонімія, семантика, прагматика, категорія суб'єктивності.

Исследуется соотношение семантических и прагматических признаков антонимии украинского языка. Проанализирован новый вид антонимии, который отличается от общезыковой и базируется не на семантике, а на прагматике и регулярном противопоставлении слов в речи. Определены антонимические средства выражения субъективного отношения говорящих к действительности. Получили дальнейшее развитие проблемы определения прагматического компонента лексического значения слова, категории субъективности, личностных и коммуникативных смыслов единиц языка.

Ключевые слова: антоним, антонимия, семантика, прагматика, категория субъективности.

This research is devoted to the key problem of the modern linguistics: study of communicative oriented units and categories of the language system, which largely depends on the speech activity of its speakers. As the meaning of antonyms can vary significantly between lingual system and communication process, the traditional theory of antonymy must be supplemented by pragmatic features. Object – antonyms in the Ukrainian language. Objective – justification of the subjective factors of the antonymy of Ukrainian language, clarification of basic components of the context relevant information in the structure of lexical meaning of antonyms. The goal of this study is to define and differentiate semantic and pragmatic features of antonymy of Ukrainian language.

Methodology of research relies on a set of different general scientific and humanities research methods. The following methods are used in this research: analysis and synthesis (substantiation of theoretical positions), descriptive (explaining

© **Тараненко К. В., 2015**

the features of the structure and functioning of the Ukrainian language antonyms), component and contextual analysis (study of pragmatic features of display antonymy in language, speech and communication), and others of such kind.

Key words: antonym, antonymy, deixis, semantics, pragmatics, the category of subjectivity.

У багатьох лінгвістичних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. домінує думка про те, що пізнати сутність і природу мови без звернення до людини, особистісно-суб'єктивного чинника в мові неможливо. Пріоритетною тенденцією розвитку лінгвістики стає вивчення як традиційно обґрунтованих мовних засобів, так і мови як цілісного утворення, що перебуває в постійній динаміці, значною мірою залежної від мовленнєвої діяльності її носіїв. Вияви особистості в мові та мовленні найповніше вивчають саме в межах лінгвопрагматики – одного з найдинамічніших напрямів сучасної лінгвістичної науки. Усе частіше мовознавці звертаються до дослідження прагматичних особливостей мовних одиниць, оскільки їхні значення в лінгвальній системі та в процесі комунікації істотно відрізняються. Через це окреслилося певне зміщення акцентів й у вивченні антонімії – від загальномовного плану до конкретно-мовленнєвого її втілення, у зв'язку із чим з'являються передумови виділення антонімії, що заснована на протиставленні не семантики, а прагматики.

Характерну особливість досліджень лексичної семантики ХХ століття становив підвищений інтерес до проблем антонімії, що привернула до себе увагу дуже широкого кола дослідників. Основними ознаками антонімів сучасні дослідники називають наявність антонімічного заперечення (в опозиції антонімів – граничного) та здатність викликати асоціації за тотожністю й відмінністю значень. Однак під час вивчення результатів дослідження антонімії знаходимо безліч суперечливих тверджень щодо її лінгвістичної природи. Одні мовознавці загалом не визнають антонімію як семантичну категорію (С. Брежан [3]), інші проголошують її лінгвістичною універсалією (Л. Новиков [5]). Ця полеміка, можливо, зумовлена недостатнім вивченням багатоаспектного феномена антонімії, оскільки проведені

дослідження враховували особливості творення антонімів у мові, а не безпосередньо в ситуаціях спілкування. У поле зору дослідників ще не потрапили антоніми, що повсякчас протиставляються у мовленні, проте не мають семантичної протилежності. Отже, метою нашого дослідження є визначення та розмежування семантичних і прагматичних ознак антонімії української мови.

Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні антонімів, дослідники не заперечують те, що антоніми незмінно містять вказівку на протилежність семантики цих мовних одиниць. Антонімічними вважають слова, що протиставляються за найзагальнішою та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, до того ж перебувають на крайніх точках відповідного семантичного поля, розташовуючись на протилежних полюсах. Наявність у двох знаків-антонімів відношення протилежності зазвичай не обмежує лінгвальна парадигма, об'єктивно закріплена у свідомості мовців. Антоніми часто виникають у мовленні, де слова вживають у переносних та інших значеннях і вони потрапляють у контекстуальні залежності, що у зв'язку із ситуацією або задумами учасників спілкування набувають протилежних сем [4, с. 179]. Саме тому сучасне мовознавство розширює аспектологію вивчення антонімів, усе частіше лексеми-протиставлення аналізують не лише з позицій семантики, а й за допомогою лінгвістичної прагматики.

На думку Р. Познера, розмежування семантики й прагматики в лінгвістичному описі повинно ґрунтуватися на розмежуванні значення та вживання слів у мовленнєвій комунікації [9, с. 38]. Значення та вживання слова – це не просто дві сторони одного й того самого об'єкта, у лінгвістичному описі вони повинні систематично розрізнятися. Семантика та прагматика вивчають лексичне значення, однак відмінність між ними зводять до того, що перша ставить запитання: що означає слово?, а друга – що ви маєте на увазі, коли вживаєте це слово? Семантика пояснює об'єктивні коливання структури лексичного значення, а прагматика – суб'єктивні.

Протилежність, як і більшість категорій мислення, закріпилася в мові, однак лише в мовленні виявляється повною мірою. Поняття протилежності представлене в мові загальномовними антонімами, опозиції значень яких упізнають як у тексті, так і поза ним. Та нерідко трапляються слова, що вступають в антонімічні відношення лише в мовленні, у визначеній ситуації спілкування. Їх протилежність не викликає сумнівів навіть поза контекстом, але ці опозиції не представлені в сучасних антонімічних словниках. Найуживанішими серед них є такі опозити: *небо* – *земля* (*У **небі** розминаються мертві. На **землі** розбиваються живі* (3, с. 281)), *рай* – *пекло* (***Пекло** – це історична батьківщина людства, **рай** – доісторична* (3, с. 56)), *батьки* – *діти* (*Це не **батьки**, а **діти** мають нести за усе відповідальність* (2, с. 182)), *душа* – *тіло* (*Для **тіла** – хвороба. Для **душі** – ліки* (1, с. 73)). Переважно такі слова вживають у переносному, образному значенні, і поза конкретною комунікативною ситуацією вони можуть не протиставлятися за значенням. Тому маємо право говорити про новий вид антонімії, відмінний від загальномовної, що заснований не на семантиці, а на прагматиці й регулярному протиставленні слів у мовленні. У такий спосіб проблема розрізнення мови та мовлення, відокремлення загальномовних і контекстуальних антонімів виражається в протиставленні семантики та прагматики.

Ураховуючи поняття комунікативної ситуації (конкретної ситуації спілкування, що спонукає учасників до міжособистісної взаємодії), прагматику визначають як відмінну від семантики лінгвістичну дисципліну, що вивчає значення з огляду на особистісне ставлення того, хто використовує та сприймає знаки мови. Уведення поняття «особистісне ставлення» до лінгвістичної науки дає підстави говорити про те, що мова належить передусім і переважно особистості, яка усвідомлює себе та своє місце у світі, свою роль у практичній діяльності та спілкуванні, своє ставлення до прийнятих принципів і конвенцій ведення спілкування, творчо використовує їх у власних предметних і мовленнєвих стратегіях. Отже, фактично

окреслюється проблемне поле сучасної лінгвістичної прагматики: усі вияви суб'єктивного чинника в мові.

Після статті Ю. Степанова «В поисках прагматики (проблема субъекта)», опублікованій у 1981 році, суб'єктивність стала основною категорією дослідження лінгвістичної прагматики у її зв'язках з одиницями й категоріями мови [6]. Такий підхід до предмета лінгвопрагматики був закладений ще в працях Р. Столнейкера, у яких він підкреслив, що «прагматика – це наука, що вивчає мову в стосунку до тих, хто її використовує» [7, с. 422]. Ф. Бацевич доводить, що «суб'єктивний чинник – це не якісь додаткові характеристики одиниць і категорій мови, мовлення і мовленнєвої діяльності (комунікації, спілкування), це людський погляд на світ, суб'єктивний спосіб організації мовного коду, що з часом, пройшовши «сито» комунікативних норм, може стати складником інших модусів існування мови. Основою суб'єктивного чинника є когнітивно-психологічні, ширше кажучи, – духовні зв'язки людей, які вступили в комунікацію» [2, с. 11]. Спираючись на це положення, Ф. Бацевич розширив розуміння поняття суб'єктивності, надавши йому статусу категорії суб'єктивності, що реалізується в мові, мовленні та мовленнєвій діяльності (комунікації, спілкуванні) загалом. Мовленнєва діяльність постає як ще один модус існування мови (поряд з мовою та мовленням) і виражається в комунікації – спілкуванні особистостей за допомогою мовних та паралінгвальних засобів для передавання інформації. Тому категорія суб'єктивності покриває собою широке проблемне поле, у яке, окрім чинників особистостей адресанта, адресата, їхніх зв'язків, виділених дослідниками, які сповідують комунікативну природу прагматики, повинна ввійти низка інших аспектів, пов'язаних з виявом суб'єктивності в мові, мовленні й мовленнєвій діяльності як модусах існування людської мови загалом. Серед них конотативні складники лексичних і граматичних засобів, що сформувалися під впливом особистісних чинників спілкування; тональність й атмосфера спілкування; умови успішності дискурсів, мовленнєвих жанрів

і мовленнєвих актів та багатьох інших. [2, с. 10–11]. У такий спосіб теза, згідно з якою суб'єктивні аспекти значень мовних одиниць – це складники прагматики, яку доводив Ю. Апресян, наголошуючи, що мовна прагматика – це передусім «закріплені в мовній одиниці (лексемі, афіксі, грамемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця до дійсності, до змісту інформації, до адресата» [1, с. 39] була доповнена в монографії Ф. Бацевича «Нариси з лінгвістичної прагматики» [2] низкою комунікативних категорій, зокрема контекстними, узагальнено ситуативними, залежними від каналів комунікації категоріями, що також значною мірою впливають на суб'єктивний чинник.

У процесі спілкування беруть участь особистості. Вони приймають на себе ті чи ті комунікативні ролі, обмінюються своїми мовленнєвими ходами та, відповідно, комунікативними ролями. Вони повідомляють, описують, констатують, доводять, переконують, просять, наказують, ставлять запитання, дають відповіді, роблять і приймають пропозиції, обіцяють, іронізують над фактами та явищами дійсності, ображають, оцінюють зовнішні чинники чи поведінку один одного. Особистості регулюють перебіг ситуації спілкування в загальних чи особистих цілях, ініціюють комунікативну подію, визначають її тему та реєстр спілкування (нейтральний, офіційний, дружній, фамільярний). Усе це знаходить своє вираження в тому, як кожен з мовців оформлює свої комунікативні наміри (інтенції), якими засобами мови він їх реалізує. Спираючись на статтю Є. Сидорова «Личностный аспект речевой коммуникации и текста» (1989) [6], маємо всі підстави зробити припущення про вияв суб'єктивності в окремих компонентах висловлень – словосполученнях, словесних одиницях (а отже, й антонімах). В українській мові загалом є достатньо одиниць, що здатні виражати суб'єктивні ставлення мовців засобами антонімічної системи. Категорію суб'єктивності передають такі мовно-антонімічні засоби:

1. Слова, що в своєму лексичному значенні містять експресивний (оцінний) позитивний чи негативний відтінок: *любов – ненависть, добрий – злий, хвалити – ганити, тепло –*

холодно. Антоніми цього типу вже давно не сприймають як нейтральні, бо суб'єктивна оцінка стала складником ядра лексичного значення таких слів.

2. Суфікси суб'єктивної оцінки (пестливості, здрібнілості, згрубілості): *дідусь* – *дідуган*, *бабуся* – *бабище*, *казанчик* – *казанище*, *Ганнуся* – *Ганька*. Уживання пестливо-здрібнілої лексики допомагає передавати позитивні емоції, висловлювати почуття ніжності, тепла, задоволення, що насамперед відбиває ставлення мовця або до співрозмовника, або до предмета зображення, або до того й того. Натомість згрубіла лексика виконує функцію передавання зневаги, приниження людини тощо.

3. Антонімічні префікси: *увійти* – *вийти*, *повага* – *зневага*, що використовують насамперед з метою протиставлення експресивної оцінки ознак, якостей, властивостей.

4. Переносне чи образне вживання слів, що здебільшого пов'язане із суб'єктивними чинниками створення мовного тексту: специфічним (образним) мисленням, активізацією асоціативного способу відбиття дійсності, здатністю вловлювати глибинні зв'язки між реаліями, помічати між ними віддалені протилежності тощо. Унаслідок переносного вживання слова набувають протилежного значення: *Буду лагідним, буду жорстоким, / Буду мудрим, та буду дурним, / На красу твою — буду стооким, / На ганьбу твою — буду сліпим, / Буду я і найвним, і хитрим, / Буду щедрим, та буду скупим, / Буду я, наче скеля, несхитним і, мов комишина, хитким* (4, с. 54). Переносне й образне вживання слова спрямоване не лише на те, щоб відкрити в тій чи тій реалії ще не пізнані складники, ознаки тощо, а й на те, щоб у такий спосіб привернути увагу до зображуваного, дати йому певну оцінку, висловити своє ставлення до нього, забарвити у відповідний емоційний «тон» зі знаком плюс чи мінус. Переносне й образне вживання слова як вияв суб'єктивного чинника має опосередкований характер: якщо експресивно забарвлена лексика, суфікси суб'єктивної оцінки та антонімічні префікси є носіями суб'єктивного значення

відповідно до їх функційного навантаження, то переносне або образне слово є переважно випадковим у спілкуванні.

5. Фразеологія, насамперед антропоцентрична, що характеризує людину, характер, моральний уклад, її життя, працю, поведінку, ставлення до реалій тощо: *красивий, як кабан сивий; ні холодно ні жарко; не на життя, а на смерть*. Експресивне навантаження фразеологізмів поєднується з виразністю й емоційним забарвленням. Вони автономізують прикмети людини, риси поведінки, актуалізують норми життя тощо. Українська мова насичена найрізноманітнішими антонімічними фразеологізмами, що охоплюють увесь антропоцентричний спектр: від внутрішнього життя людини до її соціального статусу.

6. Навмисні повтори антонімічних пар: – *Нічого... – заспокоює Майка kota, кидає йому сирі магазинної курятини. – Скоро в нас буде все... Нічого, нічого... все!* (З, с. 323). Повторюючись, антонімічні пари посилюють своє змістовне навантаження й акцентують увагу співрозмовника на важливих для мовця опозиціях.

Суб'єктивний чинник не завжди має матеріальний показник вияву, рідко збігається з наявною морфемою як структурною одиницею мови. Мовець під час оперування словами в конкретній ситуації спілкування бере до уваги їхні конотації, а не словотвірні потенції. Наприклад, навіть найпродуктивніший суфікс негативної оцінки -ищ- (*бабище, дідуганище*) не завжди є носієм емоційно-оцінного ставлення (*вогнище, явище, становище*). Особистості важливо передати суб'єктивне ставлення через особистісний смисл, що вона може закодувати для адресата в одиниці мови. За визначенням Ф. Бацевича, особистісний смисл – це індивідуальна, потенційна інформація, неповторний концепт у комунікації, залежний від внутрішнього світу кожного з учасників спілкування, контексту комунікації, специфіки каналів, наявності та якості зворотного зв'язку й інших складників [2, с. 17]. Така інформація може істотно відрізнятися в адресанта й адресата, оскільки з погляду особистості адресанта, смисл – це цілеспрямована реакція,

з погляду адресата – психокогнітивна реакція на інтенції адресанта. Особистісні смисли партнерів-спілкувальників об'єднуються в комунікативний смисл – інформаційний компонент спілкування, що формується як сумарна семантична, синтаксична і прагматична домінанта комунікативних стратегій усіх учасників спілкування в межах певної ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів. Комунікативний смисл – це явлена інтенція учасників спілкування [2, с. 18]. У процесі розвитку української мови її антонімічна система ввібрала у своїх комунікативних смислах різноманітні складники, що відбивають ставлення носіїв цієї мови до реального світу. Серед них ми виділяємо прагматичний компонент лексичного значення, суфікси суб'єктивної оцінки, антонімічні префікси, рефрени тощо.

Антоніми в системі мови наділені чітко зафіксованим словниковим значенням, проте в мовленні, мовленнєвій діяльності, конкретній ситуації спілкування це значення модифікується, тому семантичний підхід до аналізу антонімії виявляється неповним. Дослідження антонімів потребує подальшого осмислення й опису суб'єктивного чинника, що виявляється в організації процесу спілкування, урахування як семантичних, так і прагматичних його особливостей.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. **Брежан С. Г.** О критериях синонимичности в лексике / С. Г. Брежан // Филол. науки. – 1967. – № 4. – С. 15–19.
4. **Голікова Н. С.** Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі / Н. С. Голікова // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / за ред. І. С. Попової. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2014. – Вип. 15. – С. 177–185.

5. **Новиков Л. А.** Антонимия в русском языке (самантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М. : МГУ, 1973. – 186 с.
6. **Сидоров Е. В.** Личностный аспект речевой коммуникации и текста / Е. В. Сидоров // Личностные аспекты языкового общения : межвуз. сб. науч. тр. – Калинин, 1989. – С. 16–25.
7. **Степанов Ю. С.** В поисках прагматики (проблема субъекта) / Ю. С. Степанов // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – № 4. – Т. 40. – С. 325–332.
8. **Столнейкер Р. С.** Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – С. 419–438.
9. **Pozner R.** Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language / R. Pozner // Speech Act Theory and Pragmatics. – Dortrecht, 1980. – P. 34–82.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Дашвар Люко.** На запах м'яса / Люко Дашвар. – К. : Сімейний клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 347 с.
2. **Кононенко Є.** Імітація / Євгенія Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 188 с.
3. **Костенко Ліна.** Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011 – 416 с.
4. **Третьяков Р. С.** Поезії / Р. С. Третьяков. – К., 1986. – 148 с.

**«ТЕКСТ», «ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ТЕКСТ» ТА «НОСІЙ ІНФОРМАЦІЇ»
У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ**

Нині посилюється інтерес науковців до вивчення лінгвістики тексту і проблеми когнітивної функції мови загалом, що зумовлює актуальність дослідження. Метою статті є висвітлення різних підходів до визначення поняття «текст», «інформаційний текст» та «носій інформації». Приділено увагу текстовим категоріям, зокрема категорії інформативності як основній. Розглянуто питання про екстралінгвістичне поняття «носій інформації», окреслено мовне значення цього поняття, названо носії текстової інформації щодо зовнішньої реклами міста.

Ключові слова: текст, текстові категорії, інформаційний текст, носій інформації, зовнішня реклама, динамічні та відносно статичні носії інформації.

В настоящее время усиливается интерес ученых к изучению лингвистики текста и проблемы когнитивной функции языка в целом, что предопределяет актуальность исследования. Целью статьи является рассмотрение разных подходов к определению понятия «текст», «информационный текст» и «носитель информации». Уделено внимание текстовым категориям, в частности категории информативности как основной. Рассмотрен вопрос об экстралингвистическом понятии «носитель информации», очерчено языковое значение этого понятия, названы носители текстовой информации относительно наружной рекламы города.

Ключевые слова: текст, текстовые категории, информационный текст, носитель информации, наружная реклама, динамические и относительно статичные носители информации.

Presently the interest of scientists increases in the study of linguistics of the text and the problem of cognitive function of the language in general, that predetermines the research actuality. Modern linguistics yet do not give an unambiguous interpretation of the concept of the text. The aim of the article is the illumination of different approaches to the definition of the notion of the «text», «informative text» and «transmitter of information». The attention is paid to the text categories, in particular to the category of informing as the basic one. The question about the extralinguistic notion of the «transmitter of information» is considered in the present article, the language value of this notion is outlined in the article, the carriers of text

© Хрушкова О. А., 2015

information are adopted concerning the external advertisement of the city. The theme of the article needs more profound study, as advertisement text and places of its location for today have more significance for society and became the objects of the research of marketing specialists, sociolinguists, psycholinguists and linguists of the text.

Key words: text, text categories, informative text, transmitter of information, external advertisement, dynamic and relatively static transmitters of information.

Завданням сучасної лінгвістики є дослідження мови в динамічному аспекті, тому все більше уваги на сьогодні приділяють проблемі когнітивної функції мови – організації процесу пізнання, передавання та засвоєння інформації.

Метою нашого дослідження є проблема диференціації понять «текст», «інформаційний текст» та «носіїв інформації» у сучасній лінгвістиці. Виділення основних текстових категорій та з'ясування мовного аспекту екстралінгвістичного поняття «носіїв інформації» є одним з основних завдань лінгвістики тексту загалом та рекламного тексту зокрема.

Сучасна лінгвістика ще й досі не подає однозначного витлумачення поняття тексту. Насамперед це зумовлено низкою причин, а саме формально-структурною різноплановістю текстів, функційно-жанровою, стилістичною різноманітністю текстів, відмінністю в підходах до вивчення тексту, абсолютизацією його формально-структурного аспекту, орієнтацією визначення тексту як однієї або кількох категорій [18, с. 26–29].

Поштовхом до нового текстового напрямку в мовознавстві дослідники вважають теорію рівневого лінгвістичного аналізу Е. Бенвеніста, який виділив окремий самостійний рівень мови – текстовий [4].

У період становлення текстової граматики Р. Харвег визначав текст як послідовність речень, об'єднаних безперервним займенниковим зв'язком [22]. З. Харріс текстом називав довге речення, побудоване за допомогою набору зв'язків [21]. К. Кожевникова тлумачить поняття тексту як ідеальну вищу комунікативну одиницю, що тяжіє до смислової замкненості й закінченості, конститутивною ознакою якої є зв'язність, що виявляється щоразу в інших параметрах, на різних рівнях тексту

й у різних сукупностях окремих зв'язків [12, с. 49–67]. З. Тураєва тлумачить текст як упорядковану сукупність речень, що поєднані різними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку, яка здатна передавати певним чином організовану та спрямовану інформацію [20, с. 11]. За І. Гальперіним, текст – це витвір мовленнєвого процесу, що відзначається завершеністю, об'єктивований як писемний документ, що складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певне цілеспрямоване й прагматичне визначення [9, с. 18].

О. Селіванова зробила спробу об'єднати різні підходи у вивченні тексту й подала узагальнене тлумачення цього поняття. Вона визначає текст як цілісну семіотичну форму лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегровану, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсууму культури [18, с. 32].

Говорячи про структурний план тексту, І. Попова зазначає, що текст, як і речення, нічим не регламентується й може бути утворений не лише одним словом, але навіть і однією літерою на зразок **М** (метро) або **М** (McDonald's) [16, с. 117].

Н. Кондратенко виокремлює дві основні текстові категорії – інформативність та комунікативність [13, с. 12]. Ф. Бацевич характеризує текст значно більшою кількістю його ознак, зокрема такими, як зв'язність, цілісність, інтенційність (авторська мета), інформативність, ситуативність (зв'язність з текстом), членованість (наявність смислових частин), інтегрованість (єдність цих частин), модальність (особистісне ставлення), розгорнутість, послідовність, динамізм зображуваного тощо [3, с. 148]. І. Попова кваліфікує інформативність, прагматичну орієнтованість й формальну завершеність як категорійні параметри тексту. Інформативний параметр позначає терміном «комунікативність», оскільки «інформативність і як кількість елементів змісту, і як насиченість змістом, інформацією властива будь-якій лінгвістичній одиниці, тоді як комунікативність

характерна лише для комунікативних одиниць, які безпосередньо формують процес спілкування, – речення, а разом з ним і текст» [16, с. 147]. О. Селіванова в підручнику «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми», досліджуючи лінгвістику тексту, узагальнила погляди найавторитетніших мовознавців на проблему типології текстових категорій. Вона зараховує до текстових категорій текстуальність, зв'язність, концептуальність, комунікативність, цілісність, членованість, модальність, підтекст, емотивність, референційність, текстовий континуум, антропоцентричність, адресатність, інтерактивність, інтерсеміотичність, інтенційність, стратегічність, ефективність, інтертекстуальність [19, с. 495–516].

Передусім нас цікавить **категорія інформативності тексту** задля адекватного тлумачення поняття «інформаційний текст». Проблеми аналізу інформації, інформаційної насиченості й інформативності тексту привертали увагу багатьох лінгвістів (І. Алексєєва [1], Є. Артемова [2], Н. Валгіна [5], С. Васильєв [6], І. Гальперін [9], С. Гізатулін [10], Л. Михайлова [14], І. Попова [16], О. Селіванова [18; 19], З. Тураєва [20] та ін.), однак низка питань залишається нерозв'язаною ще й досі.

Основною ознакою будь-якого тексту є його інформативність, що закладена в змістовому повідомленні будь-якого текстового носія інформації. У цьому разі інформація, що міститься в повідомленні, співвідноситься з досить обмеженою ділянкою дійсності та орієнтована на певне коло адресатів. Зміна конкретних індивідуумів всередині групи адресатів не спричиняє істотної зміни сприйнятої інформації [17, с. 225].

С. Васильєв указує на те, що багато вітчизняних і російських лінгвістів вважають категорію інформативності тексту основною [6, с. 49]. Т. Дрідзе пов'язує інформативність з орієнтацією тексту на адресата в плані комунікативності, оскільки джерелом семантичних прирощень, смислового масиву тексту є насамперед оброблення тексту через сферу свідомості його адресатів, які пропускають матеріальні, мовні носії крізь власні інтерпретаційні фільтри [11]. У лінгвістиці тексту інформативність розглядають переважно під кутом зору

інформації, закладеної в повідомленні. О. Воробйова накладає інформативність на семантичний простір дискурсу як співвіднесення інтегрованості семантичних, прагматичних і синтактикосемантичних особливостей висловлень тексту із цілісним динамічним референтом і соціальним й особистісним комунікативним контекстом текстоутворення та сприйняття [8, с. 51].

І. Гальперін подає термін «інформація» у двох значеннях: загальноприйнятому (побутовому) та термінологічному. У загальноприйнятому значенні інформацію тлумачать як будь-яке повідомлення, оформлене як сполука номінативного характеру. Це може бути речення, у якому повідомляють про які-небудь факти, сполучення речень (надфразна єдність), цільний текст. Інформацію в цьому витлумаченні ототожнюють з номінацією, смислом, змістом.

Друге значення терміну «інформація» використовують у працях з теорії комунікації в разі отримання нових відомостей про предмети, явища, стосунки, події об'єктивної дійсності. Отже, науково-термінологічне значення «інформація» знімає певну невизначеність у предметах та явищах, що сприйнятті й частково пізнані. Невизначеність – властивість багатьох явищ, фактів, подій. У теорії комунікації міру невизначеності позначають терміном «ентропія», тому інформацію розглядають як дещо, протиставлене ентропії [9, с. 26–27].

Значну роль у комунікації відіграє форма подавання інформації. У текстах нехудожнього плану інформацію досить легко декодують, оскільки в таких текстах форма несе в собі зміст, визначений системою мови. Вона нейтральна. Інформація в таких текстах, якщо вона є результатом досліджень, спостережень, дослідів, дискусії, роздумів, припущень тощо, набуває концептуальності.

І. Алексєєва, аналізуючи значення категорії інформативності в процесі перекладу, розмежовує когнітивну та емоційну інформацію [1]. Н. Валгіна виділяє в межах змістової інформації фактологічну, що відповідає емпіричному рівню пізнання; концептуальну та гіпотетичну, що відповідає

теоретичному рівню пізнання; методичну, що охоплює описи способів та прийомів засвоєння інформації; естетичну, що пов'язана з категоріями оцінного, емоційного, морально-етичного плану; інструктивну, що містить орієнтацію на певні дії. Ці види інформації окремо або сукупно містяться в різних текстах. Наприклад, фактологічна, теоретична та гіпотетична інформації характеризують передусім наукові тексти; фактологічна та естетична – художні тексти; методична – навчальні тексти; публіцистичні й газетні тексти (синкретичні за своєю сутністю) розраховані на два види людської діяльності – пізнавальну та ціннісно-орієнтаційну й тому містять різні види інформації – фактологічну, оцінно-емоційну [5].

І. Гальперін зазначає, що категорія інформативності як обов'язкова ознака тексту може поставати в різних формах – від нульової, коли зміст тексту не дає нічого нового, а лише повторює вже відоме, до концептуальної, коли для її виявлення текст потрібно докладно аналізувати. Між цими полюсами розташовані інформації різного ступеню насиченості (міри новизни) [9, с. 29].

Наступне поняття, яке тісно пов'язане з поняттями «текст» та «інформаційний текст», є «носії інформації», але воно не суто лінгвістичне. У первинному значенні це поняття витлумачують як матеріальний об'єкт або середовище, призначене для зберігання відомостей. Останнім часом найпоширенішою сферою вживання цього терміна є переважно пристрої, призначені для зберігання файлів даних у комп'ютерних системах, а саме магнітні стрічки, магнітні диски, оптичні диски, банківські картки, флеш-карти, смарт-картки тощо. У другому своєму значенні термін «носії інформації» позначає об'єкти, зчитування інформації з яких не потребує спеціальних пристроїв – наприклад, паперові носії. Лінгвістів передусім цікавлять текстові носії інформації, тобто такі, в основі яких лежить інформаційний текст. У межах внутрішньоміського простору це передусім такі носії, на яких розташована інформація рекламного характеру (рекламні тексти).

Узагальнити види інформаційних носіїв, на яких зафіксовані

рекламні тексти, за вільною Енциклопедією «Вікіпедія» [15], можна так: білборди, суперсайти, сітілайти, лайтбокси, конвексборди, беклайти, призматрони, медіафасади, дорожні розтяжки, тендери, реклама на транспорті, колони Морріса, жива реклама, пілари, оголошення, афіша.

Білборди (англ. Billing board (Billboard) – інформаційна дошка) – найпопулярніший вид зовнішньої реклами. Завдяки своїм великим розмірам (стандартно 3х6 м) білборди домінують над багатьма іншими рекламними форматами. На фоні інших рекламних носіїв білборд виглядає масштабною конструкцією, і рекламний слоган буквально впадає в очі. Це дає змогу рекламодавцю зробити акцент на своєму продукті чи бренді, оскільки імідж, розміщений на великогабаритному щиті, можливо добре роздивитися навіть з великої відстані. Білборди встановлюють на вулицях та перехрестях міста, що гарантує залучення додаткової цільової аудиторії.

Суперсайт (суперборд) (англ. Supersite (superboard) – супермісце, супердошка (у значенні великого формату)) – це великоформатна конструкція зовнішньої реклами із зовнішнім підсвічуванням. Розташування на високій опорі допомагає виділяти рекламований товар, а також дає змогу бачити рекламне зображення з великої відстані. Найпоширеніші розміри рекламної поверхні суперсайтів: 15х5 м, 12х3 м, 12х4 м. Унаслідок величезного розміру суперсайти переважно розташовують поза історичними зонами міст, на великих автомагістралях. Подекуди для додаткового ефекту на суперсайтах використовують систему Trivision (тривимірні об'єкти, упроваджені в рекламний щит).

Сітілайти (англ. citylight – міське освітлення) – це зазвичай іміджева реклама (рекламна конструкція формату 1.2х1.8 м), а також реклама, у якій може бути використана зовнішня інформація для фірм, що розташовані поблизу цього сітілайта. Наприклад, на зупинках громадського транспорту сітілайти можуть нести ширшу інформацію про певне торгівельне товариство, бо час сприйняття рекламного носія збільшується.

Лайтбокси (англ. lightbox – світловий короб) – це яскравий та привабливий елемент зовнішньої реклами, що поширений на

вулицях міста та в торговельних центрах. Розміщення світлової реклами переважає у вітринах банків, магазинів, барів та ресторанів, у внутрішньому просторі супермаркетів, торговельних центрів, метро, вокзалів, на будь-яких об'єктах, де потрібна часта і швидка заміна зображення. Світлові коробки є одними з найпопулярніших видів реклами, передусім унаслідок відносно невисокої вартості та універсальності.

Конвексборди (англ. convexboard – опукла дошка) – рекламоносій формату 1.2x1.8 м, який розміщують на опорі громадського електротранспорту та вуличного освітлення. Площа конвексбордів добре «працює» як на транспортні, так і на пішохідні потоки. Є змога підійти ближче, розглянути та прочитати всю інформацію постера. Утім, конвексборди не обладнані підсвіткою рекламної площини, що зменшує якість контактів у нічний час.

Беклайти (англ. backlight – лампа підсвічування) – рекламна конструкція, що являє собою короб із внутрішньою підсвіткою. Їх зазвичай розташовують над входами в торговельні центри чи недалеко від них. Цей вид реклами не має чітких розмірів, як, наприклад, сітілайти, але ці рекламні носії дуже схожі.

Призматрони (призмаборд, тривіжн) (англ. prismavision – «призмабачення») – щит, рекламна площа, що складається з наборних тригранних сегментів. Завдяки своїм оригінальним візуальним властивостям такі установки, як призматрон, багаторазово збільшують віддачу від реклами в місцях найінтенсивнішого дорожнього руху без потреби збільшення кількості рекламних носіїв. Цим вони вигідно відрізняються від статичних рекламних площин такого самого розміру.

Медіафасад (англ. Media Facade – фасад ЗМІ (медіа)) – органічно вбудований в архітектурний фасад будівлі дисплей довільного розміру і форми (зі здатністю трансляції медіаданих – текстових повідомлень, графіки, анімації і відео) на його поверхні, який встановлюють на зовнішній або внутрішній (для прозорих фасадів) частині будівлі. Дисплей медіафасаду зазвичай набирають зі світлодіодних модулів, різних за формою

і розміром.

Дорожні розтяжки – рекламні носії, що розміщують над проїзною частиною дороги. Вони перебувають у полі зору пасажирів та автомобілістів. Основна відмінність розтяжки від інших рекламоносіїв полягає у вдалому розташуванні щодо транспортного потоку, що дає змогу забезпечувати велику частоту контактів потенційних споживачів з рекламною інформацією та, як наслідок, отримувати ефективність рекламної кампанії.

Штендери (від нім. *ständer* – стійка, штатив) – мобільна (переносна) рекламна конструкція, яку встановлюють на вулиці в безпосередній близькості до компанії-рекламодавця.

Реклама на транспорті – розташування інформації ззовні або всередині транспортного засобу, що має спонукати реципієнтів до певних висновків або дій. Реклама на транспорті має низку переваг над стандартними рекламоносіями: динаміку – постійно перебуває в русі, по суті, сама рухається до потенційного клієнта; вибірковість – рекламісти самі визначають маршрут експонування з урахуванням цілей рекламної кампанії; масовість – за статистикою, кількість тих людей, які побачили цей вид реклами, у рази перевищує кількість потенційних споживачів, які побачили рекламу на статичному носіїві.

Колони Морріса (фр. *Colonne Morris*) – вулична колона циліндричної форми для вивішування рекламних афіш, що носить ім'я паризького друкаря Габрієля Морріса (фр. *Gabriel Morris*).

Жива реклама – умовний термін, що використовують для позначення реклами на людях.

Пілари (англ. *Pillar* – стовп) – поширений вид зовнішньої реклами, вид рекламної конструкції, що являє собою тумбу з кількома рекламними зображеннями, має внутрішню підсвітку.

Оголошення – короткі текстові повідомлення, що містять різну за призначенням інформацію, переважно приватного рекламного характеру. Це є переважно пропозиція товарів чи послуг, яку висувають приватні особи або малі підприємства. Такі оголошення мають комерційне призначення і є одним з видів

дешевої реклами. Наявні також оголошення інформаційного характеру, метою яких є повідомлення про певну подію, що може бути важлива для певної частини населення. Структурно оголошення складається з повідомлення (пропозиції або іншої інформації) та контактних відомостей залежно від його типу.

Ще одним цікавим різновидом носія інформації, який часом зараховують до оголошень, є **афіша** (фр. *affiche* – вивішувати, виставляти напоказ). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела подано таке визначення афіші: «Це надруковане або написане за певною формою оголошення про концерт, виставу, лекцію тощо, що вивішується на видному місці» [7, с. 28]. Структурними текстовими особливостями афіші є обов'язкове зазначення дати, часу й місця проведення будь-якого громадського заходу. Основними характеристиками афіші є безпосереднє подання повідомлення, великі розміри й доступність населенню. З текстотвірного погляду в афіші може бути наявний риторичний уміст – залучення засобів мовної виразності (тропів, стилістичних фігур тощо), а не лише чітка паспортизація певного заходу. Безперечне лідерство має культурна афіша, що помітно розширила свою тематику. Передусім це святкова, концертна, театральна, циркова, туристична, спортивна та ювілейна афіші, що зазвичай виконують роль посередника між культурно-мистецькою акцією й потенційним глядачем, потребуючи від нього активної діяльності.

Назви проїздів, вулиць (годоніми) фіксують на дороговказах, спеціальних табличках, розміщених на будівлях за конкретною адресою.

Назви підприємств державної чи комерційної діяльності (ергоніми) фіксують на спеціальних вивісках на фасаді будівель, де безпосередньо розташовані ці заклади.

Вид і форму зовнішньої реклами обирають рекламісти (замовники), ураховуючи багато чинників: цільову аудиторію потенційних споживачів, змогу розміщення в певній місцевості, вид товару, цінову політику. Спосіб подання рекламного тексту ніяк не впливає на його якість (у лінгвістичному аспекті), тому

саме місце розташування тексту для нашого дослідження має прикладний характер.

Усі види носіїв інформації, представлені у внутрішньоміському просторі, можна умовно поділити на два типи – динамічні та відносно статичні, узявши за критерій розподілу рух не в просторі, а в часі. За такого підходу маємо довгострокові та короткострокові текстові носії інформації.

До динамічних, тобто таких, що змінюють через нетривалий час, зараховуємо рекламні тексти, зафіксовані на різних типах носіїв зовнішньої реклами, оскільки це зумовлено самою метою реклами – привертати увагу, дивувати, зацікавлювати, заохочувати до споживачів купівлі. Навіть той самий товар потребує не лише якісного вдосконалення, а й належного подання на рекламному ринку. Так з'являються нові моделі електроніки, побутової техніки, розширюються й покращуються їхні характеристики, а отже, постають нові слогани, рекламні заголовки, гасла, що й сприяє оновленню інформації на зазначених вище носіях. Такі носії зовнішньої реклами, як пілари, призматрони, реклама на транспорті та «жива реклама» можна вважати динамічними не лише за часовими, а й за просторовими показниками, адже відбувається фізичне переміщення самого носія чи рекламного тексту в його межах.

До відносно статичних зараховуємо вивіски магазинів, підприємств державної та комерційної діяльності, таблички з назвами проїздів, оскільки вони мають конкретну адресну фіксацію, що є статичною постійною одиницею. Звичайно, такі назви за певних умов також можуть зазнавати змін, але порівняно з динамічними носіями це відбувається досить рідко й аргументовано не гонитвою за постійним оновленням, а низкою об'єктивних причин.

Отже, поняття «тексту» та «інформаційного тексту» як його різновиду є лінгвістичними, а «носій інформації» – екстралінгвістичним. Це поняття широко використовують саме в лінгвістиці рекламного тексту, коли говорять про об'єкти, на яких розміщено досліджуваний рекламний текст. Тема, якої ми торкнулися в цій статті, потребує поглибленого вивчення,

оскільки рекламний текст і місце його розташування на сьогодні мають велике значення для суспільства й стали об'єктами дослідження маркетологів, соціолінгвістів, психолінгвістів та лінгвістів, яких цікавлять проблеми тексту.

Бібліографічні посилання

1. **Алексеева И. С.** Профессиональный тренинг переводчика : [учеб. пособ. по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей] / И. С. Алексеева. – СПб. : Союз, 2005. – 288 с.
2. **Артемова Е. А.** Специфика реализации текстовых категорий в политической карикатуре / Е. А. Артемова // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: [сб. науч. тр.] – Волгоград, 1999. – С. 34–39.
3. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
4. **Бенвенист Э.** Уроки лингвистического анализа / Э. Бенвенист // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4. – С. 439–449.
5. **Валгина Н. С.** Теория текста : [уч. пособ.] / Н. С. Валгина. – М. : Изд-во МГУП «Мир книги», 1998. – 210 с.
6. **Васильев С. А.** Синтез смысла при создании и понимании текста: философские проблемы / С. А. Васильев. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
7. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
8. **Воробьева О. П.** Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязычные коммуникации): дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / О. П. Воробьева. – М., 1993. – 382 с.
9. **Гальперин И. Р.** Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин ; АН СССР ; Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
10. **Гизатулин С. Л.** Семантическая экономия и избыточность речи / С. Л. Гизатулин // Филол. науки. – 2001. – № 2. –

С. 78–93.

11. **Дридзе Т. М.** Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Т. М. Дридзе – М. : Наука ; АН СССР, Ин-т социологических исследований, 1984. – 227 с.
12. **Кожевникова К.** Об аспектах связности в тексте как целом Текст. / К. Кожевникова // Синтаксис текста. – М. : Наука, 1979. – С. 49–67.
13. **Кондратенко Н. В.** Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
14. **Михайлова Л. Г.** Виды информации в тексте / Л. Г. Михайлова // Материалы социально-гуманитарных чтений Иркутского гос. ун-та : март–апрель 2007. – Иркутск : Иркут. ун-т, 2007. – С. 193–199.
15. **Наружная** реклама. Електронний ресурс. Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Наружная_реклама. – 29.06.15.
16. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
17. **Самочорнова О. А.** Інформаційна насиченість та інформативність тексту // Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. – № 52. – Житомир, 2010. – С. 225–228.
18. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [учеб. пособ.] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
19. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 712 с.
20. **Тураева З. Я.** Лингвистика текста. Текст : структура и семантика : [учеб. пособ. для пед. ин-тов по спец. «Иностр. язык»] / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
21. **Harris Z. S.** Discourse Analysis / Z. S. Harris // Language. – 1952. – № 8. – P. 1–30.

22. **Harweg R.** Pronomina und Textkonstitution / R. Harweg. – München, 1979. – 222 s.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА

Стаття присвячена актуальній і цікавій проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонів, які ґрунтуються на антонімічних лексемах. У пропонованій розвідці проаналізовано оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику І. Драча.

Виокремлено функціонально-семантичні групи й підгрупи оксиморонних синтагм з урахуванням їхньої продуктивності. Виявлено способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле. Схарактеризовано оксиморонні синтагми за формальною структурою, визначено їхні стилістичні функції в досліджуваних поетичних текстах.

Ключові слова: аномінація, емотивно-оцінні оксиморони, оксиморонні синтагми, парцеляція, поетичний словник, позитивна і негативна оцінність, стилістичні функції, функціонально-семантичні групи.

Статья посвящена актуальной и интересной проблеме современной лингвостилистики – исследованию оксиморонов, которые базируются на антонимических лексемах. В предложенной работе проанализированы оксиморонные синтагмы зафиксированные, в поэтическом словаре И. Драча.

Выделены функционально-семантические группы и подгруппы оксиморонных синтагм с учетом их продуктивности. Выявлены способы соединения семантически противопоставляемых компонентов в одно смысловое и структурное целое. Охарактеризованы оксиморонные синтагмы по формальной структуре, определены их стилистические функции в исследуемых поэтических текстах.

Ключевые слова: аноминация, эмотивно-оценочные оксимороны, оксиморонные синтагмы, парцеляция, поэтический словарь, положительная и отрицательная оценочность, стилистические функции, функционально-семантические группы.

The article deals with an actual an interesting problem of modern linguostilistics, study of oxymorons, which are based on antonymic lexems. The objective of the proposed research is to analyze oxymoron syntagms mentioned in I. Drach's poetry dictionary.

© **Бобух Н. М., 2015**

Reaching the objective fixed suggests the fulfilment of the following tasks:

- 1) to identify functional and semantic groups of oxymoron syntagms, discovered in the poetry of I. Drach; 2) describe the ways of combining semantically opposed constituents into one meaningful and structural whole; 3) to characterize oxymoron syntagms according to their formal structure; 4) to define stylistic functions of oxymoron syntagms.*

As a result of the research carried out it is established that oxymoron syntagms which are characteristic of I. Drach's poetical style fulfil different semantic functions, they characterize an individual in a contrastive way and show contradictory nature of objects, phenomena and processes of objective reality. Among all the suggested functional and semantic groups of oxymorons emotive and evaluative contrastives are the most productive, the poetry being able to penetrate a person's interior, to reflect different feelings and anxieties of the lyric character.

It is established that oxymoron syntagms are formed by combining symmetric and asymmetric antonyms, by combining lexemes which contain contrarian senses and by anomination.

The analysis carried out discovered three productive types of oxymorons according to their formal structure: oxymorons-complex words, oxymoron word combinations and oxymorons with the structure of the sentence. In I. Drach's poetry the most predominant are oxymoron syntagms having a form of subordinate word combinations (substantive, adjective, verbal and instantive).

In the studied poetry texts the stylistic functions of oxymorons are to highlight the contrastive emotional state of the lyric character, to describe his / her interior formed with polar feelings and anxieties caused by a particular phenomenon. Oxymoron syntagms also underline contradictory nature of objects and phenomena of objective reality, strengthen the ironic attitude to the things described, and make the text more emotionally expressive.

The perspective of the further research is to study oxymoron syntagms in the poetry of other authors.

Key words: anomination, emotive and evaluative oxymorons, oxymoron syntagms, parcellation, poetic vocabulary, positive and negative evaluation, stylistic functions, functional and semantic groups.

Поезії І. Драча властиві звертання до найгостріших проблем сучасності, вболівання за свій народ, за Україну, заглибленість у сьогодення й минувшину, любов і шана до людини, емоційність і суб'єктивність переживань. «Духовна жага, жадібність до пізнання й переживання світу та випробовування різних підходів до нього, енергія самостворення, – зазначає в передмові до поетичної збірки І. Дзюба, – притаманні Іванові Драчеві такою мірою, як небагато кому в українській літературі» [2, с. 5].

Мовотворчості поета присвячені наукові розвідки С. Єрмоленко [3, с. 246–256], Л. Пустовіт [5, с. 257–262], Л. Тихої [7] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати оксиморонні синтагми в поетичному словнику І. Драча.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити функціонально-семантичні групи оксиморонних синтагм, виявлених у поезії І. Драча; 2) описати способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле; 3) схарактеризувати оксиморонні синтагми за формальною структурою; 4) визначити стилістичні функції оксиморонних синтагм.

Матеріалом дослідження є оксиморони, зафіксовані в збірці І. Драча «Берло : Книга поезій» [2], яка охоплює вірші та поеми з поетичних збірок, що виходили впродовж 1962–2005 рр., а також твори, раніше не опубліковані.

Для поетичного ідіолекту І. Драча характерними є оксиморонні синтагми, що ґрунтуються на використанні семантично протиставлюваних лексем, які в єдності виражають нове поняття.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що в досліджуваних поезіях оксиморонні синтагми виконують різноманітні семантичні функції, які можна об'єднати в такі функціонально-семантичні групи: 1) оксиморонні синтагми як засіб характеристики людини; 2) оксиморонні синтагми як засіб оцінки предметів, явищ і процесів об'єктивної дійсності.

Переважають у віршованих текстах оксиморонні синтагми першої групи, які, зокрема, характеризують внутрішні риси індивідуума, його поведінку, характер, вчинки: *відверта яка й потайна; дика, впокорена; дурість з розуму; мудраї-недоріки; мудрий блазень; мудрі просторіки; руйнівного і творчого; злого і доброго; тупість мудреців*. Напр.: *Я ж дика, впокорена, зла, / Смага доторкнулась чола, / Волосся заправлено в стьоожку* [2, с. 205]; *І не можу я досі убгати / у своє розуміння генія / Простоти поєднання двох див – / Руйнівного і творчого, злого*

і доброго – / У його [Леонардо да Вінчі] незбагненній істоті [2, с. 363].

Такі поєднання протилежних за значенням лексем надають «кожному семантичному елементові характер несподіваності, підвищуючи інформаційне навантаження» [4, с. 719].

Найпродуктивнішими є оксиморони, які характеризують психічний стан, емоції, почуття. Позитивно оцінену маркованість конотують традиційні для поетичного словника лексеми *щастя, любов*, негативну – *горе, біль, жах, сльоза, сум*. У поезії І. Драча переважають оксиморони, у яких означення характеризує позитивне емоційне забарвлення, а означуване – негативне, що пов'язане з намаганням автора пом'якшено передати душевні переживання ліричного героя, реакцію на негативні життєві ситуації: *горе – щасливе горе, жах – солодкий жах, сльоза – щаслива сльоза, сум – ніжний сум*.

Оксиморонні синтагми, у яких негативно маркований атрибут поєднаний з означуванням іменником, що репрезентує позитивне емоційне забарвлення, менш продуктивні: *любов ненависна, мила немила*.

Зафіксовано також емотивно-оцінні оксиморони, які ґрунтуються на дієслівній опозиції *сміятися (реготати) – плакати (ридати)*: *сміється в сльозах, із лиха сміється, плакав від реготу, у щасті ридав, всміхнена ридав*.

Загальноновживані фразеологічні одиниці, в основі яких лежать семантично протиставлювані лексеми, зазнають у поетичних творах І. Драча індивідуально-авторських трансформацій: антонімічна заміна компонента – *регоче ридма* (пор.: *ридма ридати*), *закляті друзі* (пор.: *заклятий ворог*), поширення стійкого звороту через додавання до його складу нових компонентів – *хоч сядь і сонячно-буйно плач* (пор.: *хоч сядь та й плач*).

Оксиморонні сполучення зазначеної функціонально-семантичної підгрупи дають змогу в лаконічній і незвичній формі розкрити складність та суперечність почуттєвої сфери: *...Більше року сотається – / Любов молода ненависна – / Ненависна, бо звідки / Ти іншої візьмеш любові* [2, с. 633]; *(Моцарт плакав від*

реготу пилки – / Ти не зрониш сльозу на Хрещатик). / Він неквапно співав сьогодні [2, с. 212].

Менш поширені, як свідчить фактичний матеріал, оксиморонні синтагми, що характеризують релігійні уявлення індивідуума: *безгрішний і тому – мій гріх, в раю пекла болять, в безбожності побожно, пекло раєм зветься*. Напр.: *Мій спокою! Катастрофічно / Мені в тобі – та все ж полеж / Тут біля босих ніг моїх, / Бездонний спокою, без меж, / **Безгрішний і тому – мій гріх!**.. [2, с. 78]; *Гори у тюрмах сонця не бачать. Дню / мій неситий, / Як мені в твоїм **раю пекла** твої болять [2, с. 315].**

Оксиморони, які належать до другої функціонально-семантичної групи, у досліджуваних поетичних текстах характеризують природні властивості, явища, пори року: *найпалкіший холод, сонячний грім, грім солодкий і солоний, холодний вогонь, холоднюча спекота; осінь-весна, вогонь зими*. Такі оксиморонні сполучення пов'язані із загальним процесом індивідуально-художнього мислення й особливостями світогляду митця: *Десь там, в **найпалкішому холоді**, / Ген там, в **холоднючій спекоті**, / Таємниця життя вибухала, / Золотиста і зірна насподі [2, с. 264]; *І шумом, шаманським шептанням, / Настирливим шурхотом сну / Приходиш і ти, як остання / Зоря у цю **осінь-весну** [2, с. 349].**

Оксиморонні синтагми цієї підгрупи вжито й для передавання почуттів індивідуума: *А Пушкінські ті гори – Святогори, / А та Чернеча над Дніпром своїм: / Повітря горне Вас до себе горне, / Князь-теноре, Ви – **сонячний мій грім!** [2, с. 318].*

Виокремлено оксиморони, що характеризують просторові поняття: *безкордонний рубіж, найвищі глибини, найглибші висоти*. Поєднання семантично непок'єднаних лексем з локативним значенням дає змогу підкреслити складність і суперечність зображуваного факту, ставлення до нього індивідуума: *Отам, у **найвищих глибинах**, / Отам, у **найглибших висотах**, / Таємниця, наша вічна жар-птиця, / Наше серце бездонням висотує... [2, с. 264].*

Урізноманітнюють поетичну мову оксиморони, які

характеризують смакові властивості: *крона гірка і медяна, мед сонячно-гіркий, погіркли меди, найгіркіший солод, гіркава й солодкава (кава)*. У наведених оксиморонних сполученнях епітети *гірка, гіркий, найгіркіший, гіркава* репрезентують значення 'неприємний, тяжкий, сповнений горя, біди', а лексеми *медяна, солодкава*, навпаки, характеризують думки й почуття людини, які виражають задоволення, радість, насолоду.

Поєднання цих атрибутів із семантично контрастними словами використані для створення оригінальних, суперечливих у своїй основі образів: *Сонечок п'ятірко... засинаю... / Наді мною пальчики-зірки... / Чебрецевий, в серце поринаючий, / Мед ваш, рідні, сонячно-гіркий...*[2, с. 107]; *Ген там з найгіркішого солоду, / Ген там з найсолодшого болю / Зростала вона [таємниця] аж блакитна від голоду / І рвалася тужно на волю* [2, с. 263].

Для ідіостилю І. Драча показові оксиморони, складники яких виражають колористичні характеристики: *біла, аж чорна; чорний, аж сивий; все чорне – біле; найсвітліший змрок; найтемніше світло*. Напр.: – *Ти [береза] вся біла, вся біла, аж чорна. / – А ти чорний весь, чорний, аж сивий* [2, с. 546]; *Уся – з найтемнішого світла, / Уся – з найсвітлішого змроку / Борсалась Таємниця, то темнава, то світла, / Долаючи купіль жорстоку* [2, с. 263].

У складі оксиморонних синтагм фіксуємо й традиційну для поетичного словника лексему *тиша*: *дзвонить тиша, тиша громом вибухає, найкраща музика – це тиша*. «Мотив тиші, – зазначає С. Єрмоленко, – загалом належить до улюблених авторових образів. Він показує широку амплітуду значень поетичного слова – від конкретності, предметності і відповідних відчуттів до узагальнення, формування логічно-понятійних зв'язків, витворення власне символічного значення слова» [3, с. 253].

В основі оксиморонних синтагм, як свідчить фактичний матеріал, лежать різні способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле.

Виокремлено оксиморони, утворені на основі поєднання симетричних (повних, загальномовних) чи асиметричних (неповних, «квазіантонімів») антонімів, яким властива морфологічна однотипність. На відміну від протиставлення, контрастні поняття в них зливаються (одному денотатові приписують одночасно протилежні ознаки, непоєднувані з погляду формальної логіки): *Моя рука, / Гаряча і тремка, / Торка / Її [калини] **холодні** полум'яні перса* [2, с. 84].

Незначну частину оксиморонів, засвідчених у досліджуваних творах, утворюють лексеми з антонімічними коренями. Такі оксиморонні словосполучення співвідносні з опозиціями, конституенти яких перебувають у регулярних антонімічних відношеннях на зразок *щасливе горе* (пор.: *щастя – горе*) або *любов ненависна* (пор.: *любов – ненависть*). Приміром: *Звідтіл ми пішли, звідтіл, / Де тісно – самому, а двом – просторо. / Навишпінках за нами, навишпінках / Йшло назирці **щасливе горе*** [2, с. 107].

В окремий різновид виокремлюємо оксиморонні словосполучення з компонентами – міжчастиномовними антонімами, у змістовій структурі яких, крім спільної семи, наявні непоєднувані контрарні семи, що водночас взаємно виключають і взаємно передбачають одна одну. Наприклад, складники вислову *холодний вогонь* мають значення: *холодний* – ‘який має низьку або відносно низьку температуру (про повітря, вітер і т. ін.)’ [6, т. 11, с. 116]; *вогонь* – ‘розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я’ [6, т. 1, с. 715]. Оксиморон утворено на основі спільної семи ‘*температура*’, що зумовлює поєднання лексем в одну синтагму, і контрарних сем ‘*холодний*’ – ‘*гарячий*’ як виразників діаметральної протилежності, пор. також: *закляті друзі, ніжний рев, сонячний грім, найпалкіший холод* та ін. Напр.: *Куди воно дівається – життя? / Якби мені було якесь знання, / То я ще б, може, трохи дурнем жив / І над **вогнем холодним** ворожив* [2, с. 694].

У поезії І. Драча зафіксовано оксиморони, утворені зі спільнокореневих лексем, протилежні відношення між якими

мотивовані значенням префікса. У таких моделях наявна експліцитно виражена (через заперечні частки, префікси із заперечним значенням) форма протиставлення. Серед оксиморонів, відзначених у поетичних контекстах, трапляються спільнокореневі субстантивні або атрибутивні словосполучення, у яких антонімічність виражена за допомогою префіксів *не-*, *без-*, які, приєднуючись до прикметника, надають йому значення 'такий, що не має чогось, позбавлений чогось'. Префіксальна лексема набуває значення, протилежного спільнокореновому безпрефіксному відповідникові: *мила немила, невинна вина, неточний у точності, бездонне дно* та ін. Приміром: *Вино – солоне. Небо – червоне. / Чорний папір. Мила немила* [2, с. 33].

У структурі оксиморонних синтагм зафіксовано вживання атрибутива з подвійним префіксом однакової семантики: *Непомічена прийшла людина. / Непоміченою тихо вмерла. / Стань! / Тяжка **провина безневинна** / Крила над тобою розпростерла* [2, с. 44].

Оксиморони в досліджуваних поетичних текстах мають переважно форму підрядного словосполучення. За морфологічним вираженням головного слова оксиморонної синтагми виокремлюємо: а) субстантивні: *банкет смертей, безкордонний рубіж, біль щастя, вогонь зими, лихе добро, мертві душі, ніжний сум, щасливе горе* та ін.; б) ад'єктивні: *весела в сльозах*; в) дієслівні: *впізнав до невпізнання, всміхнена ридає, плакав від реготу, сміється в сльозах, регоче ридма, із лиха сміється, у щасті ридаю* та ін.; г) інстантивні: *в безбожності побожно, задом наперед, передом назад*.

Незначну частку оксиморонів у мовотворчості І. Драча утворюють словосполучення із сурядним зв'язком складників. У таких конструкціях граматично незалежні компоненти об'єднані в одне значеннєве й структурне ціле за принципом обов'язкової морфологічної однотипності за допомогою сурядних сполучників чи без них, лише інтонаційно: *відверта й потаємна; дзвінка, та німая; дика, впокорена; гірка і медяна (крона); гіркава й солодкава (кава); жорстоко і солодко* та ін. Приміром: *А пісня без слова **дзвінка, та німая*** [2, с. 233]; *Старезна струна,*

басова, мідяна. / А крона корони, гірка й медяна, / Зеленою магмою в хмарах застигла / На сонячних карих розжарених тиглях [2, с. 82].

Між конституентами оксиморонів можливі також відношення предикативності. Формальним засобом їх реалізації є речення, у якому члени оксиморона виконують синтаксичні функції підмета й присудка, утворюючи предикативне ядро: *погіркли меди, дзвонить тиша, сміялась жура.*

Афористичного звучання набувають у поетичному словнику І. Драча оксиморонні синтагми зі структурою речення: *Слава смерті – служниці життя; Мить мізерну вічність наповни; У закони лягла беззаконністю; Добро шукала поміж зла; Новим брунькує хай старе; Смерть поховати в безсмертя* та ін.

У досліджуваних текстах актуалізованими є оксиморони – okazіональні складні слова, утворені злиттям двох ад'єктивів, переважно за зразком композитів: *криворівно, рівнокриво*; оксиморони, утворені за взірцем юкстапозитів: *мудраї-недоріки, осінь-весна, пам'ять-непам'ять, сонячно-гіркий.*

Оксиморонні синтагми, виявлені в аналізованих віршованих текстах, виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини. Напр.: *З тобою [Грузіє] й горе – не біда, / З тобою й **смуток – щастя!** [2, с. 310]; ...І рідною матусею зову, / І падаю в пахучу мураву, / І до колін солоних припадаю, / І в **щасті** непоганьбленім **ридаю**... [2, с. 383].*

Оксиморони підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Стенається жура в твоїх очах веселих / Під вітру владний рик, під моря **ніжний рев** [2, с. 350]; Звідки воно, те прищестя / Таланту, неначе гріха, / Що навіть на **дні бездонному** / Й **росиночки** не висиха? [2, с. 598].*

Відзначаємо й поетичні контексти, у яких оксиморонні синтагми підсилюють іронічне ставлення до зображуваних фактів, до персонажів: *Ця **дурість з розуму** навіки / Безсмертне сипле нам насіння / І ми прямуємо – каліки – / За поколінням покоління... [2, с. 788]; Політичний метр як метр / Йде він*

[І. С. Плющ] *зростом в кілометр / Чуба кинувши назад / На посаду без посад* [2, с. 766].

Характерним для мовотворчості І. Драча є парцеляція компонентів оксиморонної синтагми, що особливо підсилює експресію оповіді. «Парцеляція, – наголошує Н. Гуйванюк, – як спосіб комунікативної реалізації висловлення є функціонально значущим відхиленням від типового зразка, яке виявляється в максимальній актуалізації парцельованого компонента (певного відрізка цілісного висловлення)» [1, с. 90]. Напр.: **Як все далеко! Як все близько!** / *А ластівка все не вмира...* [2, с. 302]; **Чому дурні ми? Бо розумні. / Чому ми бідні? Бо багаті. / Ця істина приходить в трумні – / В останній ув сосновій хаті** [2, с. 788].

Отже, показовими для поетичного ідіолекту І. Драча є оксиморонні синтагми, які виконують різноманітні семантичні функції: контрастно характеризують індивідуума, передають суперечливу сутність предметів, явищ і процесів об'єктивної реальності. Серед досліджених функціонально-семантичних груп оксиморонів найпродуктивніші емотивно-оцінні контрастиви, адже поезії властиве проникнення у внутрішній світ людини, відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя.

Оксиморонні синтагми утворені поєднанням симетричних і асиметричних антонімів; поєднанням лексем, у значеннєвій структурі яких наявні контрарні семи; аномінацією.

Проведений аналіз засвідчив три продуктивні типи оксиморонів за формальною структурою: оксиморони – складні слова, оксиморонні словосполучення й оксиморони зі структурою речення. Переважають у поезії І. Драча оксиморонні синтагми, що мають форму підрядних словосполучень (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, інстантивні).

У досліджуваних поетичних текстах оксиморони виконують стилістичні функції увиразнення контрастного душевного стану ліричного героя, відображення його внутрішнього світу – світу полярних почуттів і переживань, викликаних певною подією. Оксиморонні синтагми також підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності,

підсилюють іронічне ставлення до зображуваного, надають тексту емоційної виразності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні оксиморонних синтагм на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. **Гуйванюк Н.** Синтаксичні експресеми з антиципацією / Н. Гуйванюк // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 84–92.
2. **Драч І. Ф.** Берло : Книга поезій / І. Ф. Драч; передмова І. М. Дзюби. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
3. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – С. 246–256.
4. **Лотман Ю. М.** О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.
5. **Пустовіт Л. О.** Семантика кольору у І. Драча і Б. Олійника / Л. О. Пустовіт // Культура української мови : довідник; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – С. 257–262.
6. **Словник української мови** : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
7. **Тиха Л. Ю.** Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лариса Юріївна Тиха. – К., 2007. – 222 с.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Епістолярій Олеса Гончара вважають самодостатнім естетичним і навіть історичним явищем у літературі.

Найкращі зразки епістолярію Олеса Гончара унікальні манерою ведення писемної розмови зі співрозмовником, системою вживання фразеологічних одиниць (далі ФО), що й розглянуто в статті.

Ключові слова: аксіологічно орієнтовані фразеологічні одиниці, трансформація ФО, субституція компонентного складу ФО, еліпсис ФО, рівень негативного й позитивного оцінного значення.

Эпистолярій Олеса Гончара рассматривают как самодостаточное эстетическое и даже историческое явление в литературе.

Лучшие образцы эпистолярія Олеса Гончара уникальны своим темпераментом, характером ведения письменного разговора с компаньоном, системой употребления фразеологических единиц (ФЕ), что и рассматривается в статье.

Ключевые слова: аксиологически ориентированные ФЕ, трансформация ФЕ, субституция компонентного состава ФЕ, эллипсис ФЕ, уровень отрицательного и положительного оценочного значения.

Oles Honchar's epistolary heritage was of considerable interest both in historico-cultural and linguistic spheres. The best examples of his epistolary heritage are unique by the temperament, the manner of the written conversation with a companion and the system of the phraseological units usage. Such phraseological units function mainly in a transformed mode.

Studies of phraseological units in the Oles Honchar's epistolary are actualite.

The most often found in the epistolary texts are the substitution of the phraseological units' components, the replacement unity and the extension of the componential composition of the phraseological units, which gives the author's texts not only originality and expressiveness but also reflects the evaluation category much more significantly. The modification of the axiologically oriented phraseological units in Oles Honchar's epistolary heritage is a search of new ways of conveying opinion, refreshing the image implied in a phraseologism as well as the proof of the endless language expressive capacity.

© Ганжа С. А., 2015

Key words: axiologically oriented phraseological units, transformation, substitution of componential composition of phraseological units, ellipsis of phraseological units, levels of positive and negative evaluative meaning.

Епістолярна спадщина українських письменників ХІХ–ХХ століть становить значний інтерес не лише в історико-культурній царині, але й у власне лінгвістичній. Український епістолярій репрезентований багатьма постатями, кожна з яких неповторна й індивідуальна.

Для дослідження ми обрали епістолярій талановитого письменника ХХ ст. Олеса Гончара. Тема є актуальною, оскільки листи та «Щоденники» Олеса Гончара дають змогу простежити складний шлях українського епістолярного стилю від стилізації під просте селянське мовлення, елементи якого ще зберігаються в ранніх посланнях Т. Шевченка [6], до багатой, розвиненої системи, здатної передати найдрібніші нюанси людського розуму, найтонші порухи людської душі. Історія розвитку епістолярного жанру налічує кілька тисячоліть. Листи з давніх часів були предметом наукових студій, проте письменницький епістолярій Олеса Гончара й досі не став предметом спеціальних лінгвістичних досліджень.

Зазначимо, що епістолярій Олеса Гончара можна вважати самодостатнім естетичним і навіть історичним явищем у літературі. Він допомагає точніше представити творчу індивідуальність письменника. Завдяки йому яскравіше розкривається комунікативне поле автора, стильова палітра його творчості.

Епістолярій Олеса Гончара є унікальний своїм темпераментом, манерою ведення писемної розмови зі співрозмовником, системою вживання аксіологічно орієнтованих фразеологічних одиниць, а саме їхнім відбиттям категорії оцінки.

У щоденниках Олеса Гончара такі фразеологічні одиниці функціонують переважно у трансформованому вигляді. Передусім у епістолярних текстах простежуємо *субституцію компонентного складу ФО*. Заміна одних складників фразеологізму іншими відбувається на основі семантичної

близькості або за принципом тематичної спільності між компонентами. У межах досліджуваного матеріалу виділяємо такі види субституції:

1) *Заміна компонентів, що формально є означеннями.*

Фразеологічну одиницю **абсолютний нуль** – ‘нікчемна і непотрібна для якоїсь справи людина’ [5, с. 560] письменник трансформує, утворивши фразему **круглий нуль**. Автор робить заміну компонентів з метою пристосування ФО до конкретної ситуації, залишаючи в такому разі незмінним семантичне поле трансформованого фразеологізму з негативним оцінним значенням – ‘нікчемна людина у своїх діях’. У тексті читаємо: *Як поет Крижанівський – **круглий нуль*** [2, с. 302].

2) *Заміна компонентів, що формально є додатками.*

У листах письменника вирізняється оригінальністю фразеологізм **є ще порох у порохівницях** – “ще не витрачені енергія, сили, творчі можливості” [5, с. 678]. Олесь Гончар робить заміну компонентів, що формально є додатками. Модифікована ФО в тексті автора має поглибленішу, конкретну семантику, підсилює емоційність із позитивним оцінним значенням: *Якщо **є порох в наших літературах**, то природою близький він до того, що його знаходять в молоховських погребях* [2, с. 220].

У ФО **наїдати нику (морду)** – ‘дуже поправлятися, особливо набуваючи великий живіт або товсте обличчя’ [5, с. 525] автор, користуючись засобом евфемізації, замінює компоненти грубого змісту, що формально є додатками, проте залишає негативне оцінне значення: ***Наїв портрет і сидить*** [1, с. 250].

Олесь Гончар послуговується фраземою **дубові лоби**, де відбувається яскраво виражена заміна компонентного складу у ФО **дубова голова** – ‘хто-небудь розумово обмежений, тупий, некмітливий’ [5, с. 183], проте саме модифікована ідіома виступає з відтінками незадоволення, обурення: *З негідниками воювати, з дубовими лобами – це одне, але не переносити цього на народ* [1, с. 378].

3. *Заміна компонентів, що формально є обставинами.*

Стильовою своєрідністю позначений трансформований фразеологізм **кишма кишить**, що утворений через заміну компонентного складу ФО **аж (так і) кишить** – ‘дуже багато кого-, чого-небудь’ [5, с. 374]. Модифікована фразема значно емоційніша від попередньої, має розмовний колорит і в такий спосіб посилює інтенсивність міри – ‘занадто багато’. У листі читаємо: *Спілка була не просто «засмічена», як тепер твердять наші молоді, – вона кишма кишіла цими собаками, шамотами...* [3, с. 371].

Для надання висловленню емоційнішої семантики Олесь Гончар використовує заміну компонентного складу ФО **тримати під сукном** – ‘залишати без уваги, відкладати надалі що-небудь, не використовуючи і не розглядаючи його на даному етапі» [5, с. 229], що в тексті функціонує як **тримати під подушкою**, вносить відтінки гумору, значно пом’якшуючи негативне оцінне значення – ‘нікому не показувати’: *Я, звичайно, знаю, що ти пишеш там весь час, уже, може, книг на дві є, але ж тримати все це під подушкою – злочин* [4, с. 74].

ФО **лігма (лежнем) лежати** – ‘нічого не робити; ледарювати, байдикувати’ [5, с. 420] Олесь Гончар модифікує, утворюючи ФО **лежати покотом**, що значно увиразнює оцінне емоційно-експресивне значення ФО, допомагає передати ставлення до подій, висловити свої почуття осуду, іронічної зневаги до описуваного явища: *Коли я прийшов, вони лежали покотом в саду управителя і пиячили при місяці* [1, с. 9].

Вербальну ФО **лежати без руху** модифіковано способом заміни компонентного складу ФО **лежати під сукном** – ‘залишатися без уваги, бути відкладеним, навмисно затриманим’ [5, с. 420]. Така трансформована ФО категорично виражає оцінне значення – ‘залишиться без уваги, буде навмисно затримане, не видаватиметься’. В епістолярії знаходимо: *Одне слово, завдяки йому «Зоря» не вийде цього року в Москві, лежатиме без руху* [2, с. 454].

4. Заміна дієслівних компонентів ФО синонімами.

У скарбниці української мови відомий фразеологізм **віддавати / віддати честь** – ‘виражати повагу до кого-небудь’

[5, с. 118]. Для підсилення емоційної виразності Олесь Гончар модифікує таку ФО, утворюючи фразему **виявляти честь**, проте рівень позитивного оцінного значення залишається незмінним: *Мені виявили честь відкрити зустріч вступним словом* [3, с. 49].

Трансформуючи фразеологізм **обкидати грязюкою** – ‘несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, неславити, ганьбити кого-небудь’ [5, с. 568], автор утворює фразему **ллють грязюку**, що вносить у вислів почуття осуду, іронічної зневаги, маючи в такому разі негативне оцінне значення: *«Лідери» ллють грязюку один на одного – ну як тут досягти згоди?* [3, с. 365].

В українській мові здавна функціонує ФО **підіймати (підносити) дух** – ‘надихати, підбадьорювати кого-небудь’ [5, с. 636]. Письменник, змінивши один з компонентів, надає ФО такої семантики: ‘переконувати, що не все втрачено, надихати, підбадьорювати’. Автор пише: *Вдало склалося це товариство людей, людей зовсім різних, які, виявляється, можуть бути приятними й доброзичливими одне до одного і навіть здатні зродити дух оптимізму й веселоців серед, цього пожмурого світу!* [3, с. 7].

В одному з текстів автор утворює індивідуальний фразеологізм **схиляти терези** через заміну компонентного складу ФО **переважувати терези** – ‘віддавати чому-небудь перевагу, схилятися до чогось’ [5, с. 613]. У тексті автора ФО набуває семантики ‘перевершить у певний час позитивний чи негативний критерій, має водночас відтінки надії та розчарування’, напр.: *І, мабуть, саме на вістрі 2000-го той, хто буде живий, побачить, куди схиляться терези вселюдського...* [3, с. 40].

У фразеологічному словнику ФО **заплутувати /заплутати в свої тенета** потрактовано як ‘хитрощами, підступністю примушувати кого-небудь йти за собою, підкорятися своїй волі’ [5, с. 316]. В епістолярії Олесь Гончар ця ФО функціонує у трансформованому вигляді **захопити в свої тенета**, проте дефініція модифікованої фраземи в тексті автора конкретизованіша, має категоричний відтінок з незначним рівнем

негативного оцінного значення: ‘чекає слушного моменту, щоб підкорити своїй волі’, зокрема: *Рильський назвав критика павуком, який тільки й вичікує, щоб захопити його в свої тенета* [3, с. 47].

Оригінальною в епістолярному тексті Олеся Гончара є фразема *піти на пси* – ‘стати непридатним для чого-небудь; опустошитися’ [5, с. 643]. Автор неодноразово використовує цю ФО у своїх записах, змінюючи структуру та семантику – ‘стати неактуальним, малоцікавим’, надаючи негативного оцінного значення. У щоденнику зафіксовано: *Давно не читав у нашій «Літературній Україні» нічого путнього, звелася на пси з допомогою спілчанських псарів* [2, с. 330]; *Зовсім зникчемніла газета, зійшла на пси...* [2, с. 325].

Аксіологічно орієнтований фразеологізм *не спускати / не спустити ока* – ‘постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь’ [5, с. 854] в епістолярії письменника має досить своєрідне емоційно-експресивне значення, виступає з елементом обурення, з відповідною негативною оцінкою в семантиці – ‘постійно наглядати, стежити’. Такої особливості ФО Олесь Гончар досягає через субституцію компонентів: *Не зводили ока з Рильського, Яновського і Малишка, наставляли вуха всілякі собаки на кожне слово Довженкове, Бажанове і моє...* [3, с. 212].

У щоденниках Олесь Гончар досить часто використовує такий спосіб трансформації, як *поєднання заміни та поширення компонентного складу фразеологічних одиниць*, що надає текстам письменника не лише значної оригінальності й виразності, а й досить емоційно відображає категорію оцінки ФО.

Яскравим прикладом заміни та поширення компонентів є ФО *витягти з болота* – ‘допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів’ [5, с. 109]. ФО у текстах Олеся Гончара в трансформованому варіанті – *виборсатись із шовіністичного болота* – надає висловленому певної категоричності, негативного оцінного значення – ‘неможливість змінити свої погляди’. В епістолярії читаємо: *...для цього треба справді мати душу зрячу, совість чисту, не*

замутнену, як у декотрих інших, хто й досі не може виборсатись із шовіністичного болота [3, с. 47].

Емоційно насиченою в тексті постає трансформована фразема *варять якусь смердючу юшку* із традиційної ФО *зробити юшку* – ‘жорстоко розправитися з кимось, знищити’ [5, с. 346]. З наведеного зрозуміло, що автор через заміну та поширення компонентів надає всьому висловлюванню відповідного відтінку відчаю та елементу обурення: *...тільки чорний дим над ними валить із димаря, - видно, що варять якусь смердючу юшку...* [2, с. 343].

В епістолярних текстах ФО *незаплямованим пронести свій стяг* вирізняється особливою оригінальністю, її утворено із традиційної ФО *нести свій хрест* – ‘переборювати труднощі з терпінням’ [5, с. 548]. Автор модифікує ФО через: 1) заміну слів – *хрест* на *стяг*; 2) поширення ФО лексемою *незаплямований*, надаючи своєрідної семантики – ‘прожити гідно своє життя’. Використовуючи саме трансформовану ідіому, автор надає всьому тексту піднесено урочистого відтінку, істотного позитивного оцінного значення: *Щодалі більше розуміється велич таких як Леся Українка, хто здатен був крізь усе життя незаплямованим пронести свій стяг...* [2, с. 500].

На сторінках щоденників часто вжито ФО *поставити на сталеві рейки*, що є варіантом до ФО-інваріанта *переводити на рейки* – ‘надавати чому-небудь певного спрямування; організовувати, спрямовувати що-небудь певним чином’ [5, с. 615], проте в епістолярії автор дещо змінює семантичний відтінок, чітко відбиваючи позитивне оцінне значення – ‘твердо бути впевненим у тому, що твір буде видано’. У тексті читаємо: *А коли з цим уже буде покінчено, коли «Альпи» ми поставимо з тобою на сталеві рейки, тоді я вже засучу рукава...* [4, с. 56].

Отже, субституція компонентів аксіологічно орієнтованих ФО в епістолярії Олеся Гончара – це пошуки нових способів відбиття категорії оцінки у ФО, це виявлення найтонших нюансів позитивного чи негативного оцінного значення ФО.

В епістолярних текстах Олеся Гончара істотно вирізняється і є часто вживаним такий різновид структурно-семантичної

трансформації, як скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць. Наприклад, адвербіальна фразема **на свіже око** має традиційне значення – ‘не бачивши кого-, чого-небудь ніколи або тривалий час’ [5, с. 584]. В одному з текстів письменник скорочує компонентний склад такої ФО, чим значно змінює її загальний зміст, надаючи такої інтерпретації – ‘особисте сприйняття того, чого не бачив раніше’. У листі читаємо: *Тебе, Митя, також прошу: прочитай свіжим оком після курманівських курортів і пострижи, де треба* [4, с. 60].

Користується Олесь Гончар також ад’єктивною ФО **[і] через губу не плюне** – ‘хто-небудь дуже гордовитий, пишний, зарозумілий’ [5, с. 649]. За допомогою еліпсису письменник надає ФО такого обставинного значення – ‘із принизливим ставленням, зневажливо’, чим вносить значний відтінок обурення, підсилює рівень негативної оцінки: *Навіть імена Шолохова, Леонова вимовляє зневажливо, через губу...* [3, с. 174].

Вербальна ФО **дивитися на світ ясними очима** – ‘позитивно сприймати навколишню дійсність’ [5, с. 237] в епістолярії Олеся Гончара стає яскравим прикладом еліпсису, проте семантика дещо змінюється, набуваючи обставинного відтінку, значного рівня позитивного оцінного значення – ‘не маючи ніякої провини, без докорів сумління’: *Хочу дивитись ясними очима в вічі дітям своїм і друзям* [1, с. 372].

Як відомо, крайня межа скорочення ФО – семантичне стиснення фразеологізму в одне слово. У цьому випадку слово-компонент використовують ізольовано, самотійно, концентруючи в собі денотативне, образно-метафоричне та експресивне значення. Письменник, редукуючи фразеологізм **їсти живцем** – ‘не давати спокою’ [5, с. 356], залишає слово-компонент *їсти*, де збереглася семантика ФО *їсти живцем* та її внутрішній образ. На відміну від ФО, слово-компонент, схоже за звучанням до одного з компонентів фраземи, лаконічніше, стисле, значно увиразнює думку автора, вносячи в цьому разі значний рівень негативного оцінного значення: *Але мене їла весь час оця повість, яку я сьогодні Вам надсилаю.* [4, с. 46]; *Боявся посылати на суд такої суворой колегії, але врешті відважився,*

інакше вона б іще мене їла і з'їла б, врешті, мій диплом і університет [4, с. 46].

Як бачимо, еліпсовані фразеологічні одиниці – це індивідуально-авторський прийом, викликаний пошуками письменника потрібної стилістичної виразності й лаконізму, динамізму, посилення експресивності висловлення. Завдяки еліпсису фразеологічній одиниці надається інтонація живої розмовної мови, створюється уявлення недоказовості, відбувається чіткіший вияв експресивної семантики в стилістичному значенні фразеологічної одиниці.

Отже, трансформація аксіологічно орієнтованих ФО в епістолярії Олеся Гончара – це стилістичний засіб, який полягає в цілеспрямованому оновленні семантики, рівня позитивного чи негативного оцінного значення ФО, модифікації структури традиційних ФО. Це пошуки нових способів передавання думки, оновлення закладеного у фразеологізмі образу, це свідчення невичерпності виражальних можливостей мови. Унаслідок трансформації традиційний фразеологізм перетворюють на особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу адресата.

Бібліографічні посилання

1. **Гончар О. Т.** Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 (1943–1967). – 455 с.
2. **Гончар О. Т.** Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 2 (1968–1983). – 607 с.
3. **Гончар О. Т.** Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 3 (1984–1995). – 646 с.
4. **Листи** / Упоряд. В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта. – К. : Укр. письменник, 2008. – 431 с.
5. **Фразеологічний** словник української мови : у 2 т. [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 980 с.
6. **Шевченко Т. Г.** Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 6 : Листи. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 9–303.

**СЕМАНТИКА КОНТЕКСТУАЛЬНИХ
АНТОНІМІВ У МОВІ ПРОЗИ
П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО**

У статті досліджено семантичні особливості контекстуальних антонімів у художньому дискурсі П. Загребельного. За допомогою методу компонентного аналізу виявлено оказіональні семи в структурі значень низки авторських контрастивів. Наголошено, що в значеннях контекстуальних антонімів наявні не лише семантичні компоненти, а й власне стилістичні та оцінні (прагматичні) семи.

Ключові слова: антонім, контекстуальний антонім, значення, семантика, структура лексичного значення, художній дискурс.

В статье исследуются семантические особенности контекстуальных антонимов в художественном дискурсе П. Загребельного. С помощью метода компонентного анализа выделены окказиональные семы в структуре значений ряда авторских контрастивов. Сделан акцент на том, что в значениях контекстуальных антонимов наблюдаются не только семантические компоненты, но и собственно стилистические и оценочные (прагматические) семы.

Ключевые слова: антоним, контекстуальный антоним, значение, семантика, структура лексического значения, художественный дискурс.

The article investigates the semantic features of contextual antonyms in P. Zagrebelsky's literary discourse. Based on the linguistic science methodology of component analysis of the lexical meanings of the words identified occasional semas in the structure of author's contrastives of a series of writer's novels («I, Bohdan», «Evil» («Day for coming»), «Good devil», «From the point of view of eternity», «Traceless Lucas», «The Naked soul», «Stovpo-tvorinnia») that allow the emergence of the opposed relations to verbal lexical units in the language system usually do not form oppositional pairs. Using discourse-analysis of contextual antonyms attempt to show that the structures of their meanings are not only semantic components, but also the stylistic and evaluation (pragmatic) semas, which, unlike usual and occasional semas, can vary in their reception of readers-recipients. It is noticed that the presence of such individual author, «unconventional increments» in the inner structures of discursive contrastives generally extends the concept of the lexical meaning of word, functioning in a literary text. Lexical meaning of contextual units in connection with this provision may comment as semantic meaning, stylistic meaning, pragmatic meaning. The comparative analysis of contextual antonyms is conducted in

© Голікова Н. С., 2015

romanistics of artist on the basis of which revealed the specifics of their functioning and semantic-pragmatic potential in specific works. It is concluded that in P. Zahrebelnyi's artistic discourse such units acquire the status of idiosylestem, they are one of the most visible features of novelist's style of language. In further studies of artistic and literary heritage of the writer contextual antonyms necessary detail to classify and mark different components in the structures of their meanings.

Key words: antonym, contextual antonyms, meaning, semantics, structure of lexical meaning, fiction discourse.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку лінгвістики початку ХХІ ст. є вивчення семантичного рівня мови. Представники сучасної науки, спираючись на здобутки лексикотекстоцентричного розділів семантики, що закріпилися в другій половині ХХ ст., послідовно розроблюють раніше не досліджені проблеми цієї галузі. Актуальним постає питання функційно-семантичного опису мовних одиниць у різнотипних процесах комунікації. Значну увагу щодо цього мовознавці приділяють протиставлюваним словам – антонімам.

В українській мові антонімія – чи не найяскравіший вияв системності в лексиці. Протягом тривалого часу це явище було об'єктом студіювання переважно в межах лексикології. Незважаючи на те, що антонімічні відношення слугували предметом аналізу багатьох досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст., сучасний поступ вітчизняної лінгвістики потребує розширення аспектології протиставних відношень, у чому переконують, зокрема, виконані впродовж останнього десятиліття дисертаційні праці Н. Бобух [1], Н. Векуа [2], С. Завалій [3], К. Тараненко [8] та ін., у яких порушено низку нових проблем у зв'язку із семантичною, стилістичною, прагматичною тощо специфікою антонімів у мові та мовленні. На нашу думку, найменш дослідженим досі залишається аспект взаємодії протилежностей у тексті, закономірності використання антонімів, зокрема, у художньому творі.

Мета цієї статті полягає в описі семантичних і функційних особливостей контекстуальних антонімів у художньому дискурсі П. Загребельного. Основним завданням наукової публікації є виявлення специфіки авторської антонімії, що в контексті

почасти набуває okazіонального характеру й розширює усталені в мовній системі можливості лексем утворювати протиставлені за семантичним значенням пари.

В описовому мовознавстві антоніми традиційно розглядають з опертям на логічні й мовні категорії. Наприклад, у «Лингвистическом энциклопедическом словаре» (1990) зазначено: «Антонімія – універсальне явище, притаманне всім мовам світу. Його логічну основу створюють протилежні видові поняття, що являють собою межу вияву якості (властивості), визначеної родовим поняттям: *гарячий* – *холодний* (*температура*), *важкий* – *легкий* (*вага*), *падати* – *підніматися* (*вертикальний рух*) тощо» [6, с. 35–36].

Однак, вивчаючи семантичні особливості антонімів, потрібно звертатися не стільки до понять і реальних явищ, скільки до структури лексичних значень слів, що створюють мовну опозицію. Про це ще в середині ХХ ст. попереджав дослідників В. Комісаров: «Відразу можна відзначити, що протилежність значень слів-антонімів не пов'язана безпосередньо з якими б то не було явищами, які вони відображають. Немає підстав стверджувати, що слова-антоніми називають якісь особливі предмети або явища, протилежні самою своєю природою» [4, с. 53]. У цьому ми постійно переконуємося, виявляючи й аналізуючи контрастиви в художньому дискурсі П. Загребельного.

Наприклад, 'білий' і 'чорний' – це крайні точки в ряді понять, що виражають ознаку ахроматичного кольору. У логіці їх визначають як протилежні поняття (бо між ними можна розмістити щось третє, середнє), а в мовознавстві слова з відповідним поняттєвим віднесенням значень називають контрарними антонімами. Справді, у лексико-семантичній системі української мови прикметники *білий* і *чорний* здавна закріпилися як антонімічна пара. Утім, оскільки мовні одиниці можна реалізувати лише в мовленні, то будь-який контекст має здатність змінити семантичний характер опозиції. У романістиці П. Загребельного спостерігаємо вживання цих лексем як у прямому значенні, так і в семантично трансформованих:

А власне, як вона (Єлена) була одягнена? Плаття... Якись дві косі смужки. Чорна й біла. Нічого, крім чорного й білого. Здається, найліпші кольори для жінок. Єдині кольори. Біле для дня. Чорне – для ночі. Або – навпаки (3, с. 41). Антонімічну пару білий – чорний тричі повторено в контексті, що вже є стилістичним прийомом підсилення значущості антонімів, а в останньому випадку протиставлення слів у структурі їхніх значень спостерігаємо додаткові семи ‘день’ – ‘ніч’, що мають символічний характер і є семантично прозорими через сполучуваність кольористичних епітетів зі словоформами для дня і для ночі.

Лексеми-кольоративи загалом є полісемантичними, у художній літературі їх продуктивно вживають у переносних значеннях, що закріплюють образи-символи. Як відомо, художні епітети білий і чорний асоціюються з поняттями ‘світло’ – ‘темрява’, ‘добро’ – ‘зло’, ‘радість’ – ‘смуток’ тощо. У художньому дискурсі П. Загребельного простежуємо й інші зміни внутрішньої форми антонімів. Наприклад: *Матінка-війна змилюється над козаком, сиру землю йому в голову покладе, чорних круків на біле тіло пошле, буйними вітрами славу рознесе (4, с. 442).* Речення, стилізоване під народну творчість, у романі «Я, Богдан» символізує протистояння двох непримиренних сил – козацтва (біле тіло) і всіх його ворогів (чорні круки).

Новим, власне авторським є вживання прикметникових форм білий і чорний в одному з контекстів роману «Добрий диявол»: *...попудивши глевтякувате старпомове тіло донизу, вона (сила стихії) зірвала його білого розкішного картуза і заліпила ним в обличчя Яковенкові, і той, до речі, переконався, що навіть найбіліший картуз може створити враження абсолютно чорного, якщо ним так зненацька заліпити тобі в очі... (3, с. 104).* Інтегральна сема ‘колір’ у семантиці антонімів нейтралізується, водночас як сема ‘біль’ стає актуалізованою для обох лексем, що вступають у семантичне відношення кон’юнкції, називаючи одну й ту саму реалію – білий картуз, що, ставши знаряддям стихії, набув у відповідній ситуації не притаманних йому функційних ознак. На думку О. Тараненка, у таких

випадках можна говорити про семантичну нерівноправність членів антонімічного протиставлення, один з яких сильний, другий – слабкий [9, с. 34]. В аналізованому реченні слабким є антонім *білий*, тому що *біль* ніколи не асоціюється з поняттям білого, світлого, а словосполучення *білий біль* відсутнє в мовній системі. Контекстуальний вияв антоніма *чорний* потрібно розглядати як авторський, такий, що має оказіональне значення і є сильним членом опозиції, оскільки в реальному житті від сильного удару будь-яким предметом (навіть картузом білого кольору) людині насправді чорніє в очах, крім того, словосполучення *чорний біль* є нормативним.

Опрацьовуючи реалізацію семантичних відношень мовних антонімів *білий* і *чорний* у романістиці П. Загребельного, переконуємося в справедливості думки, що висловив В. Комісаров: «Навряд чи можна говорити, наприклад, що кольори *білий* і *чорний* за самою своєю природою більше протиставлені один одному, ніж крайні точки спектрального ряду *червоний* і *фіолетовий* (*інфрачервоний* і *ультрафіолетовий*)» [4, с. 53]. Мабуть, саме родова спорідненість понять і дає змогу письменникам так часто експериментувати з лексемами-кольоративами, що в мові не набули статусу антонімів.

Наприклад: *Чорна ніч, залита чорним дощем, і в ній проморги криваво-червоних вогників, що блукали між землею і небом, мов душі загинлих. Червоне й чорне, барви нашої страшної історії, а не самих тільки гаптованих сорочок та рушників, барви журби й радощів, життя й смерті* (4, с. 546). Семантичну основу для протиставлення лексем *червоний* і *чорний* у цьому контексті письменник створює, використовуючи дві пари мовних антонімів *журба* і *радість*, *життя* і *смерть*, і в такий спосіб автор розширює семантичну структуру прикметників, контекстуальні значення яких є символічними для українського народу.

Якщо опозицію *червоний* – *чорний* традиційно сприймають як стилістичну норму для літератури й фольклору, то протиставлення інших кольороназв у тексті є частіше ознакою ідіостилію, мірилом мовотворчості митця. У художньому дискурсі

П. Загребельного семантичну категорію антонімії репрезентують лексеми *чорний* і *голубий*, хоч слово *голубий* закріпило поняття, що зазвичай не створює контрасту з якимось іншим поняттям. Щоб визначити предметно-поняттєву основу оказіональної антонімічної пари *чорний* – *голубий*, потрібно познайомитися з макроконтекстом роману «Добрий диявол» і виявити в ньому потрібні мікроконтексти: *Дивився (Юрчик) **наївно-голубими очима** на всіх, і всі відразу збагнули, що ці очі неспроможні ховати в собі жодного почуття... Не очі – медалі за наївність. З такими очима, мабуть, найлегше вірити в ідолів (3, с. 84) і Завжди рожеве, в ніжному пушкові Юрчинове личко тепер посуворішало, потемніло, як стара ікона, але не це вразило Яковенка, не через це аж відхитнувся він од товариша. У того були **непроглядно чорні очі** (3, с. 137–138).* Після шторму, що став причиною катастрофи на кораблі, герої твору дивилися на світ по-іншому. Щоб створити портрет прикордонника Юрчика до і після пережитого на морі, письменник використав одну деталь – опис очей, їхній колір, передавши цим внутрішню боротьбу, біль, страх, що охопили хлопця і були для нього чорною ніччю посеред білого дня. Слабким членом у контекстуально зумовленій антонімічній парі *голубий* – *чорний* є, безперечно, перший, оскільки саме прикметник *голубий* замінений іншою назвою. Незважаючи на те, що обидва словосполучення *голубі очі* й *чорні очі* в мовній системі нормативні, оцінюючи ситуацію, описану в романі, розуміємо, що лише слово *чорний* ужито тут у переносному метафоричному значенні, для виникнення якого є реальні підстави: після такого жахіття очі людини будь-якого кольору можуть стати чорними.

На думку В. Комісарова, «протиставлення стає елементом значення слова, незалежним від конкретного контексту, тобто стає явищем мови, а не мовлення» [4, с. 54]. У цьому разі слова-антоніми мають регулярно відтворюватися в мовленні, протиставляючись один одному, адже без такого відтворення антонімічна пара припиняє своє існування. Художній дискурс П. Загребельного підтверджує семантичний статус мовних антонімів у багатьох контекстах. Наприклад: *Йому (Ляскову)*

личило все: і **смішне**, й **сумне** (3, с. 12); *І знаєш тепер тільки море та власну **старість**, як колись знав **молодість**. Гадав, що ніколи не кінчається **молодість**, а виявилось навпаки: найдовше тягнеться **старість*** (3, с. 72); *Так почалася ще одна моя битва, яка принесла мені найбільшу **перемогу** і найбільшу **порушку** водночас* (4, с. 533); ***Плюс** та **мінус** буде нуль, «**так**» і «**ні**» теж дають ніщо, логічний нуль, як у електронній машині* (2, с. 299); *В тому гігантському місті (Нью-Йорку), **прекрасному** й **страшному** водночас, вони (Лукас і Пат) були, може, найщасливіші коротким своїм щастям...* (1, с. 245) тощо.

Не заперечуючи цього загальнотеоретичного положення щодо явища антонімії, маємо наголосити, що в сучасному мовознавстві прийнято розглядати мовні і мовленнєві (контекстуальні) антоніми, які попередньо послуговували предметом дослідження в нашій праці. Контекстуальні антоніми як вияв мовленнєвого протиставлення значень полісемантів прокоментовано в низці підручників та спеціальних досліджень. Наприклад: «В українській мові існують антоніми: постійні (загальномовні) і контекстуальні (є в певному тексті внаслідок переносного вживання слова) [7, с. 85]. Відомий український мовознавець М. Кочерган, детально вивчаючи проблему «слово і контекст», зауважує: «Розглядаючи слово як повноцінну мовну одиницю, не слід забувати, що реальне життя слово має лише в мовленні, а значить – у контексті. [...] Слово поза контекстом... має лише потенційне значення. Свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються» [5, с. 13–14].

Контекст, як відомо, розширює семантичну структуру лексеми, формуючи, зокрема, okazіональні її значення. Цю функцію виконують усі без винятку художньо-літературні твори. У романістиці П. Загребельного надзвичайно продуктивними є okazіональні антоніми, прогнозовані численними контекстами. Наприклад, у реченні *...а внизу коло капітанського містка затято змагалися за помаранчеві рятувальні жилети **стюард** і **Стіліанос**, слуга й пан, лакей і хазяїн* (3, с. 111) антонімічну пару утворюють зазвичай не протиставлювані слова *стюард*

і *Стіліанос* лише тому, що контекстуальну опозицію підтримують наступні пари мовних антонімів-прикладок *слуга й пан, лакей і хазяїн*; конструкція – *Лежите, як герої, а панство валяється, як гнилі дерева* (4, с. 237) демонструє дві опозиції, першу з яких *лежите – валяються* можна вважати результатом стилістичного протиставлення лінгвальних синонімів, що в контексті репрезентують прихильне ставлення до козаків і зневажливе до польських панів. Друга okazіонально-антонімічна пара містить семантично слабкий складник *гнилі дерева*, що є метафоричною назвою панства, у структурі якої актуалізується сема ‘пропащість, загибель’. Саме поразка має спіткати шляхту у війні з героями-козаками.

Різноміснi асоціативно-семантичні зрушення характерні й для багатьох інших лексем і словосполучень, що вступають в антонімічні відношення лише в певному контексті. Наприклад: *Ще вчора Україна воювала, сьогодні вчилася* (4, с. 581); *Народжені в глиняних хатах, тепер заявляли про своє право жити в палатах* (4, с. 582); *Під ногами – глиняста земля Київського городища. Кукулик і Кошарний чіпкі, як глина. А старий Дементій – м’який, як глина* (2, с. 192); *Уявіть наші панельні будинки через двісті років? Важко, правда? А Софія стоїть тисячу літ, і будували її наші малокультурні предки* (2, с. 275); *Джон вів у Стенфорді семінари з теоретичної фізики. Це не заважало йому повторювати всім, що він вірить в існування душі* (1, с. 6) тощо.

Контекстуальні антоніми в художньому дискурсі завжди помітні через те, що в їхніх значеннях наявні не лише семантичні компоненти, а й власне стилістичні та оцінні (прагматичні) семи. Лексичні опозиції – це специфічна риса ідіостилію белетриста, важливий засіб утілення авторських роздумів, почуттів, емоцій, що їх читачі повинні пізнати й наділити власними асоціаціями. Якщо структура лексичних значень антонімів об’єктивно формується поєднанням сем, що співвідносять внутрішні форми слів з реаліями навколишнього світу й поняттями про нього, то список індивідуальних «прирощень» до їхньої семантики, які в сучасній науці кваліфікують як прагматичні смисли, встановити

важко. У рецепції адресатів, яким письменник залишив у спадок свій неоціненний скарб, контекстуальні антоніми викликають суб'єктивні оцінки широкого спектру. Особливу гостроту емоцій читачі відчують, зокрема, у контекстах з однокореневими антонімами, що є небажаними в мові, але повсякчас випромінюють потужну енергію в прозі П. Загребельного. Наприклад: *Вони (проходи) підкреслювали її (дівчини) цілковиту незалежність в той час, як майже геометрично точна форма кола, де розташовувалися хлопці, свідчила про залізний закон залежності, в якій перебували всі вони...* (3, с. 177); *І Зіна простягла руку, щоб узяти піоняник, а чужа й нечужа мати дивилася на неї... і в очах у матері стояли сльози, і в Зіни теж сльози застигли в очах...* (3, с. 59); *Він! Наталка заметалася коло воріт, відчинила хвірточку, знову зачинила, вибігла на вулицю, знов забігла в двір, спробувала притулитися коло оголеного куща порічок, знов кинулася до воріт, прислухалася* (3, с. 64) тощо.

Зрозуміло, що виявлення прагматичних смислів в оказіональних значеннях проілюстрованих та багатьох інших контекстуальних антонімів потребує деталізації та спеціального дослідження. Усебічний аналіз семантичної категорії антонімії в художньому дискурсі П. Загребельного відкриває перспективи й для поглибленого вивчення таких активно продукуваних автором стилістичних фігур, як антитеза, оксиморон, іронія.

Отже, загальномовні, контекстуальні та оказіональні антоніми є однією з найяскравіших ознак мовостилію П. Загребельного. Використовуючи їх у різних контекстах, белетрист дотримується основного принципу власної мовотворчості – «шукати справедливості і влади у слові, як це робили у всі віки великі письменники» (4, с. 669).

Бібліографічні посилання

1. **Бобух Н. М.** Антоніми в українській поетичній мові ХХ ст. : структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 36 с.

2. **Векуа Н. В.** Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Векуа. – К., 2006. – 21 с.
3. **Завалій С. Б.** Типологія оксиморонних синтагм у поезії другої половини ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Б. Завалій. – К., 2015. – 19 с.
4. **Комиссаров В. И.** Проблема определения антонима (О соотношении логического и языкового в семасиологии) / В. И. Комиссаров // Вопр. языкознания. – 1957. – № 2. – С. 49–58.
5. **Кочерган М. П.** Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) : [монографія] / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа. Вид-во при Львівському ун-ті, 1980. – 184 с.
6. **Лингвистический** энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 686 с.
7. **Микитюк О.** Сучасна українська мова : самобутність, система, норма [навч. посібн.] / Оксана Микитюк. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 440 с.
8. **Тараненко К. В.** Прагматика антонімії української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. В. Тараненко. – Дніпропетровськ, 2014. – 24 с.
9. **Тараненко О. О.** Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах / О. О. Тараненко // Укр. мова і літер. в школі. – 1977. – №1. – С. 32–40.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Загребельний Павло.** Безслідний Лукас / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 400 с.
2. **Загребельний Павло.** Зло / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 380 с.
3. **Загребельний Павло.** Твори в шести томах. Том шостий / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1981. – 560 с.
4. **Загребельний Павло.** Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 672 с.

**УЗУАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ
ТА АВТОРСЬКІ ІННОВАЦІЇ
В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ
ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА**

У статті проаналізовано загальномовні та індивідуально-авторські фразеологізми, дібрані з художніх творів відомого письменника діаспори Василя Кириловича Чапенка, який народився на території сучасної Дніпропетровщини. Визначено, що фразеологізми виконують різноманітні функції, зокрема номінативну та стилістичні.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, стилістичні функції, індивідуальні модифікації фразем, Василь Чапенко.

В статье проанализированы узуальные и авторские фразеологические единицы, выделенные из художественных произведений известного писателя диаспоры Василия Чапенко, который родился на территории современной Днепропетровской области. Сделан вывод о том, что фразеологизмы выполняют разные функции в тексте: кроме номинативной, еще и стилистические.

Ключевые слова: фразеологизмы, стилистические функции, индивидуальные модификации фразеологизмов, Василий Чапенко.

Recently, the research of Ukrainian idiomatic wealth has been highlighted. The light is shed upon the confrontation of linguistic aspect and stylistic phraseology.

The relevance of our research is caused by scholarly attention not only to the idiomatic studies in terms of their structure and semantics, but also their textual linguostylistics, combined together with the lack of thorough studies of the pieces by a prominent diaspora writer and our compatriot Vasyl Kyrillovich Chaplenko.

The purpose of this article is to examine the usual and occasional phraseology in specific text conditions from the perspective of their artistic, expressive features, and their textual meaning by the means of a comprehensive analysis of literary text.

Phraseological units in the works of V. Chaplenko have different stylistic weight. The stylistically neutral ones are of a nominative function in the artwork.

Fixed expressions rich in powerful expressive-evaluative values dominate in the pieces of the writer. Therefore, the context of a particular sentence or a period becomes clearly expressive. This applies primarily to colloquial and bookish phraseological units. The literary phraseologisms have been used by the author in order to style the narrative as old "high style" Ukrainian bookish language, whereas

© Мамчич І. П., 2015

the colloquials help humorously depict characters whose speaking is saturated with such units. Vasyl Chaplenko widely exploited the native folk phraseology units to preserve the pearls of Ukrainian folk genius in the diaspora.

Key words: phraseological units, stylistic features, customized idioms, Vasyl Chaplenko.

Останнім часом дослідження фразеологічного багатства української мови актуалізувалися. І якщо раніше мовознавці з'ясовували загальнотеоретичні питання фразеології, то сучасні наукові пошуки зосереджено переважно на індивідуально-авторських модифікаціях фразеологічних одиниць у творах письменників різних літературних жанрів і напрямів, різних діалектних територій України. Трансформації фразеологізмів вивчали Л. Авксентьев [1], В. Білоноженко [2], Л. Коломієць [6], А. Пономаренко [8], Ю. Прадід [9], Л. Скрипник [10], Г. Удовиченко [13], В. Ужченко [14], О. Юрченко [19] та ін. На сучасному етапі цю традицію продовжують Л. Давиденко, В. Бойко [4], Т. Кедич [5], Н. Пирога [7], М. Цуркан [16] та ін.

Лінгвістичний аспект розгляду фразеології стикається зі стилістичним. За Л. Скрипник [10], стилістика цікавиться питаннями фразеологічного новаторства у творчості того чи того письменника. Актуальність нашого дослідження зумовлено увагою науковців не лише до вивчення фразеологічних одиниць в аспекті структури, семантики, а й лінгвостилістики тексту, до того ж відсутністю ґрунтовних досліджень художньої творчості відомого письменника діаспори, нашого земляка Василя Кириловича Чапленка.

Метою нашої статті є вивчення узуальних та okazіональних фразеологізмів у конкретних текстових умовах під кутом зору їхніх художньо-виражальних функцій і текстового значення з позиції комплексного аналізу художнього тексту.

Фразеологічні одиниці у творах В. Чапленка мають різну стилістичну вагу. Стилiстично нейтральні виконують у художньому творі номінативну функцію, наприклад: *пустити [з] димом ([з] вогнем, з вітром і димом)* – знищити вогнем; спалити [12, с. 587] (*Вони почали голосно загрожувати «клятому*

Карабинові», казали, що **пустять з димом** усе його кишло (3, с. 228).

Стилістичний аспект дослідження фразеологічних одиниць передбачає їх поділ за джерелами виникнення на розмовно-побутові, фольклорні, або народнопоетичні, і книжні.

У творах митця переважають стійкі сполуки, насажені виразними експресивно-оцінними значеннями, через що контекст окремого речення, періоду набуває експресивного тону. Ідеться передусім про розмовно-побутові та книжні фразеологічні одиниці. Перші дотепно характеризують персонажів художніх творів письменника, наприклад, член перепечайного цеху Мартин Паляничка любив випити, але **не піймавши, не кажи, що злодій** (1, с. 100); ... увесь час **держався за жінчину плахту** (1, с. 45) і **ввесь вік їй під ніжку грав і в усьому її боявся** (1, с. 157) або **вбитися (вбратися) в силу** – ставати сильним, дужим; зміцнюватися фізично [12, с. 53] (– *Якби ж то ми вбилися в силу*, – мовив, зітхнувши, капітан Ніякий (3, с. 169), *зжити зі світу (зі світа)* кого – доводити до загибелі, до смерті [12, с. 263] (*І нарешті Петро III, дегенеративний чоловік «царствуючої цариці» Катерини II, що його вона згладила з світу, щоб посісти трон* (3, с. 174). Автор свідомо замінює перший компонент фразеологічної одиниці на інший з негативною семою з метою показати характер цариці і ставлення до неї козацтва. Графа Г. Потьомкіна персонажі «Чорноморців» називають **другою** після цариці **персоною** в імперії (3, с. 87) (*персона*. уроч. заст. особа, до якої ставляться прихильно [12, с. 754]). Іронічного забарвлення образу Левка надає подекуди усвідомлення себе «**значною персоною**» (3, с. 228).

Ці та інші фразеологічні одиниці постали в усно-розмовній, а згодом і в художньо-літературній мові внаслідок метафоризації, наприклад: **покласти край** чому – припиняти що-небудь [12, с. 300] (*Тут Левко вирішив покласти край цій розмові* (3, с. 30); **розминутися з правдою** – бути неправдивим, говорити неправду [12, с. 612] (*Ти ж, ласкавий читальнику, не осуди, якщо я в цьому писанні де з правдою розминувся* (3, с. 60). В авторському тексті фразеологізм **розминутися з правдою** має інше значення –

дозволити вільне трактування історії, мати право на художній вимисел. *Не близький (далекій, такий) світ* – дуже далеко [12, с. 633] (*Це ж не близький світ, той Лисавет!* (3, с. 12). *Зав'язати світ* (рідко *вік*) кому і без додатка – зробити когонебудь нещасним, позбавити радості і т. ін. [12, с. 240] (*Без цього ж він не хотів зав'язувати собі світу* (3, с. 122). *Загнати (звести) на слизьке* кого – ставити у скрутне становище, у безвихідну ситуацію [12, с. 241] (*Цим баба мимохіть зігнала сердешну дівчину на слизьке* (3, с. 84).

Письменник майстерно використовує стійкі формули усного походження для експресивного вираження ставлення до персонажа, наприклад *бісової пари* – уживає для вираження фамільярності у ставленні до кого-, чого-небудь або захоплення кимсь, чимсь і т. ін. [12, с. 485] (*– Це ти, Левку? – скрикнув. – Де ж це ти, бісової пари вилупок, так довго пропадав?* (3, с. 201) або *баглаї напали (вкинулися)* кого і без додатка, рідко – хто-небудь не хоче працювати; став лінивим, млявим [12, с. 22]. Василь Чапленко поширює компонентний склад цієї фразеологічної одиниці словом *бурлацький*, що надає зворотові відтінку застарілості: *Ти ж он уже опух лежачи... Мабуть, бурлацькі баглаї напали?* (3, с. 16).

Розмовна фразеологія є джерелом створення гумористичного ефекту у творах. Цей ефект досягнуто за допомогою введення до тексту літературного твору просторічної і навіть згрубілої фразеології, наприклад: *Баба заходилась його трясти, скільки було в неї сили. – Чого ти? – розсердився дід. – Не даєш і подрімати... / – Левко приїхав... / Рудько [собака. – І. М.] забіг?.. / Та **тю на тебе!** Прокинься вже! Левко приїхав, Сердюченко... / Нарешті він таки прочумався й вийшов надвір* (3, с. 190).

Фразеологічні одиниці часто виступають як засіб індивідуалізації (*– Так може б, і ми, Гапко, чкурнули? – звернувся Цяцька до жінки. – Насточортіло ж усе це* (3, с. 182) або типізації мови персонажів. Наприклад, для козацького середовища характерними були стійкі звороти на зразок *– Матері його трясця! – гукнув ще один, не втерпівши* (3, с. 23), *– Так як*

же це так, мордує його маму?! – визвірився раптом у великому гніві Чепіга, аж йому вуса якось вороже наїжились. – Воювали, проливали кров... (3, с. 164).

До просторічних фразеологічних одиниць-вигуків у творах В. Чаплєнка зараховуємо такі: – **Ой моя ненько!** Хто це? – скрикнула злякано постать-мати (3, с. 45), **Тільки ж білий який, ненько моя!** (3, с. 136), – **Матері його тряся!** Гукнув ще один, не втерпівши (3, с. 23), – **Боже!** – прошепотіла вона, стримуючи плач (3, с. 183), – **Боженьку мій!** Це ти з того боку (3, с. 108). Ці ідіоми є експресивними сигналами різних емоцій людини (подиву, схвалення) [17, с. 154]. У тексті вони виступають у ролі емоційно-експресивних слів-речень.

Фраземи книжного стилю письменник використовує для створення урочистості, піднесеності мовлення. Книжні фразеологізми надають висловленню 1) «високого» стилістичного забарвлення, патетики, наприклад: *А як і загину, то матиму нагороду на небесі, сказано бо: «Блажен, іже положить душу свою за ближніх своїх»* (3, с. 58), – *А щоб спокутувати свою невільну провину, ми ладні тепер тіло й душу покласти за рідну Україну* (4, с. 19), *На війні треба дивитися видимій смерті в вічі* (4, с. 23), *Згадував чоловік під цю хвилю всяких мучеників, потішав себе тим, що не тільки він, а й інші споборники святої правди зазнавали збиткування від ворогів її* (1, с. 49); 2) у словесному оточенні зниженого плану – гумористичного забарвлення, наприклад: *Упали йому в око кахлі з двоголовими державними орлами, в цьому він зумів добачити «слово і діло государеве!», присікався та й дав справі ходу* (1, с. 57), *Князь Володимир, вибравши віру, казав: «Веселоці Руси – пити, не можем без того жити».* І вибрав ту віру, що дозволяла пити, тобто нашу християнську віру (1, с. 10).

Народнопоетична творчість завжди була невід’ємною рисою художньої творчості найвидатніших письменників-класиків української літератури XIX–XX ст. Широке стилістичне застосування мають народнопоетичні фразеологізми й у белетристичних творах В. Чаплєнка. Серед них виділяємо передусім:

– традиційні народні формули вітання. Їх чи не найбільше, і це зрозуміло, адже вихована людина під час зустрічі обов'язково вітається. Наприклад: – **Здорові були, панове товариство!** (3, с. 15), – **Ну, здоров, парубче!** (3, с. 53), **Давши на добридень**, дівчина хотіла була прямо про Левка спитати (3, с. 84), – **Пугу-пугу!** – **Козаки з лугу**, – була відповідь звідти (3, с. 100), До гурту, в якому був Левко та Цяцька, підійшов отаман Цапок, поздоровкався і сказав: – **Хліб та сіль** (3, с. 126);

– традиційні народні формули припрошування: – **Прошу покірно до святого хліба-солі!** – проказав господар звичні в таких випадках слова (3, с. 18);

– традиційні народні примовляння за якихось дій: А притовкуючи сало, Гудзь приказував: **Товчу, товчу са-ало, Щоб за кендюх брало...** (3, с. 76), – Ну, **цим разом добрим часом**. Гей! Валка рушила (3, с. 288), Узяв того кухля з рук гостинного господаря, кивнув головою: «**Будьмо ж!**» та й вихилив те, що було в кухлі (1, с. 8), Та й інші братчики теж почали витворяти далі чортибатьказна-що. Ясько Лиходій узяв кухля з горілкою та й випив його до куца бузини, бо йому показалося, що віття того куца проказувало: – **Доброго здоров'я пивши!** (1, с. 12);

– традиційні найменування вірувань і магічних дій: Та це вона, врагова дочка, **маком підсипала** (3, с. 38), **Як не до пари, так не допоможуть чари** (3, с. 329);

– вислови, які базуються на асоціаціях, підказаних старовинними народними звичаями й обрядами, наприклад: **квацати дьогтем** кого, що, згруб. – ганьбити, обмовляти і т. ін. [12, с. 289] (Про їхнє кохання довідались у селі, і от однієї ночі Катрину повітку щось **виквацяло дьогтем** (3, с. 147). Звернімо увагу на так звану весільну фразеологію, яка широко представлена відповідно до тематики в романі «Чорноморці», а саме: **заслати (прислати) старостів (людей) [за рушниками]** до кого і без додатка, етногр. – просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; **сватати** [12, с. 662] (**Хотів поговорити з вами, щоб потім, як пришло старостів...** – **Не почепили**, як у вас кажуть... – **Гарбуза?** – підказав старий Недвига (3, с. 243) (**дати (піднести) [печеного]**) **гарбуза** кому, жарт. – відмовляти кому-

небудь у сватанні [12, с. 243]), – *Просили батько і мати, і я прошу на весілля* (3, с. 319), *Благословіть молодого в божу путь повести!* (3, с. 324), *Як не до пари, так не допоможуть чари* [12, с. 329].

В. Чапленко використовує також фразеологічні звороти, що є рядками народних пісень, а саме: [Накашидзе під час гопака] *та ще й приказував: Сам п'ю, сам гуляю, Сам стелюся, сам лягаю...* (3, с. 23).

Дотримуючись погляду на фразеологію в широкому розуміння, окремо хотілося б виділити прислів'я і приказки, які використовує Василь Чапленко, оскільки вони не просто рясно представлені в його творчості, а є її органічним складником. Послугуючись такою кількістю прислів'їв та приказок, наш земляк намагався зберегти перлини українського народного генія в діаспорі. Наведемо дешицу із зафіксованого в творах письменника:

– прислів'я: *Моя хата скраю – нічого не знаю* (4, с. 10), *Покірливе телятко дві матки ссе* (3, с. 149), *Не ївши – легше, а поївши – краще* (1, с. 16);

– приказки: *Далеко куцому до зайця* (4, с. 27), *Пани – на двох одні штани* (2, с. 13), *Громада – великий чоловік* (3, с. 70), *Нема роду без вироку* (3, с. 70).

Особливо багато названого фразеологічного матеріалу в повісті В. Чапленка «Пиворіз». Прислів'я і приказки автор використовує як епіграфи до розділів твору, що лаконічно передають зміст: *Сон та їда ніколи не обрида* (1, с. 14), *Хліб над усією їжею пан* (1, с. 23), *До милої небоги нема далекої дороги* (1, с. 69), *Дай Боже здорово сходити, а на друге заробити* (1, с. 84), *Над друга старого нема в світі нікого* (1, с. 131) тощо;

– народнопоетичні порівняння: як (мов, наче і т. ін.) *гора з плечей* (з пліч) *звалилася* (спала, впала, зсунулася, зійшла і т. ін.) / *звалюється* (падає, зсувається, сходить і т. ін.) у кого, кому і без додатка – хтось відчув полегшення, звільнившись від важких обов'язків, сумнівів, турбот тощо [12, с. 160] (*Василеві ніби гора з пліч ізсунулася* (2, с. 136), – *У мене дочка, як квіточка, а чоботи погані...* (3, с. 327). *Хоч з лиця води напийся*

(воду пий) – дуже гарний, вродливий [12, с. 424] (– *Еге, та тут така дівка, хоч з лиця воду пий!* – промовив він... (3, с. 8). Як (мов, наче і т. т.) у воду опущений – дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений [12, с. 468] (*Левко ходив цього дня, як у воду опущений* (3, с. 40). Як (мов, ніби і т. ін.) середа на п'ятницю зі. сл. кривитися, скривитися і т. ін., жарт – дуже [12, с. 638] (*Іван, скривившись, як середа на п'ятницю, удав плач дитини* (3, с. 21). Як (мов, наче і т. ін.) і крізь землю провалився – раптово, безслідно і т. ін. зник хтось, зникло що-небудь [12, с. 571] (*Поїхав, каже, матір провідати та й пропав... як крізь землю пішов* (3, с. 191). Як бачимо, письменник часто звертається до казкової фразеології;

– сталі епітети, метафори: *лиха* (важка, гірка і т. ін.) *година* – певний період із тяжкими, несприятливими обставинами; горе, нещастя [12, с. 152] (*Якби таки вхопила його лиха година* (3, с. 249). *Дивитися вовком* на кого і без додатка – виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь [12, с. 197] (... *вона щось тес... вроді вовком дивитися* (3, с. 244). *Сон не бере / не взяв* кого і без додатка – кому-небудь не спиться [12, с. 676] (*Мабуть, і його сон не брав* (2, с. 69);

– тавтологічні звороти: *важким (недобрим) духом дихати* на кого і без додатка – дуже сердитися, гніватися, злитися на когось [12, с. 200] (*Через Ївгу на мене лихим духом дише* (3, с. 264). Письменник створює індивідуально-авторський фразеологізм через синонімічну заміну компонентів сталого звороту; *великим (дивним) дивом*, зі сл. дивуватися – дуже, надто [12, с. 199] (*Але дивне диво: Гнатові подобалося те, що казала стара жінка* (2, с. 124). Як на нашу думку, у контексті твору постає ще кілька сем у значенні фразеологізму – 'здивування', 'схвалення'.

Зазначені фольклорні мовлення виступають засобом увиразнення рис характеру персонажів, посилюють експресію вислову внаслідок поєднання в спільному текстовому мовному комплексі стилістично різнопланових одиниць.

Усі, хто знав письменника, відзначали, що В. Чапленко досконало знав і вміло користувався особливостями живої української мови та її складника – говірки Січеславщини.

Аналізуючи розмовно-побутові фразеологізми, порівнюючи їх із зафіксованими в лексикографічних працях («Фразеологічний словник української мови» [15], «Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини» [18], «Словник синонімів української мови» [11]), доходимо висновку, що окремі стійкі словосполучення, які використовують з метою відтворення розмовної мови як в авторському тексті, так і в мовних партіях персонажів, є виразно окресленими фразеологізмами нижньонаддніпрянських говірок. Вони в багатьох випадках сприяють типізації та індивідуалізації людських характерів. Схожі фразеологічні одиниці представлені здебільшого як прислів'я, приказки, примовки: *А притовкуючи сало Гудзь приказував: Товчу, товчу са-ало, щоб за кендюх брало* (3, с. 76); *На тобі, чорте, груш, та мене не руш* (3, с. 98) – за всяку ціну позбутися неприємності; – *І там пече, і там гаряче...* (3, с. 106) – будь-який результат, рішення є негативним; – *Не хоче коза на торг, та ведуть,* – вставив Недвига (3, с. 245) – нав'язувати комусь свою волю; *Хоч і лиха набутися, аби до солодкого чоловіка пригорнутися* (3, с. 305) – щире кохання не боїться труднощів.

Аналіз узуальних та okazіональних фразеологічних одиниць, дібраних із художніх творів Василя Чаплєнка, засвідчив, що вони виконують переважно стилістичні функції в тексті, окрім номінативної. Книжні фразеологізми автор використовує для стилізації оповіді під «високий стиль» старої української літературної мови, а розмовно-побутові допомагають гумористично змалювати персонажів творів, мовлення яких насичене такими одиницями. Народнопоетичні фразеологічні одиниці Василь Чаплєнко широко використовував у своїх творах, щоб зберегти в діаспорі перлини українського народного генія.

Бібліографічні посилання

1. Авксєнтєєв Л. Г. Семантична структура фразеологічних одиниць сучасної української мови та особливості їх формування / Л. Г. Авксєнтєєв // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 43–46.

2. **Білоноженко В. М.** Питання тлумачення фразеологічних одиниць / В. М. Білоноженко // *Культура слова*. – 1984. – Вип. 26. – С. 90–93.
3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. **Давиденко Л. Б.** Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні / Л. Б. Давиденко, В. М. Бойко // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Сер. «Філол. науки»*. – 2012. – С. 30–33.
5. **Кедич Т. В.** Поширення фразеологічних одиниць як один з типів структурно-семантичної трансформації фразеологізмів // *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. – 2011. – Вип. 10. – С. 101–108.
6. **Коломієць Л. І.** Фразеологічні багатства полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст. / Л. І. Коломієць // *Питання фразеології східнослов'янських мов*. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 102–103.
7. **Пирога Н. Г.** Фразеологічне новаторство Марії Матіос (на матеріалі роману «Солодка Даруся») // *Актуальні проблеми слов'янської філології*. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 3. – С. 388–394.
8. **Пономаренко А. Ю.** Фразеологічні одиниці з демінутивним та аугментативним компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. Ю. Пономаренко. – К., 2003. – 20 с.
9. **Прадід Ю. Ф.** Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / [НАН України, Ін-т української мови] / Ю. Ф. Прадід. – К. ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
10. **Скрипник Л. Г.** Розвиток полісемії у фразеологічній системі української мови / Л. Г. Скрипник // *Мовознавство*. – 1973. – № 3. – С. 3–11.
11. **Словник** синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000.

12. **Словник** фразеологізмів української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
13. **Удовиченко Г. М.** Словосполучення в сучасній українській мові / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 227 с.
14. **Ужченко В. Д.** Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 168 с.
15. **Фразеологічний словник** української мови / Уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.
16. **Цуркан М.** Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія у прозі Марії Матіос / М. Цуркан // Українська мова : науково-теоретичний журн. – 2014. – № 4. – С. 90–101.
17. **Чабаненко В. А.** Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351с.
18. **Чабаненко В.** Фразеологічний словник Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
19. **Юрченко О. С.** Формування фразеологічного фонду української літературної мови : кінець XVIII – початок XIX ст. / О. С. Юрченко. – Х. : Вища шк., 1984. – 208 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Чапленко В.** Пиворіз : історико-побутова повість. – Нью-Йорк, 1952. – 163 с.
2. **Чапленко В.** Півтора людського : повість / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1952. – 163 с.
3. **Чапленко В.** Чорноморці, або кошовий Харко з усім товариством : роман / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1957. – 336 с.
4. **Чапленко В.** «Українці» : повість / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1960. – 177 с.

СЛОВО В ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

УДК 821.161

Л. Л. Колесникова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА УНІВЕРСАЛЬНОГО СИМВОЛУ ВОДА (на матеріалі поетичної мови кінця ХХ століття)

У статті розглянуто лексичне значення й семантичне наповнення одного з універсальних символів світотворення – вода, що представлений в українській поетичній мові кінця ХХ століття. Визначено символічні особливості, лексичне походження й семантичне розгалуження аналізованого слова-символу; доведено його архетипне походження, зв'язок з різними культурами, релігійними традиціями, віруваннями та міфологією.

Ключові слова: лексема, символ, символізація, семантичне значення, сема, світотворення, міфологія.

В статье рассмотрены лексическое значение и семантическое наполнение одного из универсальных символов мироздания – вода, который представлен в украинском поэтическом языке конца ХХ века. Определены символические особенности, лексическое происхождение и семантическое разветвление рассматриваемого слова-символа; доказано его архетипное происхождение, связь с различными культурами, религиозными традициями, верованиями и мифологией.

Ключевые слова: лексема, символ, символика, семантическое значение, сема, мироздание, мифология.

The article deals with the lexical meaning and the semantic content of one of the universal symbols of the universe – water, which is represented in the Ukrainian language poetry of the late twentieth century. The symbolic features, lexical and semantic origin of the word-symbol are defined; its archetypal origin, association with a variety of cultures, religious traditions, beliefs and mythology are proved.

It is emphasized that the contextual environment outputs from the word-symbol water secondary symbolic meanings that extend and enrich its basic meaning. The poetic text creates the conditions for identifying a wide range of different kinds of shades, transformed and reinterpreted concepts that are complicated by the same emotions and assessments.

© Колесникова Л. Л., 2015

It is noted that the Christian theological symbols are characterised by the intangible, irrational, idealistic and abstract perception and interpretation of the various specific substances of water and forms of its manifestation. For example, rain is considered as an element of vitality, but at the same time as an attribute of negative emotions, the inner state of a person.

Lexeme-symbol of water is combined with others, endowed with a high level of mythologism, symbolic units in poetic texts vividly tangible mythological motifs. They give additional impetus to the development of seme and due to the contextual environment and associated with positive and negative evaluative content.

It is proved that in the poetic language of the 80s - 90s. it is detached from the mythological character-based symbol of water, used mainly to refer to reality, devoid of symbolization.

Key words: lexeme, symbol, symbolism, semantic meaning, sema, creation, mythology.

У сучасному мовознавстві поглиблюється тенденція до вивчення мови поетичних текстів, що допомагає дослідити принципи становлення світогляду, зрозуміти джерела й засоби формування характеру творів у контексті сучасного етапу мислення, обґрунтувати наукові витoki лексичної й семантичної структур слів-символів, зокрема архетипних символів світотворення, одним з яких є символ *вода*.

Українські й зарубіжні дослідники подають різноаспектне вивчення теорії символу. Приміром, А. Белий, О. Лосєв, М. Маковський вивчали словесний символ у співвідношенні його з міфом [2;13;14]; філософське осмислення символу розкрито в працях Г. Гегеля, Й. Канта [5; 9]; у психоаналітичній літературі (М. Мамардашвілі, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг) символи розглянуто в їхньому зв'язку з архетипом [15; 23; 24; 26].

Символічне значення слова, розширення лексико-семантичного діапазону слова-символу розглянуто через його репрезентацію поетичним контекстом у наукових доробках Г. Винокура, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, Л. Ставицької, Ю. Тинянова та інших [4; 7; 12; 19; 21].

У межах нашої розвідки символ цікавить нас як продукт культурно-історичного розвитку суспільства, пов'язаний зі світоглядом, політичними переконаннями, душевним станом автора, специфікою пізнання світу, мовою та жанровими особливостями творів.

Дослідження семантичного варіювання й лексичного наповнення універсальних слів-символів, зафіксованих в українській поетичній мові кінця ХХ століття, визначає актуальність запропонованої мовознавчої студії.

Мета наукової розвідки – проаналізувати семантику універсального символу *вода*, виділити традиційні й похідні семи з огляду на духовну культуру, народний менталітет, культурологічний і міфологічний аспекти дослідження.

Для більшості народів і культових релігійних течій *вода* є одним з основних елементів природи, життя, існування світу загалом. Згідно з уявленнями про структуру світу, які складають сутність космогонічних концепцій різних культур, вода є другим, якщо не основним, об'єктом світотворення й водночас бере безпосередню участь у світотворенні як суб'єкт творіння [6, с. 237]. За античними уявленнями, вода – одна із чотирьох стихій, на яких засновано Всесвіт: Вода, Вогонь, Повітря, Земля. Антична символіка сприймає воду як щось цілісне, неподільне, могутнє.

Приміром, китайці вважають воду специфічним помешканням дракона, оскільки все життя виходить з води. В індійських повір'ях аналізований символ розглядають як хранителя життя, що циркулює в усій природі у формі дощу, соку рослин, молока й крові. Вода є початком і кінцем усього на землі, оскільки є чимось безмірним і безсмертним. Вторинні значення аналізованого символу виявляємо через ототожнення води з інтуїтивною мудрістю. У космогонії месопотамських народів глибини вод трактували як символ невимірної, невиразної Мудрості [10, с. 116]. Води символізують усесвітній збіг можливостей, що передує всім формам і всьому творенню. Занурення у воду означає повернення до преформального стану, який має смисловий відтінок, з одного боку, смерті та знищення, а з іншого – відродження й відновлення, оскільки занурення зміцнює життєву силу [10, с. 116]. Не дивно, що асоціація з водою властивостей глибини й прозорості викликала в наших предків повагу до цієї стихії, яка означає жіночий принцип. За Х. Керлотом, висловлювання «той, хто піднявся з хвиль»

і «врятований з вод» символізують плодючість і є метафоричними образами дітонародження. Водночас серед усіх стихій саме вода – найсприятливіший посередник між вогнем, повітрям та землею. За цією аналогією вода є посередником між життям і смертю, становить двобічний – позитивний і негативний – потік творіння та знищення. «Прозора глибина» виконує функції сполучної ланки між поверхнею й безоднею, отже, вода об'єднує в одне ціле ці протилежні образи. Г. Башляр, указуючи на значну кількість різних характеристик води, виводить з них вторинну символічну семантику, що розширює і збагачує основне значення цього символу. «Ці вторинні значення становлять не стільки набір чітко окреслених символів, скільки своєрідну мову, що дає вияв трансмутаціям цього елемента, який вічно тече» [Цит. за: 10, с. 118]. Символізм води є виявом життєвого потенціалу душі, боротьби в глибинах психіки, у пошуках шляху формулювання яскравого повідомлення, зрозумілого для свідомості. Унаслідок цього природно виокремилися парадигми *добро – зло, життя – смерть*, у межах яких і розвивалася семантика архетипу *вода*.

Ю. Степанов розглядає протиставлення *двох вод*: «вода як неактивне й активне начало» [20, с. 102].

Життєдайні якості води знайшли своє відбиття в наукових доробках В. Іванова й О. Афанасьєва: «Протиставлення *життя – смерть* на рівні казок реалізується також у парі чарівних засобів: *жива вода і мертва вода*» [8, с. 83]. У сказаннях народного епосу вбитих героїв спочатку окропляли мертвою водою (вона загоювала рани), а потім живою (вона повертала життя) [1, с. 315–316].

Думку про амбівалентність слова-символу *вода* висунув В. Похльобкін: «Вода – символ, з одного боку, підживлення, плодючості, очищення, численності, неозорості, а з іншого – гніву божого й сильної дії» [16, с. 92].

Християнська символіка передбачає значну кількість виявів поняття води. Кожен з них розглядають як самостійне, не пов'язане з водою, ізольоване символічне поняття, що відрізняється від неї своїм символічним значенням. Для

християнської теологічної символіки характерним є нематеріальне, ірраціональне, ідеалістичне й абстрактне сприйняття та трактування різних конкретних субстанцій води. Основне символічне значення води, за християнською символікою, – це очищення. Звідси вода передусім – символ хрещення. Цей обряд становить смерть і поховання, життя й воскресіння з мертвих.

У поезії вода як елемент християнської символіки репрезентує сему 'очищення', що підкреслює атрибут *священна*: *І тому вклякла пречиста вдова / перед віттарем зимної студні, / щоб глибинна летюча священна вода / Змила з неї ці свята й будні* (1, с. 9).

Після занурення голови у воду, у той момент, коли ми піднімаємося з води, з'являється нова людина: смерть стосується лише природної людини, тоді як відроджується людина духовна. М. Серов, розкриваючи значення води для релігійних таїнств, наголошує, що вона «була символом зовнішнього відродження через приборкання спокус і принад» [17, с. 413]. Християнське богослов'я розрізняє воду верхню (дощ, сніг, іній, роса) і воду джерельну, яка витікає зі скелі (з голого каменя), що пояснюють як вияв могутності Бога, дива Божого. Верхні й нижні води перебувають у постійному взаємообміні через процеси дощу та випаровування, у яких бере участь безпосередньо й вогонь. Сонячне проміння допомагає випаровуватися морській воді, яка концентрується в хмари й повертається на землю у вигляді дощу. Дощ і грозова хмара також мають світотвірну силу [22, с. 33]. Дощ – це вода, пронизана сонячним світлом, а грозова хмара – безпосереднє поєднання води й вогню. Отже, дощ, що спадає на землю, – це вода, запліднена вогнем, світлом, яка дає життя всьому земному. Водночас це й шлюбне поєднання неба (чоловіка) і землі (жінки).

У народі дощ порівнюють із щастям у коханні, зіставляють зі шлюбом, розмноженням, паруванням, здебільшого сприймають його як добродавчу й життєстверджувальну силу.

Вода наділена властивістю розчиняти тверді речовини, замерзає й випаровується в природних умовах, отже, стає

символічною стихією перетворення. Цей аспект міфології води найглибше дослідив К. Юнг. Він дійшов висновку, що сни, пов'язані із зануренням у воду, переважно говорять про найближчі зміни в нашій свідомості та про нашу готовність їх прийняти [25, с. 94].

У системі символів *вода* – символ першоматерії, плідності; початку й кінця всього суцього на Землі; Праматері Світу; інтуїтивної мудрості; у християнстві – символ очищення від гріхів (обряд хрещення); смерті й поховання; життя й воскресіння з мертвих; чистоти й здоров'я; сили; дівчини та жінки [18, с. 29].

Аналізований символ розвиває нові значення відповідно до традицій, звичаїв, уподобань і менталітету певного народу

Цікавим з погляду аналізу семантики лексем на позначення явищ природи є дослідження Т. Берест. Аналізуючи поезію кінця ХХ ст., вона робить висновок: «Основою поетичної семантизації назв явищ природи в аналізованому матеріалі є розвиток традиційних уявлень про відповідні явища, ... лексема *дощ* пов'язується здебільшого з пейзажно-настрійними образами, виявленням негативних емоцій, що зумовлює актуалізацію в її семантиці метафоричних відтінків 'розлука', 'печаль', 'самотність', 'сльози' та ін.» [3, с. 7].

У поетичній мові яскраво відчутні міфологічні мотиви за умови поєднання лексеми-символу *вода* з іншими, наділеними вищим рівнем міфологізму, символічними одиницями: *Є досить у мене повітря й води / І вдосталь, донесхочу горя-біди, / І різних тривог і проблем досхочу, / І безліч боргів – не злічу й не сплачу* (2, с. 12).

Контрасту на тлі поєднання символів *повітря* й *вода* як складових і значущих елементів життя, а відтак і всього буття досягнуто поєднанням негативно маркованих лексем *горе-біда, тривоги, проблеми, борги*, що репрезентують семи 'нещастя', 'безвихідь' як основні.

Елементи світотворення відбивають символічне навантаження реалій на позначення явищ природи, які мають значення 'сенс життя'. Цього досягнуто поєднанням лексем *сонце*

(носій світла й тепла, завдяки чому все живе відтворюється й виростає), *вітер* (природне явище з позитивним маркуванням), *вода* (живлення всього живого на землі): *Ми не замислюємось нині, / Як і колись, як і завжди, / Що ні до чого все людині, / Крім сонця, вітру і води* (3, с. 8).

Семантичне навантаження символічної одиниці *вода* змінюється в бік ‘знищення, руйнування’ у разі контекстуального поєднання не лише з лексемою *вітер*, а й з іншими негативно маркованими лексемами: *Катма. Лиш виродки Ордою – / Орда! Стихія. Пил і пал. / Землею, вітром і водою, / Наперекір і наповал* (3, с. 50). Відрив від позитивної конотації аналізованих лексем, тенденція до формування негативних сем на зразок ‘знищення’, ‘руйнування’, сконцентрованих у лексемах *стихія*, *пил*, *пал*, може поширюватися на всю поетичну картину, що асоціативно створює тему *смерть*, *кінець світу*, яка є антагоністичною щодо символічної одиниці *вода* як елемента світотворення.

Лексема-символ *вода* зі значенням ‘прозора рідина’ надає поетичному тексту цікавої образності: *Свій чорний сухар / У протічній воді розмочу / І вірші, / Не гірші, ніж ситі поети, / Мугичу* (3, с. 15).

Припускаємо, що словосполучення *чорний сухар і протічна вода* ґрунтуються на істині *вода камінь точить* (чорний сухар як образ каменя). Семи ‘сила’, ‘усепроникнення’ є основними. Можливо, ці словосполучення відбивають важкий тогочасний матеріальний стан поета І. Низового: нестатки, злидні, голод.

У поетичній мові 80–90-х років ХХ ст. спостерігаємо відрив від міфологічної основи символу *вода*, який ужито здебільшого на позначення реалії, позбавленої символізації. Лексемі *дощ* у значенні ‘вода верхня’ властива більша функціональна активність у поезії кінця ХХ ст., ніж лексемам *сніг*, *іній*, *роса* (як ‘вода нижня’). Це є підтвердженням давніх міфологічних уявлень і християнських вірувань щодо ролі дощу в природі як найосновнішої ознаки прихильності Бога.

Тему водного комплексу в поетичному творі розширюють і розкривають через образ *дощу*. Ідеться про дощ як про об’єкт зображення на фоні стану природи. На першому плані

властивості дощу як природного явища. У цьому разі основним є не сам дощ як явище природи, а щось інше, те, для чого дощ є животворним і життєдайним ядром: *Дощу! Дощу! – благали поле й луки. / Дощу! Дощу! – молили сад і ліс. / І грім озвався на заході стозвуко, / Мов прогрімili тисячі коліс. / І вмить здригнулось радісно узлісся, / Захвилювався колос молодий, / І полились, шумливо полилися / Животворящі струмені води. / І ожили поля, і ліс, і луки, / А дощ нестримно лився з висоти, / Немов незримий хтось тисячорукий / Щедротно сів силу доброти* (4, с. 50).

Семантику відродження, оживлення, життя підтверджують метафори *здригнулося узлісся, захвилювався колос, ожили поля, і ліс, і луки*, у складі яких дієслово формує психологічний стан ‘задоволення’, ‘повної ідилії’. Розширення кола символізації реалії *дощ* досягнуто через розуміння й осмислення останньої на тлі всієї образної картини. Семантична абстракція й образність символу *дощ* розширюються: *дощ – животворящі струмені води – сила доброти*. Ці значення виходять за межу ‘дощ – явище природи’.

Лексема-символ *дощ* у структурі поетичного тексту має значення ‘той, що дає життя’, воно співвіднесене з архетипом *вода*. Саме останній актуалізує сему ‘запліднення’ в семантичній структурі лексеми *дощ*: *Випав дощ, козацькими очима / Засиніли проліски / Й волошки у житах. / Що ж бо розкозачена, / Втрачена вітчизна / Їх не помічає / І нічого не пита?* (3, с. 67).

Отже, *дощ* – елемент життєдайної сили, але водночас й атрибут негативних емоцій, внутрішнього стану людини. На рівні асоціацій (форма, прозорість, рідкий стан) сльози схожі із краплями дощу. На ґрунті метафори *дощ* *ридає* виникає семантичне співвіднесення: *небо – очі, дощ – сльози: А в час, як дощ за вікнами ридав / І горбивсь ліс гнучким барвистим валом, / З’являвся до мене в сні Сковорода / І тихо та задумливо питав: / – А що, й тебе ловили й не впіймали?* (5, с. 8).

З образної картини поезії виникають різноманітні асоціації, репрезентовані через прийом метафоризації: *І в сірій тил кам’яного майдану / Скотилися сльозини з очей. / А далі дощ*

пішов безперестану. / „Це істина так плаче гаряче”, – / Здалось в пекучій болі Галілею, – / Ну як тепер на світі білим жити? (4, с. 11).

Навіть у складі метафори відбувається маніфестація прихованих сем лексеми *дощ*: *Зірко-позірко – метаморфозо, – / Вилікуй рану! / Крапає-крапає дощ тонкосльозо / З вати туману* (2, с. 8). Асоціативна парадигма *дощ* – *сльози* ґрунтується на спільній семі ‘крапля’ (*частинка від цілого*), що підтверджує дієслово-присудок *крапає-крапає*.

«Художній текст, – зазначає В. Кононенко, – якраз і створює умови виявлення широкого спектра різного роду відтінків, співзначень, трансформованих і переосмислених понять, що ускладнюються тими ж таки емоціями й оцінками» [11, с. 15–16].

В одному синонімічному ряді з лексемою *дощ* на позначення водної стихії перебуває лексема *злива*, що втілює семантику символу *вода* й водночас перерозподіляє основні та додаткові семи: *Весь день мені боліла голова. / То зріли в ній громи і блискавиці. / Розверзлось небо – / Злива залива / Віконні шиби і мої зіниці! / Від грому сполошилися слова – / Залопотіли враз, / Неначе птиці. / Сльоза небесна щиро омива / Віконне скло і зболені зіниці* (3, с. 29). Поезія репрезентує дві паралельні образні картини, два плани: пригнічений стан поета і стан природи. Семантична структура лексеми *злива* актуалізує додаткову сему ‘сила’.

Отже, у семантичній структурі символу *вода* поєднано стрижневі семи, наявні в основному значенні ‘очищення’. Вони дають поштовх для розвитку додаткових сем (приміром, ‘сила’), зумовлених контекстуальним оточенням і пов’язаних з позитивним та негативним оцінним змістом.

Бібліографічні посилання

1. **Афанасьев А. Н.** Живая вода и вещее слово / А. Н. Афанасьев. – М. : Сов. Россия, 1988. – 512 с.
2. **Белый А.** Символизм как миропонимание / А. Белый ; сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. – М. : Республика, 1994. – 528 с.

3. **Берест Т. М.** Семантика художнього слова в поезії 80–90 років ХХ століття (на матеріалі творів молодих українських авторів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Берест. – Х., 2000. – 18 с.
4. **Винокур Г. О.** Филологические исследования : лингвистика и поэтика / Г. О. Винокур. – М. : Наука, 1990. – 452 с.
5. **Гегель Г. В. Ф.** Символическая форма искусства / Г. В. Ф. Гегель // Сочинения. – М. – Л. : Гос. изд-во, 1938. – Т. 12 : Лекции по эстетике. – Кн. I. – С. 312–436.
6. **Евсюков В. В.** Мифы о вселенной / В. В. Евсюков. – Новосибирск : Наука, 1988. – 175 с.
7. **Єрмоленко С. Я.** Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – 352 с.
8. **Иванов В. В.** Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период) / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
9. **Кант И.** Сочинения в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1966. – Т. 5. – 564 с.
10. **Керлот Х. Э.** Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
11. **Кононенко В.** Концепти українського дискурсу : [монографія] / В. Кононенко. – К. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
12. **Лисиченко Л. А.** Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Х. : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 129 с.
13. **Лосев А. Ф.** Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
14. **Маковский М. М.** Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках / М. М. Маковский. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
15. **Мамардашвили М. К.** Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский / [под общ. ред.

- Ю. П. Сенокосова]. – М. : Шк. «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.
16. **Похлёбкин В. В.** Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлёбкин. – М. : Междунар. отношения, 1995. – 560 с.
 17. **Серов Н. В.** Античный хроматизм / Н. В. Серов. – СПб. : Лисс, 1995. – 475 с.
 18. **Словник** символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін. – К : Ред. часоп. «Народознавство», 1997. – 156 с.
 19. **Ставицька Л. О.** Сильова норма українського символізму / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 35–40.
 20. **Степанов Ю. С.** Индоевропейское предложение / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1989. – 248 с.
 21. **Тынянов Ю. Н.** Проблема стихотворного языка / Ю. Н. Тынянов. – М. : Сов. писатель, 1965. – 301 с.
 22. **Українські** символи / за ред. М. К. Дмитренка. – К. : Ред. часоп. «Народознавство», 1994. – 140 с.
 23. **Фрейд З.** Психология бессознательного / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
 24. **Фромм Э.** Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
 25. **Энциклопедия** символов, знаков, эмблем / авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : ООО «Издательство Астрель» : МИФ : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 576 с.
 26. **Юнг К.-Г.** Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андрухович Ю. І.** Екзотичні птахи і рослини : поезії / Ю. І. Андрухович. – К. : Молодь, 1991. – 104 с.
2. **Низовий І. Д.** Свіча на вітрі : лірика / І. Д. Низовий. – Луганськ : Світлиця, 1996. – 48 с.
3. **Низовий І. Д.** Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І. Д. Низовий. – Луганськ : Луган. обл. орг. спілки письмен. України, 1996. – 75 с.

4. **Савич І.** Партитура тривоги : поезії / І. Савич. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1994. – 88 с.
5. **Світличний І.** На березі вічності : поезії / І. Світличний ; ред.-упоряд. Л. П. Стрельник. – Луганськ : Спілка ж-стів України, 1994. – 80 с.

**ПРОЛОГ У КОМУНІКАТИВНІЙ
СИСТЕМІ ДРАМАТУРГІЙНОГО
ДИСКУРСУ**

У статті проаналізовано роль прологу в комунікативній системі сучасного українського драматургічного дискурсу. Структурувавши драматургічний текст на два рівні: зовнішню й внутрішню комунікації, виявлено функціонування прологу і як компонента зовнішнього діалогу «автор–читач», і як частини внутрішньої комунікації дійових осіб. Зазначено значущість використання прологу як потужного засобу безпосереднього впливу автора на читача, незважаючи на відносну непродуктивність цього композиційного елемента сучасної української п'єси.

Ключові слова: драматургічний дискурс, пролог, зовнішня комунікація, внутрішня комунікація, авторська комунікативна стратегія, читач.

В статье проанализирована роль пролога в коммуникативной системе современного украинского драматургического дискурса. Структурировавши драматургический текст на два уровня: внешнюю и внутреннюю коммуникации, выявлено функционирование пролога и как компонента внешнего диалога «автор–читатель», и как части внутренней коммуникации действующих лиц. Отмечена значимость использования пролога как мощного средства непосредственного влияния автора на читателя, а также непродуктивность этого композиционного элемента современной украинской пьесы.

Ключевые слова: драматургический дискурс, пролог, внешняя коммуникация, внутренняя коммуникация, авторская коммуникативная стратегия, читатель.

The article analyzes role of prologue in communicative system of modern Ukrainian dramaturgic discourse. Dramaturgic text is structured into two levels: internal and external communication. Prologue is highlighted as a part of dramaturgic work composition and an interesting marker of author's intention. Separate linguistic investigations of prologue communicative peculiarities in modern dramaturgic discourse have not been held yet, which initiates topicality of our article. The investigation aim is analysis of prologue as a part of communicative system of modern Ukrainian plays. The following tasks are subject to the offered aim: identifying prologue role in communicative system of modern play; specifying author's communicative strategies fulfilled in the prologue; studying out its pragmatic potential in drama's structure. Modern Ukrainian playwrights' plays (total quantity is over

© **Корольова В. В., 2015**

300), only 4 % of which have a prologue in their structure, compose the material for study. Functionality of prologue both as a part of external dialogue «author-reader» and as a part of internal communication of characters is detected. Significance of prologue usage as a powerful means of direct influence of author on reader is noted. Modern authors use it in order to inform, forecast, interest the reader. Author's communicative strategy of influence can be reflected in prologue indirectly through conversational turns of a character, which simultaneously updates this character's significance and marks author's attitude to him or her. In some of researched texts prologue is a part of internal communication system, it includes characters' dialogues which compose exposition of artwork and is compared with other actions in a play. We consider analysis of dedications as elements of author's direct dialogue with reader to be topical for further investigation.

Key words: dramaturgic discourse, prologue, external communication, internal communication, author's communicative strategy, reader.

Вивчення драматургійного дискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті актуалізує тлумачення драматичного твору як єдності двох комунікацій – внутрішньої та зовнішньої. Узагальнюючи погляди А. Бакланової [1], І. Каримової [4], Т. Кузнєцової [5], внутрішню комунікацію трактуємо як діалог персонажів, а зовнішню – як діалог автора із читачем. У цьому разі драматургійний текст – це єдина мотивована й цілеспрямована мовленнєва дія автора, конструйована організованою послідовністю мовленнєвих дій персонажів [2, с. 195]. Особливості зовнішньої комунікації відбиті в паратекстових елементах п'єси (заголовках, підзаголовках, списку дійових осіб, епіграфах, присвятах) та авторських ремарках. Цікавим маркером авторської інтенції є пролог як складник композиції драматичного твору. Окремих лінгвістичних досліджень комунікативної специфіки прологу в сучасному драматургійному дискурсі поки що немає, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Метою дослідження став аналіз прологу як компонента комунікативної системи в сучасних українських п'єсах. Запропонованій меті підпорядковані такі завдання: виявити місце прологу в комунікативній системі сучасної п'єси; зазначити комунікативні стратегії автора, реалізовані в пролозі; з'ясувати його прагматичний потенціал у структурі драми. Матеріалом для вивчення стали п'єси сучасних українських драматургів

(загальною кількістю понад 300), друковані в періодичних виданнях, збірках і альманахах, а також розміщені на Інтернет-сайтах. Серед зазначених драматичних текстів лише 4 % мають пролог у своїй структурі, що свідчить про відносну непродуктивність використання цього елемента в сучасному українському драматургійному дискурсі.

Дослідження драматичного твору з позицій взаємодії автора й читача є важливою проблемою комунікативної лінгвістики художнього тексту. Пролог як один з нетрадиційних компонентів сучасної п'єси являє собою важливий засіб безпосереднього вираження авторських намірів, який сучасні драматурги використовують з метою інформування, прогнозування, зацікавлення читача. Наприклад, у п'єсі Л. Волошин «Ще одна притча про любов (Марта)» пролог, вербалізуючи тактику зняття протиріч, пояснює подальший просторовий контекст твору, випереджаючи можливі запитання в потенційного читача:

Світ – це вода. Земля – величезна калюжа. І от на поверхні названої калюжі весь час плавають невеликі острівці, населені людьми.

Узвичаєним літературознавчим потрактуванням є визначення прологу як «складника композиції, початкового етапу епічного, драматичного твору, у якому стисло викладені причини його написання, події» [6, с. 280]. Пролог у п'єсі служить засобом повідомлення адресатові тієї проблеми, що вирішуватиметься в драмі, що спонукає його до уважнішого прочитання твору. У цьому разі комунікативний аспект дослідження прологу уможлиблює виокремлення його основної функції – прямого або опосередкованого впливу на читача з метою спрямування останнього в потрібному й важливому для автора напрямі подальшого сприйняття сюжету п'єси. У пролозі автор має змогу якнайрезультативніше вплинути на почуття читача, закласти в нього задану драматургом оцінку подальших подій твору. Саме такою є перлокутивна сила прологу, наприклад, у п'єсі В. Герасимчука «Вибори біля панелі», де автор прямо звертається до читача, пояснюючи йому мотиви створення драматичного твору, утілюючи комунікативну стратегію сугестії

й формування емоційного настрою в читача:

Написати п'єсу про сучасні вибори хотілося вже давно... Тому замість їдкої політичної сатири раптом захотілося створити фарс, добродушну пародію, буфонаду, щоб учорашні виборці, упізнавши у дійових особах прототипів і самих себе, не тільки задумались над серйозними речами, а й від душі посміялися та відпочили, як і належить після довгих, виснажливих трудів.

Схожими комунікативними тактиками керується й автор п'єси «Соло для двох» В. Рибачук, запрошуючи читача в пролозі до спільної творчості, що заохочує адресата до сприйняття твору:

Читати п'єсу – це опинитися в потрібний час у потрібному місці з думками, схожими з думками автора, це здолати шлях перероджень, настроїв, характерів та ідей за короткий проміжок часу. Я зіграв у собі сто варіантів, щоб написати один, пропоную вам його прочитати, щоб зіграти в собі сто і вибрати для себе один – саме вам притаманний. Я пропоную вам стати співаторами. Але...

Ураховуючи те, що весь драматургійний дискурс є втіленням певної програми впливу адресанта-автора на адресата-читача, зауважимо, що пролог як складник композиційної структури п'єси являє собою надпотужний засіб авторської сугестії, що забезпечує результативність художньої комунікації.

Залучаючи пролог до структури власної п'єси, драматурги не завжди використовують вербалізований маркер, що прямо вказує на цей композиційний елемент. У цьому разі замість лексеми «пролог» автори подають назви «ліричний відступ», «замість вступної ремарки» тощо, композиційні функції яких уможливляють зарахування цих частин п'єси до прологу.

На рівні зовнішньої комунікації «автор—читач» драматург відтворює через пролог основні й допоміжні стратегії [3, с. 106–107]. Основною вважаємо стратегію сугестії (впливу), допоміжними є прагматичні, риторичні й діалогові стратегії, яким підпорядкована низка відповідних тактик. Подекуди авторська комунікативна стратегія впливу відбита в пролозі

опосередковано через мовленнєву партію дійової особи, що одночасно актуалізує значущість цього персонажа в п'єсі й маркує авторське ставлення до нього. Вирішальна роль персонажа в драмі й позитивна оцінка його драматургом автоматично накладають на читацьку свідомість сформовані автором оцінки й дають змогу адресантові скеровувати фокус уваги реципієнта в потрібному напрямі для досягнення бажаного для автора результату комунікації. Наприклад, у п'єсі Н. Уварової «Незбагнене серце» комунікативна активність у пролозі належить головній героїні Дарині, монолог якої дає змогу читачеві розставити правильні акценти й виділити важливі лінії в розгортанні драматичного сюжету:

Дарина. ...Сьогодні розбирали речі на горищі, і серед різного мотлоху онук знайшов старі листи... То були листи мого першого любка... «Так ти кохала його, бабусю?» – запитав ображено. Що мала відповісти йому на це? «То вже давно минулося», – сказала. П'ятнадцять, рівно по п'ятнадцять зелених років і одне зелене літо у буковинському селі – і все. І – все. Ні, не все. Є ще мої спогади, що ані крапельки не втратили своєї росянистої свіжості. Ця безсердечна пам'ять, що нічого забути не може, стала початком моєї неволі...

У драматичній феєрії «Танці гончарного кола» Л. Чупіс структурує пролог також як монолог головної героїні, що актуалізує кілька комунікативних стратегій: створення емоційного настрою, привертання уваги до дійової особи. Пролог дає змогу читачеві декодувати назву п'єси, налаштуватися на подальше позитивне оцінювання дій і вчинків головної героїні драми:

Вона. Я – Ніхто. Я тільки маленька дівчинка, чие тіло римує простір, танцюючи на гончарному колі землі, переплітаючи сонячне проміння! Я – іскорка. Зірка, що спалахне на півнеба, на півсвіту, розкроявши горизонт! І... У найкоротше... І... довге, як ціле Життя, зіллється тисяча доріг, і тисячі облич виплуне і поглине пітьма... Блискавки доль – хисткий місток над прірвою Небуття... Вони прийдуть всі, всі – кого я любитиму... десть... колись...

Сучасні автори не подають у пролозі інформацію про ті факти і ситуації, що були задовго до початку подій, описуваних у драматичному творі, що є класичною ознакою цього композиційного елемента п'єси [7]. Утім, у частині досліджуваних текстів пролог входить до системи внутрішньої комунікації, складається з діалогів персонажів, що становлять експозицію художнього твору, і прирівнюється до інших дій п'єси. Наприклад, у драмі Г. Легкої «Молодий режисер» аналізований композиційний елемент зазначений уже в структурі жанровизначального підзаголовка – *мелодраматична п'єса на 2 дії з прологом*. У пролозі автор наводить діалоги кількох дійових осіб, що інформують читача про вихідну ситуацію для подальшого розвитку твору – ідею головних героїв (Буряка, Ковальчука й Стефанович) створити цікавий український фільм. Такий різновид прологу не відбиває прямої позиції драматурга щодо зображуваних подій, у ньому відсутня безпосередня авторська оцінка дійових осіб і натяки на основний задум п'єси. Схожою є прагматична сила прологу в драмі А. Вишневського «С.У.Д.», де автор також не виявляє власної позиції й не використовує пролог як засіб експліцитного впливу на читача. У цьому разі пролог безпосередньо пов'язаний із сюжетом п'єси і є частиною фіктивної внутрішньої комунікації персонажів.

Подекуди драматург використовує пролог як орієнтир читачеві щодо розгортання подій у п'єсі. Наприклад, у монолозі «волаючого у пустелі», що відповідає прологу твору, Я. Верещак у драмі «Дорога до раю» подає сконденсовану інформацію про перебіг попередніх і подальших подій п'єси, застосовуючи комунікативну стратегію зацікавлення й прогнозування:

О Боже, якби ми знали тоді, що всі наші молитви увінчаються затхлим підвалом, де одному з нас буде розбито серце, іншому – ніс, а ще хтось назавжди зненавидить саме слово «театр»... Чому ми торік не подалися на заробітки до Португалії, коли траплялася така гарна нагода?... Отже, наші колективні молитви породили сюрреалістичну сторінку в історії світового театру: нам запропонували проводити репетиції в просторому підвалі-складі садово-городнього реманенту.

Отже, за нашими спостереженнями, пролог відносно рідко вживають в українському драматургічному дискурсі, і в комунікативній системі п'єси пролог може входити і до зовнішньої комунікації, спрямовуючись на впровадження основної авторської стратегії – сугестії, і до внутрішньої комунікації, становлячи структурний компонент фіктивного спілкування дійових осіб. Перспективним для подальших досліджень вважаємо аналіз присвят як елементів безпосереднього діалогу автора із читачем.

Бібліографічні посилання

1. **Бакланова А. Г.** Лингвостилистическая характеристика драмы как типа текста : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Г. Бакланова. – М., 1983. – 23 с.
2. **Голованева А. М.** Коммуникативно-когнитивное пространство драмы (на материале русских пьес 1980–2000 годов) : [монография] / А. М. Голованева. – Астрахань : Изд. дом «Астраханский университет», 2011. – 255 с.
3. **Иссерс О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. **Каримова И. Р.** Коммуникативная организация драматического произведения : на материале пьес А. Галича, В. Максимова, А. Вампилова : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» [Электронный ресурс] / И. Р. Каримова. – Казань, 2004. – 21 с. – Режим доступа : [http://cheloveknauka.com/kommunikativnaya-organizatsiya-dramatic heskogo-proizvedeniya](http://cheloveknauka.com/kommunikativnaya-organizatsiya-dramatic-heskogo-proizvedeniya).
5. **Кузнецова Т. Я.** Синтаксис драматургического диалога в сопоставлении с синтаксисом устной диалогической речи (на материале французского языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 / Т. Я. Кузнецова. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1984. – 181 с.
6. **Літературознавча** енциклопедія : у двох томах. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Т. 2. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.

7. **Чистюхин И. Н.** О драме и драматургии [Электронный ресурс] / И. Н. Чистюхин. – М.: eBook, 2002. – 279 с. – Режим доступа : <http://biblioteka.teatr-obraz.ru/page/o-drame-i-dramaturgii-i-chistyukhin>.

КОЛЬОРАТИВИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню новацій з колірним компонентом у творчості дніпропетровських письменників, зокрема аналізу їхніх семантичних і функційних особливостей, взаємодії традиційного й індивідуально-авторського у вживанні кольоративів.

Ключові слова: новація, окказіоналізм, індивідуально-авторська лексема, колірний компонент, кольороназва, сема, емоційно-оцінна функція, експресивність.

Статья посвящена исследованию новаций с цветовым компонентом в творчестве днепропетровских писателей. В частности, анализу их семантических и функциональных особенностей, взаимодействию традиционного и индивидуально-авторского в употребление цветообозначений.

Ключевые слова: новация, окказионализм, индивидуально-авторская лексема, цветовой компонент, колоризм, сема, эмоционально-оценочная функция, экспрессивность.

In the Ukrainian linguistics there are not scientific works devoted to the occasionalisms in the poetry of Dnipropetrovsk's writers.

Semantics of the occasionalisms are studied by such linguists as N. Adah, I. Babij, G. Gubareva, V. Diadchuk, L. Pustovit, O. Rud', L. Suprun etc.

The problem of author-individual lexemes with color components in the Dnipropetrovsk region poetry are actualized today.

The article considers the problem of author-individual lexemes with color components in the countrymen's poetry of the end of XX – beginning of XXI centuries. Our investigation foresees the decision of such tasks as:

- 1) to reveal the lexico-semantic classification of the innovation;*
- 2) to analyse the traditional and author-individual features in the semantic structure of such occasionalisms;*
- 3) to characterize the stylistic phenomena connected with these innovations.*

The occasionalisms execute not only nominative but also evaluation functions. The perspective question is investigation of pragmatical potential of these innovations.

Key words: innovation, author-individual word, occasionalism, colour components, colourism, expressive functional, emotional, evaluation functional.

© **Лощинова І. С., 2015**

Одним з важливих аспектів вивчення кольоративів є аналіз їхніх функційних властивостей у мові художньої літератури. Численні спостереження в галузі лінгвопоетики переконують, що в поетичній мові назви кольорів є естетично проакцентованими, відзначаються багатством семантичних наповнень і виконуваних функцій [3, с. 15]. Колірна гама як важливе мовноестетичне явище є одним з показників індивідуального стилю автора, а її аналіз повсякчас перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. У царині українського мовознавства проблему семантики та функційних особливостей кольоративів розглянуто в працях таких науковців, як Н. Адах [1], І. Бабій [2], Г. Губарева [3], В. Дятчук [4], О. Крижанська [5], Л. Пустовіт [6], О. Рудь [7], Л. Супрун [8] та багатьох інших. Їхні дослідження базуються як на загальних теоретичних проблемах, так і на зразках художньої літератури. У запропонованій статті йдеться про використання колірного компонента під час конструювання новацій в індивідуально-авторській словотвірній практиці письменників Дніпропетровщини, чия мовотворчість ще не була об'єктом дослідження в цьому аспекті. Джерельною базою для виявлення okazіоналізмів стали поетичні та прозові тексти С. Бурлакова, В. Грипаса, І. Данилюка, М. Дружко, М. Дяченка, М. Зобенко, О. Ігнатенко, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, Г. Світличної, І. Сокульського, Лесі Степовички, М. Чхана, А. Шкляра, М. Яланської.

Метою нашого дослідження є з'ясування семантико-стилістичних особливостей okazіональних барволексем як складників поетичного мовлення. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- виявити новації з колірним компонентом у творах вищезазначених письменників;
- з'ясувати семантичні особливості та функційне навантаження кольоропозначень;
- визначити частотність використання назв конкретних кольорів;
- простежити процеси естетичної трансформації загальномовної семантики позначень кольору в умовах поетичного контексту.

У сучасній українській мові кольоронайменування утворюють кількісно багате та якісно різноманітне лексико-семантичне поле. Кольороназви, що входять до його складу, відзначають неоднакове семантичне наповненням (колір може виражатися експліцитно чи імпліцитно), різна словотвірна структура та граматичне оформлення [3, с. 7]. У цьому разі домінантними його одиницями є лексеми *червоний, жовтий, синій, зелений, білий, чорний, сірий*, що відбивають базові колірні уявлення людини й належать до констант матеріальної й духовної культури.

Поширенням у мовотворчості дніпропетровських авторів є вживання колірною компонента із прямим номінативним значенням, який використовують здебільшого для створення портретних характеристик і пейзажів. Найактивніше письменники послуговуються лексемою *зелений*. У структурі лексичного значення новацій, крім власне колірної семантики, виявляються семи 'повносилий, життєдайний': *зелен-пагорби* (В. Грипас); *гострозелений* травостій; (І. Данилюк); *зелен-стражі* (Ю. Кібець); *зелен-краса* (Н. Кривенко); *зелен-рать* (Г. Світлична); *зелен-гай* (І. Сокульський) тощо. Письменники використовують несподівані поєднання зеленого кольору із соматичними назвами, внаслідок чого перед читачами постають високоекспресивні пейзажі: *Зеленогровий шал краси / До квітня втратили ліси* (26, с. 53). М. Чхан, уособлюючи негоду в подобі коня, створив непересічну картину дощу, що вражає своїм розмахом: *Синьогриво, зеленокопито Вилітав – аж думи переймали, / Вилітав – співати і кропити!* (33, с. 56). Прийом уособлення використовує також Ю. Кириченко, персоніфікуючи густі ліси Холодного Яру, що здавна служили для населення навколишніх сіл прихистком від татар і поляків: *Чуєш, Яре Холодний, зеленожупаний братан, / Чому пісню вкраїнську твій внук проміняв на кафтан* (10, с. 9).

Традиційністю, усталеністю відзначаються в українській поетичній практиці лексеми *синій, голубий, блакитний* [4, с. 94]. Ці кольороназви зазвичай символізують небо, хвилі, річки, простір, туман тощо. На думку І. Бабій, у семантиці цих слів

поряд із зазначенням конкретного кольору поширеним явищем є наявність позитивного оцінного компонента [2, с. 12]. Підтвердженням щодо цього можуть стати приклади з поезій дніпропетровських авторів: *Виголублена передобіднім сонцем голубінь* (5, с. 23); *Спасибі, озеро за тишу / І хвиль досвітніх синь-вогонь* (20, с. 137); *Стуманів вечірньо-синій зір криниці* (24, с. 107) тощо. Позитивна оцінка виявлена й у характеристиці весняного неба, що асоціюється у письменників не лише з блакитним кольором, а й зі спокоєм, красою: *Їй мариться блакитночубий травень і дивних квітів радісна вага* (20, с. 96); *У воронячій гнізді нема скорботи – Небо там весняночубе навіть в сні* (11, с. 169). Метафору *весняночубе небо* вжито на позначення весняного кольору неба. Схожі асоціації уможливили появу синонімічної назви другого весняного місяця – неолексеми *блакитень* (6, с. 124).

Незважаючи на те, що лексема *жовтий* має в художньому мовленні традиційно-символічне звучання, позначає колір сонця, золота, осені, у мовотворчості письменників Дніпропетровщини трапляються лише поодинокі приклади її вживання у складі okazіональних слів: *Осінь листя падає на брук, Прозористе-жовтаве – від учора* (8, с. 59); *Пухнасто-жовтаві брості верби* (31, с. 160). Натомість в аналізованих творах функціонує значна кількість новацій, побудованих на основі прямої асоціації з кольором золота – блискучо-жовтим, що вирізняються позитивним забарвленням: *Струмить у надвечір'я Саксагань, / Хвилює береги золотостеблі...* (5, с. 21); *У пам'яті сяє золотоблиск / Отих рибин фантастичних* (13, с. 331) тощо. Кольори червоно-золотої палітри дніпропетровські автори активно використовують також під час змалювання різнобарв'я осінньої пори: *Вогненнобровий бард осіннім садом ходить...* (4, с. 21); *Здригалися кущі калини, / плачучи світанням червонороссям* (6, с. 42); *Лиш вересень крилом золотомрійним / Про стиглий серпень часом нагада* (11, с. 359); *Калина небо пропекла багрянозорим гроном* (13, с. 54); *Незалежна, золотопожежна / Осінь бенкетує по садах* (14, с. 184) тощо. Особливою експресивністю вирізняються ті новації, у структурі

лексичного значення яких сема 'колірна ознака' виражена імпліцитно, тобто постає через асоціації з кольорами сонця, полум'я, багаття, стиглих ягід, наприклад: *Весна минула, щоб воскреснуть у Сонцевітті горобини* (13, с. 419); *Пливуть у спогадах оркестру вишневестиглі ранки* (14, с. 45); *Ген до обрію мчить племін'я-кін'я – і світає у ріднім степу* (19, с. 52); *Чаклує в лісі осінь / Круг золотих дерев-багат'я* (29, с. 20) тощо. Ця тенденція сильнішого стилістичного забарвлення виникає, певна річ, саме завдяки двокомпонентності, а подекуди й багатокомпонентності. Що довше слово, тим воно помітніше в контексті, виразніше, ефектніше: *Виухне полум'я зловісне – сито-люто-злототіле – ані дума, ані пісня не поляже, не зотліє...* (22, с. 102). Цей оказіоналізм, на відміну від попередніх, має негативну оцінку, доносячи до читача картини страшних часів тотального нищення самобутності української нації.

Чільне місце в мовотворчості письменників Дніпропетровщини посідають також лексеми на позначення ахроматичних кольорів – таких, що відрізняються один від одного лише здатністю відбивати світло, а саме: білого, чорного й усіх проміжних між ними відтінків сірого. Завдячуючи новаціям із цими кольороназвами, пейзажні мініатюри наповнюються звуковими та зоровими враженнями: *А гребля задивилась білоброво / У вир верткий* (1, с. 93); *Зірка пагін пускає в сизоперість вікна* (2, с. 22); *Пласт чорножилий комбайн вибира...* (21, с. 48); *Сив-полин стелився безбережними степами* (25, с. 8); *В лютневу сніжну білопін'я окутаний, дрима Ірпін'я* (32, с. 43). У першому прикладі письменник вдало порівнює білі від піни хвилі з білими бровами. У фольклорі під час характеристики природних явищ і об'єктів білий колір часто пов'язують з кольором хмар. Продовжуючи цю традицію, поети-дніпропетровчани утворюють такі оказіоналізми: *А там за мостом гуркітливим, / Де обрії день білохмарить...* (2, с. 46); *Вітрильно-біло проплива мала хмаринка яхтою* (33, с. 54). Крім власне семантики кольору, указаний компонент додає до значення новацій сему, що відбиває 'легкість, приємність'. Отже, лексична структура семантичного значення кольороназв

є багат шаровим комплексом із семою ‘колір’, на яку можуть накладатися різні конотативні відтінки.

Л. Пустовіт зауважує, що поєднання назв кольорів з різними поняттями свідчить і про закономірності використання традиційних образів, що вже стали певними символами, і про новаторське вживання слів із семантикою кольору для створення емоційно-оцінних метафоричних означень, які не мають прямого значення кольору [6, с. 56]. Прикладом використання традиційних образів у мовотворчості письменників Дніпропетровщини можуть послужити такі новації: *Чорносмутна земля* (9, с. 42); *У воронячій гнізді без нарікання Поселився лебедьонок-білокрил* (11, с. 169). Недаремним є використання іменника *лебедьонок*, адже саме цей птах символізує вірність, любов до рідної землі, які не коригують зовнішні обставини. За допомогою іменникового юкстапозита *орел-білокрилець* Ю. Кириченко, використовуючи колірні характеристики, поглиблює контраст між спокійною зовнішністю та спантеличеним внутрішнім станом ліричного героя: *Жду на пружі, мов орел-білокрилець, Хоч душа моя – суціль погорілець* (12, с. 72).

Традиційним є поєднання лексем *срібний* і *сивий* з іменниками на позначення волосяного покриву, що разом передають значення ‘старий, давній’: *Надійшла пора срібночубих літ* (6, с. 62); *Крізь віки прозирає Дніпро-сивочуб* (30, с. 141). Найвищий рівень концентрації метафоричного й оцінного маємо в індивідуально-авторській лексемі В. Грипаса *сивобровість*: *Над урвищем каштани зацвіли, / І що їм – грудень, віхола / За сивобровістю вершин* (3, с. 31). Письменник не лише відтворює картину засніжених гірських вершин, що зовні схожі на посивілі дуги брів, а й оцінює значення цієї вершини-захисника, що, наче сивобровий дідусь, опікується своєю малечею.

Лексику на означення кольору традиційно використовують у поетичній мові в переносному, похідному значеннях. Особливо потрібно виділити лексему *золотий*. Частіше цей ад’єктив уживають зі значенням ‘безцінний, важливий’: *У тих томах немає краму, Одна лиш злotosуть* (9, с. 4); *Відчайдушність*

щиро-золота (11, с. 293); *Була плодів золотозерна правда* (27, с. 208). Лише один оказіоналізм у цьому разі вирізняється негативною оцінкою завдяки використанню префікса *псевдо-*, що позначає неповноту відповідності нормі: ... *З тої рими навар зацний* – *Псевдозолотоабзацний* (8, с. 209). У наступних новаціях у семантичній структурі лексичного значення прикметника *золотий* актуалізовано сему ‘той, що дарує щастя, радість’: *Сад святкував своє золотодення, / Стояв щасливий, вражений стояв...* (27, с. 185); *Святись його високої душі, / Дітей його золотоденна, вродо...* (30, с. 8). У досліджуваних творах помічено вживання лексеми *рожевий* з переносним значенням ‘нічим не затьмарений, радісний, світлий’: *Рожеворосяна спокуса уст світанних* (2, с. 50); *Кожен плід рожевобоко мчить / в мить дозріння по своїй орбіті* (22, с. 116).

У поетичному мовленні поширеним є вживання лексеми *чорний*, що виступає з усталеним переносним значенням ‘важкий, безпросвітний, безрадісний’ [2, с. 8]. Продовжуючи цю традицію, І. Сокульський порівнює тяжкі часи в житті нашого народу з переплутаним гіллям, крізь яке доводиться продиратися на шляху до щастя: *Їм світало в очах. Підіймалися – вглиб – серед віть-чорноліть відшукати дорогу...* (30, с. 98). Це ж значення актуалізовано і в оказіональній лексемі *чорновітер*, за допомогою якої Ю. Кириченко охарактеризував певні несприятливі умови в житті ліричної героїні: *У світі цім, кохана, не віддам / Твій сад чуттів сліпому чорновітру* (11, с. 323). Поєднуючись із субстантивами – назвами ментальних процесів, ад’єктив *чорний* характеризує оманливість мислення, виконуючи емоційно-оцінну функцію: *Чорний віск ночей, чорновір’я чад, – геть Баянових плечей* (22, с. 28); *Дивиться на одnodумців, як рівний, по-дружньому, прицільно – на чорnodумців, як революціонер* (21, с. 51).

Не дуже поширеними у творах дніпропетровських майстрів слова є новації, у яких компонент *зелений* ужито в одному зі своїх переносних значень, а саме ‘який не має життєвого досвіду, недосвідчений’: *Чи не тому, що в дні зеленоюні / Так ревно ти служив змії Комуні?* (12, с. 120); *Простір розорю, засію словом, /*

Вирощу дубів когорта браву, / Щоб в чубах дібров зеленодумних / Соловейки тобі склали славу (25, с. 17).

Експресивність новотворів посилюють за рахунок метафоричності, яку можна вважати їхньою не менш важливою функцією, наприклад: *І жінка в півтемряві – доля чиясь **срібнолика** – з духмяною кавою ділить свою самоту* (34, с. 33). У такий спосіб, називаючи жінку-долю *срібноликою*, А. Шкляр актуалізує в семантичній структурі лексичного значення прикметника *срібний* такі семи, як ‘благородство, дорогоцінність’. Розуміння ж наступної індивідуально-авторської лексеми певною мірою залежить від фонових знань читача: *Але в страшному сизому вогні, / Межи злочинців, знатних та огидних, / Залишились його найкращі дні, / Знайомі, друзі, світ усмішок рідних / І Арно милої веселе **срібнослів’я*** (32, с. 24). Французьку письменницю С. Арно вважають автором нарису «Російські селянські поети». Більшу частину статті авторка присвятила аналізу життя і творчості Т. Шевченка, вважаючи його великим народним поетом, який відбив життя й думи селянства. Мрією Т. Шевченка, зазначено в нарисі, було визволення з-під влади царизму не лише українського, а й всіх народів Російської імперії. Отже, новотвір презентує актуалізацію переносного значення ад’єктива *срібний* – ‘який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого’.

Значення кольору в поетичних метафорах нейтралізується тоді, коли прикметники синьо-блакитної гами поєднують з абстрактними іменниками або з тими назвами, у семантичній структурі лексичного значення яких немає сем, що пов’язували би їх з названим колірним компонентом: *Слова наївні, кострубаті... За ними ж дивен **синьовир*** (2, с. 103); *Зростаєм вертикально до площин, на плечах – неба **синьовітрий** рев... Не похитнутись – ідеал мужчин, / Спадкований од велетів-дерев* (24, с. 47). У цих новотворах прикметник *синій* позначає ‘чистоту’, ‘доброту’. Синьому кольору в поезії властива також семантика віддаленості, як просторової, так і часової: ***Синьовеже** небо* (6, с. 17); *Та червня вишневість / **Відсиніє** щемом, / А липень відпахнеться / хлібом печеним* (33, с. 57).

Надзвичайний інтерес становлять складні прикметники, у яких сполучають не зв'язані за смыслом основи, часто непокєднувані. Саме завдяки несподіваному покєднанню в одному слові непокєднуваних основ досягають найбільшого художнього ефекту. У таких складних словах нерідко один з компонентів містить елемент образно-чуттєвого сприймання: *Санчат срібнопечальні* полозки несли її за сніжні лозняки (9, с. 24); *До тебе на сповідь, пречиста Ореле, / На тиху розмову про днів моїх пекло, / Про срібно-самотні* ночей моїх перла, / *Про те, що Венера моя ще не смеркла* (31, с. 12). За допомогою новацій автори розкривають душевне сум'яття своїх ліричних героїв, що, у першому випадку, викликане розлукою з коханою, а в другому – ще не знайденим коханням.

Покєднуючи семантично непокєднувані основи, автори передають суб'єктивну оцінку описуваних реалій: ...*Та, на жаль, тепленька шкірка біло-трасова* / *Не врятує від розмов з горластим жевжиком* (26, с. 50); *Наїхало дощів до травня в зелен-гості, / такі вже зелен-ніжні, такі зеленомлості, / такі зеленомудрі, такі зеленопрости* (6, с. 14); індивідуалізують об'єкт споглядання: *І тільки куц шишини гарно-білий, / І тільки озера довершеність ясна* (7, с. 32).

Отже, лексика на позначення кольору має великі експресивні можливості: відповідно до авторської інтенції і пов'язаної з нею організації тексту кольороназви набувають різноманітних прирощень смыслу, завдяки чому зростає їхня роль у передаванні інформації. Перспективним у руслі цієї проблематики вбачаємо подальше комплексне дослідження індивідуально-авторських лексем у творчому доробку письменників Дніпропетровщини, а саме новацій, до складу яких входять назви на позначення інтенсивності кольорів (ясний, світлий, темний, блідий тощо).

Бібліографічні посилання

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові В. Барки / Н. А. Адах // Наукові записки

- Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2008. – Вип. 10. – С. 3–10.
2. **Бабій І. М.** Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Бабій. – К., 1997. – 21 с.
 3. **Губарева Г. А.** Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Г. А. Губарева. – Харків, 2002. – 18 с.
 4. **Дятчук В. В.** Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983. – 155 с.
 5. **Крижанська О.** Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові) / О. Крижанська // Урок української. – 2001. – № 2 (24). – С. 22–24.
 6. **Пустовіт Л. О.** Поетичний словник Б. Олійника / Л. О. Пустовіт // Укр. мова і літ. в школі. – 1989. – № 4. – С. 56
 7. **Рудь О. М.** Складні слова з компонентом-кольоропозначенням синього спектра (на матеріалі української поезії ХХ століття) / О. М. Рудь // Філол. науки : [зб. наук. праць]. – Суми, 1999. – С. 80–86.
 8. **Супрун Л. О.** Семантика і прагматика назв кольорів в українському романному тексті середини – другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. О. Супрун. – Харків, 2009. – 21 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Бурлаков С. Р.** Все про кохання, все про любов. Вірші / С. Р. Бурлаков. – Д. : ВАТ Дніпрокнига, 2004. – 320 с.
2. **Бурлаков С. Р.** Добрович : поезії / С. Р. Бурлаков. – К. : Молодь, 1975. – 159 с.
3. **Грипас В. В.** Травневі голубі : поезії / В. В. Грипас. – Д. : Промінь, 1989. – 95 с.

4. **Грипас В. В.** Відданність : поезії / В. В. Грипас. – Д. : Промінь, 1983. – 46 с.
5. **Данилюк І. В.** Пломінь-камінь : поезії / І. В. Данилюк. – Д. : Промінь, 1982. – 30 с.
6. **Дяченко М. Г.** Музика і мати / М. Г. Дяченко. – Кобеляки : КП «Вид-во «Кобеляки», 2008. – 348 с.
7. **Ігнатенко О. О.** Профіль епохи : поезії / О. О. Ігнатенко. – Д. : ПП «Ліра ЛТД», 2006. – 240 с.
8. **Кириченко Ю. І.** На уроках у срібного саява : поезії / Ю. І. Кириченко. – К. : Книжкова палата України, 2009. – 222 с.
9. **Кириченко Ю. І.** Заблукані сніги : зимові вірші / Ю. І. Кириченко. – Д. : Журфонд, 2005. – 110 с.
10. **Кириченко Ю. І.** Борг шаблям і кобзам : книга вибраних поезій / Ю. І. Кириченко. – Д. : Поліграфіст, 2003. – 158 с.
11. **Кириченко Ю. І.** Чаювання з чужим щастям : інтимна лірика / Ю. І. Кириченко. – К. : Видавничий центр Кухарука, 2002. – 382 с.
12. **Кириченко Ю. І.** Чорний шоколад – для білих мишей / Ю. І. Кириченко. – Д. : Поліграфіст, 1997. – 238 с.
13. **Кібець Ю. І.** Провидець: вибрані поезії / Ю. І. Кібець. – Д. : ПП «Ліра ЛТД», 2005. – 568 с.
14. **Кібець Ю. І.** // Антологія поезії Придніпров'я / [під загальн. ред. В. Коржа] / Ю. І. Кібець. – Д. : Січ, 1999. – С. 184–195.
15. **Кібець Ю. І.** Зорі батькового саду : поезії / Ю. І. Кібець. – Д. : Промінь, 1985. – 70 с.
16. **Кібець Ю. І.** Іменем закоханих: поезії / Ю. І. Кібець. – Д. : Промінь, 1982. – 62 с.
17. **Корж В. Ф.** Чиста сила : поезії / В. Ф. Корж. – К. : Укр. письменник, 2010. – 590 с.
18. **Корж В. Ф.** Осіннє чекання весни: поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1987. – 231 с.
19. **Корж В. Ф.** Світ звичайних фантазій : поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1984. – 110 с.
20. **Корж В. Ф.** Твердиня : поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1981. – 160 с.

21. **Корж В. Ф.** Корінь добра : поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1981. – 110 с.
22. **Корж В. Ф.** Аметист : поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1972. – 123 с.
23. **Корж В. Ф.** Повернення в майбутнє : поезії / В. Ф. Корж. – Д. : Промінь, 1971. – 99 с.
24. **Корж В. Ф.** Зелені камертони : поезії / В. Ф. Корж. – К. : Рад. письменник, 1969. – 60 с.
25. **Нікуліна Н. П.** Вишневий спалах : поезії / Н. П. Нікуліна. – Д. : Промінь, 1967. – 60 с.
26. **Прокопенко Г. Н.** Сонячний вітер : поезії / Г. Н. Прокопенко. – Д. : Промінь, 1979. – 62 с.
27. **Світлична Г. П.** І буде лет : вибране / Г. П. Світлична. – К. : Молодь, 1989. – 320 с.
28. **Світлична Г. П.** За хвилину до вересня: вибране / Г. П. Світлична. – К. : Молодь, 1987. – 320 с.
29. **Світлична Г. П.** Терновий світ : поезії / Г. П. Світлична. – Д. : Промінь, 1985. – 70 с.
30. **Сокульський І. Г.** Означення волі : вибрані поезії / І. Г. Сокульський. – Д. : Січ, 1997. – 351 с.
31. **Степовичка Леся** Стернею долі : Поезії. Переклади. Проза / Леся Степовичка. – Д. : Дніпрокнига, 2007. – 320 с.
32. **Степовичка Леся** Медитації пташиного крила : поезії / Леся Степовичка. – Д. : Моноліт, 2003. – 96 с.
33. **Чхан М. А.** Вибране / М. А. Чхан. – Д. : Дніпрокнига, 2007. – 407 с.
34. **Шкляр А. М.** Тисячоока хвиля / А. М. Шкляр. – Д. : Поліграфіст, 1999. – 39 с.

**ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ
ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТЕКСТНИХ
СИНОНІМІВ У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ
ПРОЗІ**

У статті досліджено прагматичний потенціал контекстних синонімів у сучасній жіночій прозі, визначено комунікативно-прагматичні смисли в їхній структурі, описано функційні особливості ситуативно близьких за значенням слів у художньо-літературному дискурсі.

Ключові слова: контекстний синонім, прагматика, прагматичний компонент, художньо-літературний дискурс, екстралінгвістичний контекст.

В статье исследуется прагматический потенциал контекстных синонимов в современной женской прозе, определяются коммуникативно-прагматические смыслы в их структуре, описываются функциональные особенности ситуативно близких по значению слов в художественно-литературном дискурсе.

Ключевые слова: контекстный синоним, прагматика, прагматический компонент, художественно-литературный дискурс, экстралингвистический контекст.

In the article the pragmatic potential of the contextual synonyms in the modern feminism prose is investigated, the communicative and the pragmatic senses of their structure are determined, the functional features of the contextual synonyms in the artistic literary text are described.

Synonym is the special linguistic phenomenon that constantly is in sign of linguists. Present linguistic science interests on what reason of the words became synonyms, that preceded it and as a certain subject of broad casting will behave to such rapprochement. Id est the modern aspectology of the lexical synonyms must broaden, to be solvent fully to describe words that was drawn together at the certain situation of the communication, only during that open itself the interlocutors, differently perceiving, combining, contrasting and passing the information.

In the article put an aim to describe pragmatic potential of context synonyms, extraordinarily originally used in modern women prose.

The choice of the problem is predefined, firstly, that context synonyms is not described fully in the terms of the linguistic pragmatic, secondly, synonyms come forward as mighty means of the reflection women's manner of the letter, when semantically, stylistically, emotionally treat in broad casting, in artistically-literary

© Семак Л. А., 2015

work, they are the transmitters of mine-out and envisaged functional values.

Thus, the establishment of the closeness of the values of the words in the context of the artistically-literary text of the modern women prose from the point of view of the linguistic pragmatic is interesting and effective, because fully removes both individual experience of author and handwriting of whole literary flow, accordingly, manner of perception of the world and mastery of the image of the artistic realities of sender. Research of modern woman prose in terms of the linguistic pragmatic remains actual and open, in fact needs the detailed comments of considerably anymore amount context the synonyms units originally used by the authors of the modern prose.

Key words: the contextual synonym, the pragmatic, the pragmatic component, the artistic literary text, the extralinguistic context.

Синонімія – особливе лінгвальне явище, що постійно перебуває в полі зору лінгвістів. Загальноприйняте вивчення синонімії на різних мовних рівнях свідчить про її універсальність, а звичний опис лексико-синонімічних одиниць з погляду їхньої семантичної сутності – про сформоване традиційне бачення такої категорії. Однак безупинний інтерес до всеосяжного мовного феномену вказує не лише на унікальність та об'єктивність існування явища, а й на спроби порушити консервативне розуміння синонімії як розряду семантики.

Звісно, не можна переоцінити значення лексичної семантики для теорії синонімії, зокрема дієвого і продуктивного методу компонентного аналізу, що є донині невід'ємним та обов'язковим в разі встановлення близькозначності слів. Проте модерну лінгвістику, що давно погодилася з розмежуванням синонімії мовної (постійної) та мовленнєвої (контекстної), не задовольняє скромне відшукування спільних сем у значеннях слів, що ситуативно опинилися поруч. Нинішню мовознавчу науку цікавить, з якої причини синонімізувалися слова, що цьому передувало і як до такого зближення поставиться окремий суб'єкт мовлення. Отже, сучасна аспектологія лексико-синонімічних одиниць має ширшати, щоб бути спроможною цілком і вповні описати слова, що зблизилися за певної ситуації спілкування, лише під час якої відкривають себе комуніканти, по-різному сприймаючи, поєднуючи, протиставляючи й передаючи інформацію.

У статті ставимо за мету описати прагматичний потенціал контекстних синонімів, надзвичайно своєрідно й оригінально використаних у сучасній жіночій прозі.

Вибір проблеми зумовлений, по-перше, тим, що контекстна синонімія не описана вповні в термінах лінгвопрагматики, по-друге, синоніми виступають могутнім засобом репрезентації жіночої манери письма, коли семантично, стилістично, емоційно оброблені в мовленні, у художньо-літературному творі, вони є носіями вироблених і закріплених функційних цінностей.

Контекстну синонімію досліджують з погляду функційної семантики (Г. Горох [6], В. Заботкіна [8]), лінгвопрагматики (В. Басок [1], Н. Панасенко [18], А. Суддя [19]), соціолінгвістики (у комунікативному руслі виконано роботи Т. Неверової [14], А. Хрустальнової [23]), стилістики (В. Кирилова [12], Н. Неплийвода [15], Н. Хом'як [22]). Проблеми контекстної синонімії аналізували на матеріалі німецької (В. Басок [1], Н. Панасенко [18]), англійської (В. Павлов [17]) та російської (О. Новікова [16]) мов. Ситуативну синонімію в контексті художньо-літературного дискурсу досліджують Н. Голікова [5], А. Суддя [19], В. Хантакова [21].

У руслі лексичної семантики контекстну синонімію традиційно розглядають як явище зближення за значенням слів в умовах одного контексту [1, с. 6]. Ситуативна синонімія як одна з універсальних семантичних констант природної мови (В. Хантакова [21, с. 16]) все частіше стає предметом вивчення порівняно нової галузі мовознавства – лінгвопрагматики. З погляду лінгвопрагматики, на думку В. Басок, «контекстна синонімія визначається як мовленнєве явище, що передбачає референтну ідентичність, семантичну подібність, єдність функційно-стилістичних показників та однакову прагматичну спрямованість номінативних одиниць, що синонімізувалися в контексті. Контекстні синоніми характеризуються незаданістю системою мови, номінативною факультативністю, невідтворюваністю поза контекстом і пантемпоральністю, тобто новизною, яка не залежить від часу» [1, с. 8]. У термінах синтактики контекстна синонімія є «проявом симетрії / асиметрії

змісту мовних знаків, що дозволяє пов'язувати на основі тотожності значення лексем, які не входять до одного і того самого синонімічного ряду», – стверджує А. Суддя [19, с. 121].

Вітчизняні дослідження ситуативної синонімії у прагматичному аспекті зазвичай звужуються до розгляду близьких значеннями лексем однієї частиномовної належності («Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови)» В. Басок (2006) [1], «Прагматичний аспект значення контекстуальних синонімів-прикметників» А. Суддя (2010) [19]. Проте, якщо й розглядати прагматичний потенціал лексико-синонімічних одиниць, то неодмінно із залученням термінополів семантики, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, зокрема з урахуванням понять контекст і дискурс. З оперттям на контекст (що є поняттям нелінгвістичної прагматики, зокрема соціолінгвістики (Ф. Бацевич) [2], з комунікативно-прагматичного погляду ситуативні синоніми в художньо-літературному тексті досліджують Н. Голікова [5], Я. Думахівський [7], О. Книш [10], А. Суддя [19].

Контекстну близькість значень вирізняє контекстно-ситуативна зумовленість та одиничний, індивідуальний характер семантики. Наприклад, у реченні *Ніка: моя **тінь**, **двійник-навпаки**, **антипод** мого вимушеного сирітства* (3, с. 102) виділені синоніми дуже оригінально і тонко поєднують семантичні маркери. За Словником української мови *тінь* – «темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку» [4, с. 845], *антипод* – «про людину, яка своїми поглядами, рисами характеру або соціальним становищем цілком протилежна іншій людині» [4, с. 32], *двійник* – «особа, яка має повну зовнішню схожість з іншою» [4, с. 164]. Лише в цій мовленнєвій ситуації слова оригінально зблизилися значеннями через сему 'протилежна особа', тим самим ілюструючи самотність й досконалу майстерність світозображення автора. Зважаючи на таку особливість ситуативних синонімів, А. Іванова справедливо наголошує: «...контекстні синоніми є продуктом індивідуального творчого акту та відкривають доступ до

індивідуального суб'єктивного переживання людини змістової спільності, а, відповідно, до його індивідуального досвіду осмислення навколишньої дійсності» [9, с. 15].

Контекстна синонімія тісно пов'язана із прагматикою висловлення [19, с. 121], адже є одним із засобів ствердження авторської позиції й переконання читача. Через прагматичні чинники вивчають комунікативний потенціал слова, його здатність увібрати та виразити незчисленну кількість okazіональних смислів. Контекстно синонімічні одиниці як елементи тексту реалізують його прагматичну націленість та впливають на прагматичні характеристики. Наприклад, у реченні *Проблеми створювала його попередня дружина, його ровесниця, зів'яла й відвисла (невже я тепер така, як вона тоді?)* (7, с. 72) *зів'ялий* – *відвислий*, на перший погляд, не є синоніми, але в поєднанні з іменником-особою жіночої статі ситуативно зближуються семою 'фізіологічний стан'. Така контекстна синонімізація викликає очікувані відразу і презирство в реципієнта, адже в мікроконтексті автор умисно використовує *зів'ялий* – *відвислий* для означення колишньої дружини, яка створювала проблеми.

Однією з найважливіших ознак сучасної функційно-комунікативно й когнітивно зорієнтованої лінгвістики потрібно вважати виділення нових типів об'єктів (одиниць, категорій) – дискурсів, мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, концептів, фреймів, особливо, якщо йдеться про художньо-літературний текст. «Дискурс, – за Ф. Бацевичем, – це не лише специфічно структурована категорія комунікації, а й така одиниця мовного коду, у межах якої особливим чином виявляється взаємодія семантичного, синтаксичного і прагматичного складників» [2, с. 201].

Художньо-літературний дискурс має дві підсистеми, текст і контекст, що пов'язані ієрархічно, моделюють одна одну і протистоять як експліцитне й імпліцитне, фактуальне та оцінне тощо. Дискурс постає як текст у нерозривному зв'язку з контекстом, який визначає все, що є істотним для тексту, у зв'язку із системою ціленастанов автора (І. Шевченко [24,

с. 203]). Авторський текст художнього твору є відрізком мовлення, що утворюється й оформлюється як самостійне інформаційно-образне повідомлення, внаслідок конкретно-індивідуального використання художніх одиниць мови і репрезентує індивідуально-авторський витвір (Н. Голікова [5, с. 178]). Виняткову оригінальність авторського світовідчуття і своєрідну манеру його відтворення засвідчує й сучасна жіноча проза.

Сьогодні українська жіноча проза – це творчість Емми Андіївської (1), Марини Гримич (2), Люко Дашвар (3), Оксани Забужко (4), Ірени Карпи (5), Євгенії Кононенко (6,7), Марії Матіос (8), Ірени Роздобудько (9) тощо. Не всі із цих авторок надають перевагу зображенню саме жіночих переживань, не всі з них ставлять у центр художнього космосу своїх творів жінку-героїню. І хоч письменниці працюють у різних жанрах, любовної, навіть інтимної, або громадської, подекуди філософської, прози, їхні твори характеризує формування якісно нового світогляду, у якому органічно переплетені різноманітні інтерпретації істин буття, позначені єдністю ідейно-тематичних тенденцій. Отже, жіноча проза останніх десятиліть – це водночас і підстава для конкретного аналізу цілої низки показових явищ у певних аспектах, передусім генеалогічних та лінгвостилістичних, і чудовий стимул для теоретичного дослідження термінів *жіноче письмо*, *фемінна мовна майстерність* і суміжних з ними проблем.

Яскрава індивідуальність жінки-митця є підґрунтям формування індивідуального типу художньої свідомості, певних стилевих тенденцій у літературі. Мистецькі дітища письменниць поєднують у собі жіночу суб'єктивність та світогляд особистості. Специфіка моделювання картин буття, яку нерідко визначають за гендерною ознакою, зумовлює появу 'інших', відмінних від використовуваних письменниками-чоловіками засобів створення художньої реальності в жіночій прозі. Інакше використовують і мовні засоби, зокрема, особливим чином зближують значення слова.

Контекстна синоніміка в сучасній жіночій прозі представлена надзвичайно широко. Якість і неочікуваність авторських зближень мовних знаків у певній комунікативній ситуації спонукає не лише до прискіпливого осмислення, а й, відповідно, є урожайним полем добротного матеріалу для лінгвопрагматичних досліджень.

Ситуативні синоніми, попри свою винятковість і разовість уживання, у художньо-літературному дискурсі є репрезентантами інформації. Уся інформація, яку передають у тексті контекстно синонімічними одиницями, є наслідком реалізації всіх уявних завдань авторок, що їх виконують у процесі вербалізації позамовного змісту мовних знаків. І хоч загальноприйняте визначення інформації є досить зрозумілим, у художньому тексті її потрібно розглядати як окреме повідомлення, яке отримують через органи відчуттів і яке репрезентує відомості про героя, навколишній художній світ, процеси, що відбуваються в ньому, про події, ситуації, діяльність, що сприймають персонажі. Ці відомості передає один суб'єкт – автор-письменник, вони завжди спрямовані на інший суб'єкт – реципієнта-читача. Отже, інформація, що несуть у собі ситуативні синоніми, як величина векторна й завжди цілеспрямована набуває контекстної значущості, а повідомлення, тобто художня реальність літературного твору, починає існувати самотійно як неізолювана інформаційна система лише в контексті мовлення. Ситуативні синоніми є носіями інформації денотативної, конотативної та прагматичної.

Структура значень контекстних синонімів у сучасній жіночій прозі яскраво демонструє наявність прагматичної інформації у своєму складі, бо виділення прагматичних смислів, наприклад, 'добре', для лексичних одиниць уже закріплене в семантичній структурі: *лицар – оборонець, мученик – пустельник – сподвижник – праведник: Ти – мій герой. Лицар і оборонець* (4, с. 128). *Були ж мученики, яких пізніше канонізувала церква, були пустельники, сподвижники, праведники, як там їх іще?* (2, с. 26). Якщо *лицар – оборонець*, доповнюючи контекст *мій герой*, 'добре' для особи жіночої статі,

то *мученик* – *пустельник* – *сподвижник* – *праведник* ‘добре’ у свідомості вірян православної церкви. У структурі лексичного значення цих контекстних синонімів чітко виявляється прагматична інформація, оскільки вони виникли внаслідок суб’єктивного ставлення мовців до певної особи, поняття, явища, події, факту тощо.

Спираючись на класифікацію Н. Вахтель [3, с. 8], виділяємо 5 видів прагматичної інформації, що ґрунтується на контекстно синонімічних відношеннях у сучасній жіночій прозі:

1) емоційно-оцінна прагматична інформація (позитивна або негативна оцінка чого-небудь). Наприклад, закріплене у свідомості українців, ще більше у свідомості жінки, негативне ставлення до азартних ігор та алкоголю. Людина, яка грає в карти, уживає спиртні напої, обов’язково веде непристойний спосіб життя і врешті-решт залишається ні з чим. Звідси виникає контекстна синонімізація слів ***пропитий*** – ***програний*** – ***проциндрений***: *Батько Елізабет докладно розповів йому про свій родовід, про те, як його родина поступово все втратила, як він починав з нуля, аби викупити свій родовий маєток і повернути статус – ***пропитий***, ***програний*** у карти, ***проциндрений*** його предками* (2, с. 234);

2) естетична прагматична мовна інформація (естетична оцінка: красиве, потворне, трагічне, комічне, високе, низьке). Наприклад, нанизування й уточнення дії уможлиблює естетичну оцінку суб’єкта дії і, відповідно, ситуативні синоніми *шиття* – *штопання* – *залатування*, вміння так прискіпливо, з особливою увагою, щось робити свідчить про майстерність виконавця, тим паче здавна жінку, яка володіє талантом шиття, обов’язково вважають газдинею: *Вона була дуже майстерна в побутових дрібничках – ***шитті***, ***залатуванні***, ***заштопуванні***, ***прасуванні***, ***пранні***, ***чистці**** (2, с. 192);

3) експресивна прагматична мовна інформація (експресивні властивості мови: нове, інтенсивне, активне, образне). Наприклад: *Катерині подобався ***дикий*** ***брутальний*** стиль, а він виливав із тою жінкою всю свою лють на нездарне життя, де насправді нічого не збулось* (4, с. 98);

4) спонукальна прагматична мовна інформація (воля суб'єкта мовлення, що апелює до волі адресата з метою спонукати його до тих чи тих дій): *Але поки що мерехтіння дрібного снігу заворожує і зваблює шукати якийсь додатковий вимір у сірому просторі знайомих вулиць* (4, с. 391);

5) контактна прагматична мовна інформація (інформація про намір суб'єкта мовлення встановити, зберегти, поглибити або припинити мовний контакт): *Що за підступне, провокаційне питання?* (3, с. 78).

Для успішної реалізації позамовної інформації, що мають у собі ситуативні синоніми в художньо-літературному дискурсі, потрібні оригінальні, але закріплені у свідомості реципієнтів умови, тобто екстралінгвістичний контекст.

Екстралінгвістичний контекст визначають як відрізок мовленнєвого ланцюжка, що містить достатню кількість вербальних сигналів для виявлення прагматичного змісту одиниці, що актуалізується [19, с. 122]. У цьому разі сигнали прагматичної інформації можуть вербалізуватися, а можуть залишитися за межами лінгвістичного контексту. Екстралінгвістичний контекст – це не лише умова реалізації мовної одиниці, а й засіб матеріалізації позамовної інформації [8, с. 37]. Відомо, що в такому контексті реалізується однойменний (або ще соціокультурний) тип позамовної інформації: *красивий – легкий – багатий: Не допомагало завоювати столицю чи хоча б зрозуміти шляхи до красивого, легкого й багатого життя, що воно кричало до Майки з кожного рекламного щита: «Твоя квартира в елітній висотці чекає на тебе!», «Не забула придбати тур на Балі?!», «Нова колекція хутра! Ти – королева!», «Купи «ауді» сьогодні!»* (3, с. 130). Як видно, ситуативні синоніми *красивий – легкий – багатий*, виступаючи в зазначеному мікроконтексті означенням до *життя*, вкотре стверджують і відбивають стереотипи й цінності пересічного жителя сучасного цивілізованого світу, закріплені не лише у свідомості жінки, а й у ментальному розмислі всього українського народу.

Виділяємо такі типи екстралінгвістичних контекстів для мовних одиниць, що ситуативно зблизилися значеннями в художньо-літературному дискурсі (за Л. Мацько [13]):

1. Одиначний ситуативний контекст. Висловлене має сенс лише в конкретній ситуації і в жодній іншій: *падати – банкрутувати: В жодні фармакологічні розрахунки: фірми падають, фабрики банкрутують* (6, с. 29).

2. Типовий ситуативний контекст. Висловлення сприймають правильно лише в певних ситуаціях, зрозумілих частині мовців (за фахом, інтересами, уподобанням тощо): *підірвати – добити: Я думаю, це його й добило. В якомусь смислі, таскать... Підірвало* (7, с. 27).

3. Соціально-історичний контекст. У його межі входять не лише конкретні умови висловлювань, а й події, процеси, факти, дати, оцінки чи прогнозування з огляду на філософсько-світоглядні та соціально-ідеологічні позиції мовців, історико-національні пріоритети, духовно-культурні цінності, сьогочасні смаки й уподобання мовців. У соціально-історичному контексті відображають епохи історичного розвитку етносів, соціальні революції та суспільні формації, літературно-мистецькі стилі й культурну атмосферу суспільства: *праві – винуваті: Кінчився мій штрафбат, дорога ви моя. Ще тоді... гик!.. На тому музей і кінчився. І батько мій це розумів... Бухалов. Що виплюнули його. Всіх нас виплюнули. Правих, винуватих... хто такими рахувався... Без різниці! Що вашого батька, що мого... Да, так! Тільки мій це перший розумів... Бухалов. Ще до того, як Союз розвалився...* (4, с. 401).

Отже, встановлення близькості значень слів у контексті художньо-літературного дискурсу сучасної жіночої прози з погляду лінгвопрагматики є цікавим і ефективним, бо вповні відбиває як індивідуальний досвід автора, так і почерк цілої літературної течії, а також манеру світосприйняття й майстерність зображення художніх реалій адресанта, рефлексує закріплені у свідомості окремої людини і всього народу історичні й ментально-культурні цінності. Дослідження сучасної жіночої прози в термінах лінгвопрагматики залишається актуальним

і відкритим, адже потребує детальних коментарів значно більшої кількості контекстно синонімічних одиниць, що їх оригінально використовують авторки сучасної прози.

Бібліографічні посилання

1. **Басок В. А.** Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. А. Басок. – К., 2006. – 20 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2011. – 304 с.
3. **Вахтель Н. М.** Прагмалингвістика в таблицях и схемах : учеб. пособ. / Н. М. Вахтель. – Воронеж : [б. и.], 2006. – 31 с.
4. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. **Голікова Н. С.** Семантичні та прагматичні маркери контекстуальних антонімів у художньо-літературному дискурсі / Н. С. Голікова // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / [за ред. І. С. Попової]. – 2014. – Вип. 15. – С. 177–185.
6. **Горох Г. В.** Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Г. В. Горох. – К., 1995. – 259 с.
7. **Думашівський Я. Є.** Синонімія дієслів руху у мові французької спортивної преси : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Германські мови» / Я. Є. Думашівський. – К., 2002. – 20 с.
8. **Заботкина В. И.** Когнитивные основы формирования значений фразеологических единиц в современном английском языке / В. И. Заботкина // Вест. Моск. гос. лингв. ун-та. – Вып. 572. – М. : ИПК МГЛУ «Рема», 2009. – С. 37–48.
9. **Иванова А. И.** Контекстуальная синонимия как проявление номинативного варьирования в тексте (на материале

- журнальних статей) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / А. И. Иванова. – Тверь, 2006. – 185 с.
10. **Книш О. В.** Плеоназми з контекстуальною надмірністю компонентів в українському художньому тексті початку ХХІ століття / О. В. Книш // Достижения науки за последние годы. Новые наработки. – 2012. – Вып. 7. – С. 48–57.
 11. **Лисиченко Л. А.** Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вища школа, 1977. – 113 с.
 12. **Кирилова И. В.** Стилистические синонимы в семантическом поле «нечистая сила» / И. В. Кирилова // Уральский филол. вестник. Серия : Язык. Система. Личность : лингвистика креатива. – 2012. – № 3. – С. 112–119.
 13. **Мацько Л. І.** Стилїстика української мови : підруч. для студ. вищ. закл. освіти / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
 14. **Неверова Т. А.** Опыт классификации контекстуальных синонимов (на материале Д. С. Мережковского «Христос и антихрист») / Т. А. Неверова // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2008. – № 61. – С. 188–196.
 15. **Неплийвода Н. О.** Синонімія виражальних засобів наукового стилю / Н. О. Неплийвода // Дивослово. – 1997. – № 2. – С. 18–21.
 16. **Новікова О. О.** Функціонування та переклад деяких синонімічних форм дієслів часу / О. О. Новікова // Мовознавство. – 1974. – № 4. – С. 75–80.
 17. **Павлов В. В.** Контекстуальна синонімія як вид семантичної еквівалентності / В. В. Павлов // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 62–65.
 18. **Панасенко Н. И.** Категория художественного времени в прозаических, поэтических и музыкальных текстах // Наукове видання «Мова і культура». – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2002. – Вип. 5. – Т. I. – С. 120–130.
 19. **Суддя А. М.** Прагматичний аспект значення контекстуальних синонімів-прикметників / А. М. Суддя // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – № 930. – С. 120–124.

20. **Телия В. О.** Вторичная номинация и ее виды / В. О. Телия // Языковая номинация (виды наименований). – М., 1977. – С. 129–221.
21. **Хантакова В. М.** Теория синонимии : опыт интегрального анализа / В. М. Хантакова. – Иркутск : Иркутский гос. лингв. ун-т, 2006. – 211 с.
22. **Хомяк Н. В.** Формирование номинативного значения / Н. В. Хомяк // Язык : история и современность. – Луганск, 1999. – С. 111–119.
23. **Хрусталева М. А.** Синонимия в методическом дискурсе : когнитивный аспект / М. А. Хрусталева. – Пермь, 2007. – 21 с.
24. **Шевченко И. С.** Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202–205.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андієвська Е.** Казка про бика й метелика / Емма Андієвська // Джалапіта. – Львів : Піраміда, 2006. – 211 с.
2. **Гримич Марія.** Second life (Друге життя) / Марія Гримич. – К. : Дуліби, 2010. – 279 с.
3. **Дашвар Люко.** На запах м'яса / Люко Дашвар. – К. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 347 с.
4. **Забужко Оксана.** Музей покинутих секретів : роман / Оксана Забужко. – [Вид. 2-е, доп.]. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
5. **Карпа І.** Піца «Гімалаї» / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 400 с.
6. **Кононенко Євгенія.** Зрада. ZRADA made in Ukraine : роман / Євгенія Кононенко. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
7. **Кононенко Євгенія.** Книгарня «ШОК» / Євгенія Кононенко. – Львів : Кальварія, 2009. – 128 с.
8. **Матіос М.** Солодка Даруся / Марія Матіос. – К. : Піраміда. – 2006. – 187 с.
9. **Роздобудько І.** Дві хвилини правди / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-друк, 2008. – 284 с.

**АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНА ФУНКЦІЯ
ГОЛОСНИХ В АВТОРСЬКІЙ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ)**

У статті розглянуто конотаційну семантику й прагматику вокальних одиниць української поетичної мови з погляду авторської асоціативно-образної інтерпретації функцій стилістичних домінант звукового континууму.

Ключові слова: конотація, вокальні й консонантні одиниці, українська поетична мова, емоційна домінанта, асоціативні можливості фонетичних засобів, звукова архітектоніка, дискурс, асоціативно-образна функція.

В статье рассмотрено коннотативную семантику и прагматику вокальных единиц украинского поэтического языка как результат авторской ассоциативно-образной интерпретации функций стилистических доминант звукового континуума.

Ключевые слова: коннотация, вокальные и консонантные единицы, украинский поэтический язык, эмоциональная доминанта, ассоциативные возможности фонетических средств, звуковая архитектоника, дискурс, ассоциативно-образная функция.

The article deals with connotative semantics and pragmatics of vocal units of Ukrainian poetic language as the result of author's associative image-bearing interpretation of the functions of sound continuum's stylistic dominants.

The topicality of the following investigations is caused by the lack of the works within this field which are devoted to the complex analysis of associative – image bearing function of the vowels in the author's interpretation.

The aim of the work is to figure out whether there are any connotative priorities in the way of choosing vocal units for modeling poetic discourse by the author and also to consider the pragmatic and semantic layers which are very important for aesthetic means of the Ukrainian language.

The poetic language of Yuriy Andrukhovych, Bohadan-Ihor Antonych, Olexandr Oles, Pavlo Tychyna, Emma Andievska, Lina Kopstenko was used as a background for the investigation.

The article reveals the connotative priorities of the vowels [i], [o], [a].

The associative – image position of [i] – the vowel of the front row of the high pitch is one of the most important result in evolution and dynamic development of the Ukrainian poetical language in XX–XXI c., as it encourages the conformation of

© **Українець Л. Ф., 2015**

artistic harmony and beauty in poetic discourse.

Connotative perspectives of the Ukrainian poetic language in XX–XXI century depend on both articulation and acoustic properties of the main labialized vowel of the vowels [o] of the back row. At the end of the XX c. this labialized vowel represents the dynamic of the poetic language with the seme of intention ‘the round shape’.

The author’s interpretation is very interesting on the account of associative – image bearing function of the vowels[a] which helps to materialize it with the associative code of the history of the Ukrainians.

So, this type of connotative interpretation of vocal continuum is significant to make the image-poetic world close to the language symbol and to make its aesthetic function more distinctive.

Key words: connotation, vocal and consonant units, Ukrainian poetic language, emotional dominant, associative capabilities of phonetic means, sound architectonics, discourse, associative image-bearing function.

Виняткова активність голосних [a], [o], [y], [i], [и], [e] в українському поетичному дискурсі – це системне явище, що, з одного боку, відповідає національним стандартам словотворення, а з іншого – концентрує увагу на образному інтонуванні «в поетичному рядку чи строфі, що витворює ефект милозвуччя» [19, с. 66] і є ознакою індивідуального стилю, відбиваючи мовну картину світу в аспекті авторських фонетичних конотонімів. На різних етапах функціонування української поетичної мови голосні як обов’язковий акустично-артикуляційний сегмент для реалізації національних закономірностей фонетичної системи нерідко потрапляють у поле авторського стилістичного маркування й виявляються формальними вербалізаторами психологічного стану, емоційно-оцінного ставлення до явищ об’єктивної дійсності, репрезентуючи цілу гаму почуттів мовця – позитивних чи негативних емоцій, переживань, філософських споглядань тощо. Відтак ці вокальні одиниці набувають статусу емоційної домінанти, уможлиблюючи евфонічну тональність ритмотворення й ініціюючи асоціації, які семантизують звукову архітектуру художнього твору.

У славістиці теорію змістовності звукової форми мови в контексті власне лінгвістичних та психолінгвістичних підходів розглянуто в працях В. Левицького [18], С. Вороніна [7],

О. Журавльова [11], В. Москвіна [20], Г. Векшина [6], Л. Прокоф'євої [23] та ін. Навіть перші напрацювання в українській фоностилістиці (В. Ващенко [5], І. Чередниченко [24], В. Коптілов [15], А. Критенко [16], Н. Кучеренко [17], С. Єрмоленко [10] тощо) виявляють особливе стилістичне призначення наголошеної↔ненаголошеної текстуальної вокалізації [24, с. 180]. Асоціативний аналіз повторюваних голосних, що маркують лексеми додатковими, потенційно змодельованими семами, засвідчив прагнення мовознавців комплексно досліджувати проблеми фонетичного інструментування в сучасній лінгвістиці, вкотре potwierджуючи важливість динамічного принципу енергії матеріального звучання для семантичних і прагматичних парадигм номінативних і комунікативних одиниць.

Однак кореляція між емоційно-експресивними домінантами ідейно-художнього змісту поетичних композицій та їхньою імпліцитною вербалізацією ще не знайшла свого системного висвітлення на матеріалі українського художнього мовлення. Відсутність спеціальних фоностилістичних розвідок, які обґрунтували б авторську інтерпретацію семантико-прагматичного потенціалу, визначає актуальність обраної для спостереження теми.

Яскраві інтерпретації асоціативно-образної функції голосних у звуковій матерії ліричних зразків, що доповнюють концептуальну схему інтенціонального сприйняття поетичної мови новими відомостями про ускладнення фонетичною конотацією естетичного образу мовної картини світу, пояснює вибір об'єкта спостереження.

Матеріалом для аналізу послужила поетична мова Ю. Андруховича (2), Б.-І. Антонича (3), Олександра Олеся (5), П. Тичини (6), Е. Андіївської (1), Л. Костенко (4), чиї мистецькі вподобання викликані абсолютно несхожими соціально-психологічними колізіями історичної доби.

Мета лінгвостилістичних спостережень – виявити, чи існують конотаційні пріоритети у виборі вокальних одиниць для моделювання поетичного дискурсу і які саме прагматичні та

семантичні нашарування голосних для них важливі як елемент естетизації української поетичної мови.

Аналізуючи особливості фоніки в художньому творі, Ігор Качуровський свого часу зауважив, що «певний звук не має визначеної наперед вартости щодо свого змісту, щодо тих асоціацій, думок, настроїв, котрі ніби викликає і збуджує, а все чи майже все залежить від нашого власного, індивідуального ставлення до того звуку – від автора, який пов'язує дане конкретне звучання з чимось, відповідним його задумові <...>» [12, с. 173]. Цікавими в цьому зв'язку є конотаційно-асоціативні пріоритети тих голосних, які набувають статусу авторських асоціативів ↔ конотонімів. Наприклад, метафорично-образне позиціонування [i] – голосного переднього ряду високого ступеня підняття – є одним із вищих досягнень еволюційної динаміки української поетичної мови ХХ–ХХІ ст., оскільки накопичення цієї вокальної одиниці викликає асоціації, актуалізовані митцями в аспекті образної мотивованості слова. Спроможність напруженого звуку [i] передавати уявлення про вузькі компоненти просторової парадигми лінгвісти помітили давно, однак це не заважало їм співвідносити небемольний звук лише із приємними асоціаціями [18, с. 26]. Наші спостереження за звуковою матерією українського поетичного дискурсу переконують: конотаційний потенціал голосного [i] сприяє мистецькому утвердженню гармонії й краси – модерному еволюціонуванню звукової архітекτονіки української поетичної мови: *Леліє, віє, ласкавіє* <...> (6, с. 63). До того ж яскрава асоціативна природа артикуляційно-акустичних параметрів [i] надихала поетів на метафоризацію емоційно-естетичних можливостей цієї вокальної одиниці навіть у сонетах, де «саме краса має виступати основним критерієм визначення мистецьких цінностей» [9, с. 58]:

*І вітер, що жене по руннім полі,
і дощ, що жене руді хмар руна в млі,
і злотий усміх зір на синім тлі,
і долі спів пшеничної в stodolі.
І виноград, і водоспад удоли,*

*і сад, і дзвінкодзвонні солов'ї,
і їх пісні, немов фонема «і» <...> (3, с. 70).*

Отже, для художників слова акустичні візерунки голосного [і] – це корелят асоціативної ніжності, аудіальний еквівалент пісенної елегії: *І забилося серце в вогні золотім... І посипались іскри ясні, І в дзвінкі обернулись пісні* (5, с. 20). Такою тональністю асонанс [і] переформатовує поетичну мову в словесно-музичні акорди пісенних композицій, посилюючи природну м'якість української мови не лише символікою артикуляційно-акустичних параметрів, але й функційно-комбінаторною здатністю ініціювати асоціативно приємну тональність консонантної дистрибуції.

У поетичній мові кінця ХХ ст. *і*-континуум, з одного боку, уможлиблює м'яке звучання, а з іншого – виражає, у руслі концепції Н. Баландіної, високе прагматичне спрямування на адресата, створюючи ефект його наявності й залишаючи зримий відбиток соціальних, біологічних та психологічних ознак автора мови [3, с. 80]. Оскільки автор й адресат зі своїми індивідуальними й міжособистісними стосунками проектують основні параметри художньо-естетичного спілкування, то конотація голосного [і] є хоч і не вирішальним, але онтологічно вагомим репрезентантом психологічного позиціонування конотаційних парадигм. У царині жіночого та чоловічого мовних світів кінця ХХ – початку ХХІ ст. простежено загалом спільну комунікативну стратегію в плані концептуального сприйняття [і]-тональності як фоностилістичного засобу породження асоціації ніжного звучання. І лише в інтерпретації Л. Костенко графічний образ голосного [і] постає інтелектуальним емотивом на ґрунті метафоричної візуалізації: *не ставте крапку над і а якщо вже поставили швидше перевертайте його догори дном може б воно стало знаком оклику!* (4, с. 190). Цей алограф формує асоціативний образ свічки «із чорним полум'ям у руках мертвої істини» та «знака оклику» (4, с. 190). Структурно схожа до алографа *і*, єдина пунктограма категоризації верлібрової мови – знак оклику – є «складовою частиною авторського лінгво-

інтерпретативного дискурсу» [25, с. 69], вектором яскравих емоційно-філософських ініціацій голосного [i].

Онтологія конотаційних перспектив української поетичної мови ХХ–ХХІ ст. залежить і від артикуляційних та акустичних властивостей голосного [o] – одного з найактивніших експонентів текстотвірних «емоційних домінант значення» [21].

Ця вокальна одиниця позиціонує враження відкритої низької тональності, бемольною акустикою корелюючи із приємними асоціаціями [18, с. 26]. У системі фоностилестичних засобів ХХ ст. – ХХІ ст. конотація [o] не є концептом мислення статі – вербальним маркером гендерної асиметрії, хоч у лінгвістиці патріархального соціуму поетична мова «створює картину світу, основу на чоловічій точці зору, <...> де жіноче подається головню в ролі об'єкта <...> або взагалі ігнорується» [13, с. 30]. Утім, на початку ХХ ст. в основу образності української поетичної мови було покладено художньо-естетичне відбиття явищ об'єктивної дійсності, що корелює з метафоричними інтерпретаціями голосного [o]: *Півні (вікно) і повинь зеленого пива (крізь вікно) – все звучить на О* (6, с. 86). У кінці ХХ ст. цей лабіалізований голосний еволюціонує динаміку поетичної мови інтенційною семою 'кругла форма' незалежно від образів, «утілених в інваріантних та варіативних мовних знаках, притаманних певній епосі» [8, с. 7]: *Орел – печінку (видиме) – роздер, На дні жовтка відкривши панораму, Де <...> Овальний звук, єдиний поводир* (1, с. 55). Імпліцитні конотаційні властивості [o] як репрезентанта поняття 'овальний звук' сприяють виникненню езотеричного ефекту поетичної форми комунікації.

Не менш цікавою є авторська інтерпретація асоціативно-образної функції голосного [a], що допомагає актуалізувати естетичне та інтелектуальне начало поетичної мови завдяки соціальному баченню її своєрідним кодом історії української нації. Серед тих, хто в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. став на шлях творення поетичних цінностей завдяки соціальним конотаціям голосного [a], – Ю. Андрухович – митець, чиєму стилю притаманна авангардна поетика, яку надивовижу

органічно поєднано із традицією і класикою [1, с. 7]. У своєму авангардизмі поет тяжіє до неокласичних пошуків, а конотаційні можливості звукової тканини є благодатним матеріалом для вироблення самобутності творчої манери. Поетична мова вірша «Нарбутове “А”» (2, с. 68–69) – це глибоко філософський, інтелектуальний погляд на історію рідної землі в контексті семантичної ідеограми **А**, уживання якої в кожній національній абетці, зокрема й українській, утвердило його конотаційний статус як підґрунтя для реалізації емоційно-оцінної функції, задекларованої навіть фразеологією – ‘*Від а до я (до зет)*’. Конотаційна сема ‘*початок*’ звука-графіми **А** нашаровується на основне значення мовної одиниці, стаючи продуктивним засобом непрямої номінації – повному або частковому семантичному переосмисленні компонентів складного денотата. Утім, завдяки конотоніму **А** постають соціально-прагматичні нашарування, сформовано емотивність як лінгвістичну категорію для фразеосистеми сучасної літературної мови і для звука [а] – компонента фразеологічних одиниць. Потрібно віддати належне Ю. Андруховичу, який у руслі «антикварних мотивів» зумів актуалізувати естетичне та інтелектуальне начало поетичної мови баченням соціальних перспектив цієї вокальної одиниці, за гострими елементами її графічного зображення змусивши відчувати весь трагізм історії України (*Арени рАн*). Можна погодитися з думкою сучасних дослідників, що, «сповідуючи традиції київських неокласиків, <...> поет часто звертається до канонічних форм віршування, проте надає їм авангардно-епатажного звучання» [1, с. 7]. Така асоціативно-образна функція вокального континууму, породжена змістовою домінантою голосного [а] і його графічним символом, пригнічує читача. Могутній енергетичний імпульс смислової площини тексту автор наділяє власними асоціативно-образними характеристиками: *відкрите А мов Арф рАхмАнна грА; закриті А нА шибениць глАголАх; кричуще А нАуки тА письмА* (2, с. 68). Ніби хаотичний набір лексем з ідеографемою **А** виструнчується в символи-віхи і є до найтонших нюансів продуманим авторським конструктом, а відтак і підґрунтям для семантизації голосного [а] щодо

шліфування інформативної, а опісля й емоційної виразності. Сформовано інтелектуальну емоцію завдяки звуковій архітектоніці не випадково дібраних лексичних одиниць, а тих, що торкаються найважливіших історичних подій країни. Іntenційне зосередження Ю. Андруховича на асоціативних можливостях фонетичних засобів логічне: що простіший і природніший звук-першооснова, тим дієвіший уплив на адресата резонансною співзвучністю, а поетична мова стає енергетичною, отже, інформативно складною. У семантичній площині твору актуалізовано *‘крик розпачу, болю, страждання, відчаю’*, адже *«історія кричить немов АбеткаА»* (2, с. 68). Ідеться про звукову конотацію, що формує додатковий метафоричний образ на основі акустичних (відкритість, небемольність) та артикуляційних (широкий, ненапружений) властивостей голосного [а]. Позиціонуючи цю конотацію як вічний двобій естетичної довершеності й недолугої реалізації – *відкрите А мов Арф рАхмАннаА грА мов хор кАлік безкрАю ноту тягне* (2, с. 68), автор посилює емоційність прагматичного жесту, змодельованого домінувальною [а]-тональністю.

Формування однотипної акустики розраховано й на візуальну об’єктивацію алографа А – великої курсивної букви, що матеріалізує авторське прочитання функційно-образного статусу цього знака в канві персоніфікованого поетичного дискурсу. До того ж виняткову роль для набуття категорійного значення мікросеми відіграє навіть форма букви, оскільки із XVI ст. цей друкований знак пройшов різні етапи еволюції: під впливом давньоримської традиції втратив овальність і набув прямої загостреної форми [22, с. 6]. Природно, саме цю правописну рису як графічну діакритику Ю. Андрухович не залишив поза увагою у формуванні змістових парадигм поетичного дискурсу. Уся система породження додаткових співзначень голосного [а] та його графічного символу – це показник ідіостилу, функція якого – кинути виклик суспільству, адже візуально *‘гострі слова’* по своєму концентрують увагу на знакових, соціальних проблемах, пов’язаних не із занепадом, а з відродженням країни – *абетку починаєм ніби еру* (2, с. 68). Конотаційна філігранність такого

асонансу переконує, що навіть за інтенсивними вибухами спонтанної експресії стоїть точний розрахунок майстра [14, с. 21–22]. Автор мудро використовує можливості української звукової одиниці й залишає право за кожним, хто заглиблюється в таїну мовного знака, системою конотаційних лабіринтів пройти трагічний шлях історії рідної країни. Л. Булаховський називає це явище «словесним повстанням письменників» [4, с. 47], бажанням сповна скористатися свободою конотаційної мотивації лінгвістичних одиниць. Така асоціативно-образна інтерпретація вокального континууму важлива, щоб «не копіювати світ, а подати його художню модель, наближаючи сконструйований художній світ до знака і тим самим увиразнюючи його естетичну функцію» [2, с. 26–27].

Бібліографічні посилання

1. **Анісімова Н.** Український поетичний авангард кінця ХХ ст. / Н. Анісімова // Дивослово. – 2003. – № 6. – С. 2–10.
2. **Астаф'єв О. Г.** Поети і воїни прийдешнього / О. Г. Астаф'єв, А. О. Дністровий // Празька поетична школа : антологія / упоряд. текстів та передм. О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового. – Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2004. – С. 3–31.
3. **Баландіна Н. Ф.** Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : [монографія] / Н. Ф. Баландіна. – К. : АСМІ, 2002. – 332 с.
4. **Булаховський Л. А.** Нариси українського мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1956. – 245 с.
5. **Ващенко В. С.** Стилiстичні явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харків. держ. ун-ту імені О. М. Горького, 1958. – 228 с.
6. **Векшин Г. В.** Очерк фоностилистики текста : звуковой повтор в перспективе смыслообразования : [монография] / Г. В. Векшин. – М. : Изд-во МГУП, 2006. – 462 с.
7. **Воронин С. В.** Основы фоносемантики : [монография] / С. В. Воронин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1982. – 244 с.

8. **Гнатюк Л. П.** Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Гнатюк. – К., 2011. – 37 с.
9. **Гуменюк В.** Творчість Павла Тичини в контексті віянь його доби / В. Гуменюк // Дивослово. – 2005. – № 5. – С. 56–60.
10. **Єрмоленко С. Я.** Поетична мова / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 462–463.
11. **Журавлев А. П.** Звук и смысл / А. П. Журавлев. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
12. **Качуровський І.** Фоніка. Ч. 7 / Ігор Качуровський. – Мюнхен : Український Вільний Ун-т, 1984. – 208 с.
13. **Кирилина А. В.** Гендер : лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М. : Изд-во Ин-та социологии РАН, 1999. – 189 с.
14. **Коптілов В. В.** Метафора Миколи Бажана / В. В. Коптілов // Укр. мова і літ. в школі. – 1979. – № 10. – С. 21–28.
15. **Коптілов В. В.** Фоностилїстика / В. В. Коптілов // Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 211–243.
16. **Критенко А. П.** Колір і барви в поезії Тараса Шевченка / А. П. Критенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 63–74.
17. **Кучеренко Н. М.** Значимость фонетических средств современного украинского языка : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Н. М. Кучеренко. – К., 1980. – 20 с.
18. **Левицкий В. В.** Семантика и фонетика : пособ., подготовл. на материале эксперимент. исследований / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 104 с.
19. **Літературознавчий** словник-довідник ; [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.

20. **Москвин В. П.** Стилистически оправданные повторы и их классификации / В. П. Москвин // Языковая личность : проблемы креативной семантики. К 70-летию проф. И. В. Сентенберг : [сб. науч. трудов] / под ред. В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина, В. К. Андреева. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 103–110.
21. **Петрищева Е. Ф.** Стилистически окрашенная лексика русского языка / Е. Ф. Петрищева. – М. : Наука, 1984. – 220, [2] с.
22. **Півторак Г. П.** А / Г. П. Півторак // Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 6.
23. **Прокофьева Л. П.** Советская поэзия для детей с точки зрения фоносемантики / Л. П. Прокофьева, О. В. Определеннова // Мова и культура : наук. журнал. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. V (117). – С. 87–94.
24. **Чередниченко І. Г.** Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. шк., 1962. – 495 с.
25. **Шевченко Л. І.** Лінгвістичні інтерпретації. Постлаканівська перспектива / Л. І. Шевченко // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 66–72.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андієвська Е.** Вірші / Емма Андієвська // Поети «Нью-Йоркської групи» : антологія / упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового ; [передм. О. Г. Астаф'єва]. – Харків : Веста : Ранок, 2005. – С. 45–64.
2. **Андрухович Ю. І.** Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія» : вірші / Ю. І. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 112 с.
3. **Антонич Б.-І.** Поезії / Б.-І. Антонич ; [редкол. В. В. Біленко та ін. ; вступ. ст. М. М. Ільницького ; упоряд., примітки і словник Д. В. Павличка]. – К. : Рад. письменник, 1988. – 454 с.

4. **Костенко Л. В.** Вибране : вірші та поеми / Л. В. Костенко ; [ред. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1989. – 560 с.
5. **Олесь О.** Вибране : поезії / О. Олесь / упоряд. О. Бабишкін, Б. Буряк, Ю. Мельничук ; передм. М. Рильського. – К. : Рад. письменник, 1958. – 518 с.
6. **Тичина П. Г.** Золотий гомін : вибрані твори / П. Г. Тичина ; [упоряд., вступ. ст. та приміт. С. А. Гальченка]. – К. : Криниця, 2008. – 608 с.

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто основні типи номінативних речень, використаних у творах Євгена Маланюка, із власне синтаксичних і функційно-стилістичних позицій, здійснено аналіз індивідуально-авторських інтерпретацій реченнєвих структур. Охарактеризовано специфіку вираження семантики художнього слова за допомогою номінативних утворень у межах поетичного дискурсу.

Ключові слова: семантичний синтаксис, синтаксична експресивність, номінативне речення, предикативна інтонація, головний член речення.

В статье рассматриваются основные типы номинативных предложений, использованных в произведениях Евгения Маланюка, с синтаксических и функционально-стилистических позиций, проводится анализ индивидуально-авторских интерпретаций художественного текста. Характеризуется специфика выражения семантики художественного слова с помощью номинативных образований в рамках поэтического дискурса.

Ключевые слова: семантический синтаксис, синтаксическая экспрессивность, номинативное предложение, предикативная интонация, главный член предложения.

At different stages of linguistics development nominative sentences were reviewed in different ways. Scientists did the researches of monosyllabic structures as well as problems of nominative sentence at the beginning of the 20th century and recently the range of questions which are being studied has broadened. The problem of nominative sentence investigation in the area of poetic discourse is especially noteworthy.

The actuality of the research is caused by increased attention to the study of functional peculiarities of nominative sentences in the area of poetical text. The article sets the goal to consider structural and meaning peculiarities of nominative sentences from the syntactical and functional stylistic positions in the Ukrainian poetic language of the latter half of the 20th century. The analysis is being carried out on the works by Yevhen Malaniuk as his masterpiece linguistically appears to be the phenomenon which not only reflects national examples of literary codified sentence building but also skillfully combines and differentiates personal authorial sentence transformation which allows the artist creates new unpredictable evocative associative variations in the field of contents. The task of this work is: to consider main types of nominative

© **Шевченко Т. В., 2015**

sentences in the modern standard Ukrainian language; to figure out their functions in Yevhen Malaniuk poetical masterpiece; to describe author's poetical idiostyle in the way of means of linguistic expression.

Nominative sentences in Yevhen Malaniuk poetic language appear to be able to give particular isolated observations, immediate impressions; nominate notions, objects, phenomena; they inherent in verbalized figurativeness – category characteristic distinguishing them among other linguistic units that form figurative world outlook by syntactic means of language. In the system of semantic syntax nominative sentences being peculiar, first of all, to art language take a special place because of their considerable expressive capability.

The results of the research give the opportunity to elucidate the peculiarities of nominative sentences as means of linguistic expressivity, enlarge the idea about expressive syntax opportunities, describe Yevhen Malaniuk poetical idiostyle. The study of nominative sentences in poetical language is just the beginning of the research of nominative constructions functional characteristics in the modern standard Ukrainian language different styles.

Key words: semantic syntax, syntactical expressivity, nominative sentence, predicative intonation, principal part of the sentence.

Номінативні речення на кожному етапі розвитку лінгвістичної думки розглядали по-різному. Мовознавці займалися дослідженням номінативних утворень ще на початку ХХ століття, але останнім часом коло питань, які вивчають, значно розширилося. На особливу увагу заслуговує проблема дослідження номінативного речення в межах поетичного дискурсу.

Поетичне мовлення відрізняється від прозового передусім тим, що воно розділене із самого початку на ритмічні сегменти – рядки та строфи. Вибір того чи того членування залежить від естетичних настанов конкретної віршованої побудови. Як зауважує О. Александрова, поетичний текст відрізняється від прозового тим, що «він «компонується», як музика, звичайно, ми не можемо обійтися без розділових знаків, тому що вони передають смислову та експресивну функції» [1, с. 170].

На думку В. Чабаненка, експресивним є все, що служить у мові для вираження і збудження емоцій, але не всяка експресивність передбачає емоційну реакцію, тобто експресивність як лінгвостилістична категорія ширша за емоційність [19, с. 14]. Синтаксична експресивність є абстрактнішою порівняно з лексичною експресивністю, але

обидва ці різновиди становлять єдину семантичну категорію. Лінгвісти визначають різні типи й види синтаксичних конструкцій, що служать або здатні служити для вираження експресивності (нерідко їх ототожнюють зі стилістичними фігурами), у такому разі в системі експресивного синтаксису номінативні речення посідають особливе місце, бо ці структури властиві насамперед художньому мовленню й мають значний експресивний потенціал.

Актуальність нашого дослідження зумовлена посиленою увагою до вивчення функційних особливостей номінативних речень у межах поетичного тексту. У статті ставимо за мету розглянути структурні та змістові особливості номінативних речень із власне синтаксичних і функційно-стилістичних позицій в українському поетичному мовленні. Аналіз проводимо на матеріалі творів Євгена Маланюка, бо в лінгвістичному плані творчий доробок письменника постає тим феноменом, у якому не лише відбито загальнонаціональні зразки літературно кодифікованого конструювання речень, а й уміло поєднано та диференційовано індивідуально-авторські трансформації речень, що дає змогу митцю слова створити нові, несподівані експресивно-асоціативні варіації в плані змісту. Завдання запропонованої розвідки: розглянути основні типи номінативних речень у сучасній українській літературній мові; з'ясувати їх функції в поетичному мовленні Євгена Маланюка; описати ідіостиль письменника в аспекті засобів мовної експресії.

Експресія простежується на всіх мовних рівнях художніх текстів Євгена Маланюка, але найкolorитніше вона виявлена саме на синтаксичному. Показовим у вираженні експресивності є вживання ланцюжків номінативних речень, що сприяє актуалізації уваги реципієнта, виділенню висловлення.

Номінативні речення – це такі односкладні речення, що стверджують наявність, існування якихось предметів, явищ, станів дійсності. З погляду семантики іменник у називному відмінку (особовий займенник, числівник чи кількісно-іменне словосполучення) у таких синтаксичних конструкціях одночасно і називає предмет мовлення (що є диференційною ознакою

підмета), і репрезентує предикатну семантику (диференційна ознака присудка).

Упродовж тривалого часу ці речення не виділяли в окремий розряд і трактували як неповні двоскладні, безособові (М. Грунський [6], Г. Золотова [9], М. Каранська [15], О. Курило [12], К. Німчинов [14]). В українській синтаксичній науці кінця XIX – початку XX століття їх розглядали як односкладні речення [21, с. 128]. Одним із засобів граматичного вираження предикативності в номінативних реченнях є розповідна або оклична інтонація, констатувальна інтонація, яку О. Пешковський називає предикативною [16], наприклад: *За добою – доба. За ерою – ера. **Кремінь. Бронза. Залізо*** [13, с. 87]; *Далеко бідне око бачить – Там села, села між ярів... **О мати!*** *Очі знов заплачуть З-під мукою зіпнутих брів* [13, с. 83]. Як наголошує Б. Кулик, номінативні речення ніколи не бувають заперечними [11, с. 95].

Дискусійним залишається й питання синтаксичної функції головного члена номінативного речення: його кваліфікують і як присудок (О. Потебня [18], О. Пешковський [16]), і як підмет (Д. Овсянико-Куликовський [15], Л. Булаховський [2]) або ж розмежовують підметові і присудкові номінативні речення (О. Шахматов [20], К. Галкіна-Федорук [5]), чи називають головним членом [3; 4; 17; 20]. Ураховуючи особливості реалізації предикативності в односкладних реченнях, зазначає А. Загнітко [8, с. 208], форму називного відмінка потрібно кваліфікувати як головний член односкладного речення.

Оскільки номінативні речення зазвичай позбавлені виразних часових ознак і їх час визначають сусідні речення – двоскладні або безособові, постає потреба, – зауважує Л. Булаховський, – супроводжувати називні речення хоч би одним двоскладним або безособовим, яке ніби створює для називних речень певну рамку, без якої вони легко могли б розсипатися [2, с. 71]. Саме тому називні речення в контексті можуть перебувати в різних позиціях, їх попереджають або замикають речення іншої структури. Номінативні речення в синтаксичній мікросистемі творів Євгена Маланюка можуть переривати оповідь, щоб

уповільнити її, зупинитися на окремих деталях, які стають тлом подій чи авторових роздумів, наприклад: *Пізня осінь – показою – знов На неплідних поділлях землі. Самота. Мовчання. Крізь вікно Плаче вулиця в сивій імлі* [13, с. 103]; *Свистить негода. Вітер. Ніч. Нещастя. А нас мордує звір Шаленого, нестримного щастя І тьма – мов вир* [13, с. 116]. Розташовані в кінці висловлення чи поетичної строфи, ці речення ніби узагальнюють сказане, ставлячи емоційну крапку, наприклад: *Батько засмучений, мудрий дід, Любі брати мої... Де ви? Осінь і осінь* [13, с. 215]; *Дні проходять, як риби на темному дні. Прямокутник блакиті в проваллі Бродвею. Хвилі каменю й криці. Безсонні ночі* [13, с. 227].

Розрізняють поширені та непоширені номінативні речення. Для поетичної мікросистеми творів Євгена Маланюка характерні номінативні речення із другорядними членами, переважно – це узгоджене означення, що розміщене в препозиції, наприклад: *Високий день. Колонами – алея. Так. В днях життя нічого не прийнять, – Полинута в блакитну емпірею Інакшого, нездійсненого дня* [13, с. 142]; *Голодний день. Холодна даль. – Розірвано навіки руки. І витиска бездушна сталь Червоні крапельни муки* [13, с. 96], *Дике жито! Криваве жито! Поховай же страшний наш слід, – Серцем спаленим – все пережито В апокаліпсі хижих літ* [13, с. 80]. Такий спосіб викладу думки допомагає найдоцільніше виділити кожную деталь, відтінити кожную грань баченого чи уявного.

З огляду на значення та структуру номінативних речень пропонують виділяти такі основні їх різновиди: 1) буттєві номінативні речення (виконують описову функцію); 2) оцінні номінативні речення (поєднують номінацію предмета та його емоційну оцінку; розрізняють оцінно-стверджувальні та оцінно-окличні речення); 3) вказівні номінативні речення (значення буттєвості ускладнює значення вказівності); 4) власне називні речення (назви установ, журналів, газет, картин, творів); [21, с. 130–131]; 5) спонукально-бажальні (стверджується бажаність того, щоб предмет, названий іменником у називному відмінку, став наявним), 6) 'номінативний теми' [8, с. 210], або 'називний

уявлення' (таке речення констатує уявлення про предмет, стверджуючи наявність предмета чи його потребу, після нього йде відповідний коментар) [21, с. 130–131].

У синтаксичній мікросистемі своїх творів Євген Маланюк продуктивно використовує дві групи номінативних утворень:

1) описові, констатувальні, або екзистенційні (буттєві речення), що вживають переважно в описах явищ природи, інтер'єру, зовнішнього і внутрішнього психологічного стану людей: *Бездихання небо. Димний обрій* [13, с. 264]; *Пустиня. Пустеля. Юдея* [13, с. 249]; *Корчма й нотар. А хліба – ні кавалка, І світить ребрами замурзана марга* [13, с. 200];

2) оклично-номінативні, що містять повідомлення про якусь незвичайну подію, наявність предмета супроводжує його піднесена, емоційна оцінка: *О, люте стерво!* [13, с. 108]; *Роковане коло!* [13, с. 212]; *О мати! Серце б'є, як птиця, До тебе зламаним крилом: Куди ж іти І як молитися? Де той тропар? Де той псалом?* [13, с. 83].

Для створення додаткової експресії письменник використовує нанизування номінативних речень питальної модальності, наприклад: *Сестра чи мати? Ще не знаю – В устах запікся п'яний спів – Якого ж ще Тобі Сінаю, Мадонно дикая степів?* [13, с. 82]; *Батий? Тімур? – Цілуй, цілуй кінець халату!* [13, с. 136].

Вказівні номінативні речення та власне-номінативні (або власне-називні) письменник зовсім не використовує, що можна пояснити специфікою поетичного мовлення загалом, а також творчими уподобаннями автора.

Найчастотнішими в аналізованому матеріалі є конструкції з називним відмінком уявлення, які виконують важливу стилістико-синтаксичну функцію. Думку, оформлену самостійним номінативним реченням, винесену на початок певної текстової одиниці, збагачують нові смисли, наприклад: *Весна. Жита. Довершеність поліття. За плодоносним серпнем – сірий сум* [13, с. 103]; *О, зимні пестоці! Страшні обійми діви кам'яної* [13, с. 201]. Номінативні речення цього зразка є окремою комунікативною одиницею, через яку письменник

повідомляє про наявність у свідомості ліричного героя уявлення і викликає аналогічну асоціацію у свідомості читача.

Номінативні речення в збірці «Вибрані поезії» Євгена Маланюка виявляють здатність передавати окремі розрізнені спостереження, миттєві враження; номінувати поняття, предмети, явища; їм властива вербалізована образність – категорійна ознака, яка виділяє їх серед інших лінгвістичних одиниць, що формують образне світобачення синтаксичними засобами мови. У системі семантичного синтаксису номінативні речення посідають особливе місце, бо ці структури, властиві насамперед художньому мовленню, мають значний експресивний потенціал.

Використання номінативних конструкцій у творах письменника свідчить, по-перше, про багатство й різноманітність їх стилістичних можливостей, по-друге, про майстерність письменника у використанні цих можливостей.

Вивчення номінативних речень у поетичному мовленні – це лише початок дослідження функційних властивостей номінативних конструкцій у різних стилях сучасної української літературної мови.

Бібліографічні посилання

1. **Александрова О. В.** Проблемы экспрессивного синтаксиса (на материале английского языка) : [научная монография] / О. В. Александрова. – М. : Высш. школа, 1984. – 212 с.
2. **Булаховський Л. А.** Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 11–143.
3. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. **Вихованець І. Р.** Формально-граматична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський // Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 6–24.
5. **Галкина-Федорук Е. Н.** Об экспрессивности

- и эмоциональности в языке / Е. Н. Галкина-Федорук // Сб. статей по языкознанию, посв. профессору МГУ акад. В. В. Виноградову. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103–124.
6. **Грунський М.** Українська мова. Морфологія, фонетика, синтаксис фразеологічний словник: poradnik для самонавчання / М. Грунський, Г. Сабалдир. – [Вид. 3-е, випр.] – К. : Час, 1927. – 156 с.
 7. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис віршової мови : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1969. – 94 с.
 8. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
 9. **Золотова Г. А.** Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
 10. **Каранська М. У.** Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібник] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
 11. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української мови. Частина II. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1961. – 286 с.
 12. **Курило О.** Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К., 1920. – 48 с.
 13. **Маланюк Є.** Вибрані поезії / Є. Маланюк // Упорядкув., передмова та примітки І. В. Немченка. – Х. : Ранок, 2009. – 288 с.
 14. **Німчинов К.** Синтакса простого речення / К. Німчинов // Народний Учитель : додаток. – 1927. – № 48. – 87 с.
 15. **Овсяннико-Куликовский Д. Н.** Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб, 1912. – 357 с.
 16. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Изд. 7-е. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
 17. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : [монографія] / І. С. Попова. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
 18. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике : в 4 т. /

- А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.; 1985. – Т. 4. – Вып. 1. – 287 с.; Т. 4. – Вып. 2 – 406 с.
19. **Чабаненко В. А.** Стилiстика експресивних засобiв української мови : [монографiя] / В. А. Чабаненко. – Запорiжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
20. **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
21. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови. – К. : Видавничий центр «Академiя», 2004. – с. 162–163.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'42

Н. Г. Майборода

МІСЦЕ І РОЛЬ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО В МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто мовноособистісні характеристики Д. Яворницького в контексті вітчизняного мовно-літературного процесу другої половини ХІХ – початку ХХ ст., висвітлено його погляди на питання функціонування й розвитку української мови. Діяльність Д. Яворницького досліджено в єдності світоглядних та мовленнєвих категорій.

Ключові слова: мовно-літературний процес, історичні нариси, живе мовлення, етнографізм, фольклорно-етнографічний матеріал, мовне джерело творчості, мовна ситуація, світоглядна позиція.

В статье рассматривается литературная, издательская и лексикографическая деятельность Д. Яворницкого в конце ХІХ – начале ХХ столетия, освещена позиция писателя относительно проблемы функционирования и развития украинского языка. Отмечается, что мировоззрение автора, его ценностные установки определяют его творческую индивидуальность.

Ключевые слова: языково-литературный процесс, исторические очерки, живая речь, этнографизм, фольклорно-этнографический материал, языковой источник творчества, языковая ситуация, мировоззренческая позиция.

The given article is the first attempt to show the linguistic portrait of the writer who was also a historian, archaeologist, specialist in folklore, lexicographer and the first attempt to scrutinize the peculiar features of the formation of the writer's idiostyle.

D. Yavornitsky's linguistic personality has been thoroughly investigated as a unity of outlook and language categories. The peculiarity of the writer's linguistic personality which shows the traditions of ethnographism has been pointed out.

D. Yavornitsky was interested in folklore. A proverb, saying, emotional vocabulary, colloquial elements, verbal facilities of humour, a writer actively used for

© **Майборода Н. Г., 2015**

the image of realistic pictures life of people.

His points of view on the development and functioning of the Ukrainian language have been lightened.

The reasonability of studying linguistic and personal characteristics of D. Yavornitsky in the context of Ukrainian linguistic-and-literary process of the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century has been grounded.

Complex study of scientific and artistic inheritance of D. Yavornitsky illumination of him historico-philological looks in the context of creation of language practice of the 19th century – the beginning of the 20th century is perspective direction of further researches.

Key words: language-literature process, historical essays, living speech, ethnography, folklore-ethnographic material, language source of work, language situation, outlook orientation.

Дослідження мовотворчості науковців, чия спадщина має непересічне значення для розвитку української гуманітарної науки, а також для відродження історичної пам'яті й національної самосвідомості українського народу, є одним з актуальних питань вітчизняного мовознавства. Таким є Дмитро Іванович Яворницький – відомий історик, археолог, фольклорист, етнограф, письменник, лексикограф. Мета цього дослідження – подати загальну характеристику мовно-літературної діяльності Д. Яворницького та його поглядів на питання функціонування й розвитку української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Літературна діяльність є невід'ємним складником творчості Д. Яворницького. Його спадщина містить прозові й поетичні твори. Це роман «За чужий гріх» (1907), повісті «Наша доля – Божа воля» (1901), «Де люде – там і лихо» (1911), «Поміж панами» (1911), оповідання «У бурсу! У бурсу! У бурсу!» (1908), «Русальчине озеро» (1909), «Драний хутір» (1911), збірка поезій «Вечірні зорі» (1910), а також вірші в періодичних виданнях.

Художні твори Д. Яворницького є закономірним продовженням його історичних та фольклорно-етнографічних праць. Тематика наукових зацікавлень ученого, його дослідницьке 'кредо', емоційність натури зумовили близькість Д. Яворницького до поетичної стихії, що знайшло втілення в словах, які він так любив повторювати: «Ми – археологи-поети, ми – історики-маляри» (6, с. 11).

Д. Яворницький, як відзначають дослідники, прагнув

відтворити життя запорозького козацтва в усіх його виявах – військово-політичних, культурно-психологічних та морально-побутових [4, с. 20]. За словами самого Д. Яворницького, він «непременно хотел представить себе в возможной полноте и всю внутреннюю жизнь их: внутренняя жизнь народа дает возможность познать дух его, его умственные и нравственные силы, его способность или неспособность к культуре, наконец, его оригинальность и самостоятельность» (5, с. 10).

Н. Василенко в статті «Д. Яворницький – письменник» відзначає: «...Більшість історичних досліджень Яворницького мають на собі виразний знак імпровізаційності, відзначаються вільним розкутим стилістичним рядом, поєднанням наукового стилю з образним, художнім завдяки введенню в текст вставних епізодів, сцен, діалогів, портретних характеристик, описів природи, живої народної мови тощо» [1, с. 37].

Д. Яворницький був прихильником комплексного вивчення народного життя. Він уважав, що лише через старання студіювання народної словесності, у тісному зв'язку з побутом народу можна зрозуміти його 'душу і серце'.

Дмитро Іванович надзвичайно вимогливо й самокритично висловлювався про свою літературну діяльність: «Не дуже радує мене і «Максим Вітряк» [перша назва роману «Наша доля – Божа воля» – Н.М.], хоча я над ним працював усе бите літечко і мало чи не всього переробив, придавши йому багато Тарасового духу» (2, с. 41). Але водночас у нього були свої принципи, які він відстоював і якими не поступався. У листі до В. Науменка Дмитро Іванович категорично зауважує: «Вельмишановний Володимире Павловичу! Оце ж я знову передивився усього могого рукописа «За чужий гріх» і знову виправив його, де треба. Ви вбачите самі, що чимало таки викинув із того, що мені Євген Харлампійович Чикаленко підкреслив. Але всього я викинути ніяк не зможу, наприклад, описанія природи я ні за що не викину, і Ви тутечки даремно мені нагадуєте про Чехова та про Горького. Нехай собі Чехов буде Чеховим, Горький Горьким, а я буду самим собою. Не можна ж і мені, через того Чехова та Горького, губити свій вид» (2, с. 144–145).

Д. Яворницький досить плідно працював як кореспондент в «Екатеринославских губернських ведомостях». До видання входили його етюди-портрети місцевих жителів, які своєю працею принесли користь краю («Добрий пастирь», «Про священика Дмитра Свириденка» та ін). У «Приднепровском крае» та в «Приднепровске» друкують його етнографічні матеріали та історичні нариси, насамперед з історії запорізького козацтва. Д. Яворницький хотів видавати свій часопис чи бути редактором одного з них. Його мрія здійснилася в 1906 році з виходом у світ української газети «Запоріжжє», видавцем якої був Микола Володимирович Хренніков. Зі сторінок газети залунало Шевченкове слово, задзвеніла слава героям національно-визвольної боротьби.

Надзвичайно багатогранною була діяльність Дмитра Івановича у виданні журналу «Дніпрові хвилі»: це поетичні та прозові твори, нариси з історії України, Запорозького краю («Як жило славне запорозьке низове військо»), етнографічні етюди («Про дніпрові пороги», «Про Лоцменську Каменку»), літературно-критичні статті, присвячені аналізу творчої діяльності видатних українських письменників, акторів, етнографів, зокрема Г. Залюбовського, Я. Новицького.

Д. Яворницький усіляко підтримував діяльність катеринославської «Просвіти» як почесний її голова. До того ж, як стверджує Є. Чикаленко, «Просвіти» в Катеринославщині своїм існуванням зобов'язані саме Д. Яворницькому, «який живе в приятельстві з катеринославським губерніяльним предводителем князем Урусовим, що має великий вплив на губернаторів» [6, с. 310].

Постійне спілкування з народом мимоволі спонукало звертати увагу на лексичне багатство розмовної народної мови, на те, що видані словники української мови не охоплюють цього багатства. Заняття фольклором та етнографією допомагало краще збагнути джерела народного мовотворення.

Результатом напруженої наукової діяльності Д. Яворницького було видання «Словника української мови» (1-й том, 1920), а також праць «Дніпрові пороги» (1928) і «До історії

степоної України» (1929).

Прагнення якнайточніше відбити культуру, звичайний характер рідного народу Д. Яворницький реалізував не лише в етнографічній та літературній діяльності, а й у лексикографічній. У передмові до «Словника української мови» автор підкреслює, що більшість слів переважно «записані із живих уст живого українського народу за часи довголітніх мандрівок по Україні та розкопок могил в різних кутках «Новоросійського краю». В найповнішому з усіх українських словників, академічному Словникові Б. Гринченка, таких слів або зовсім немає, або ж вони приводяться, як слова з инчим значінням супроти того, яке показано у Гринченка» (4, с. 1). Характеризуючи лексику свого словника, Д. Яворницький неодноразово вживає слово «жива»: «живого лексичного матеріалу...», «із живих уст» (4, с. 1).

Окрім записів живого народного мовлення, Д. Яворницький використав для своєї праці й лексику художніх творів Марка Вовчка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, місцевих письменників, зокрема Т. Осадчого, М. Чернявського, фольклорних етнографічних збірників А. Конощенка, Я. Новицького, а також публіцистичні джерела «Екатеринославский юбилейный листок», «Народная жизнь», «Дніпрові хвилі».

Українська громадськість ставила перед Д. Яворницьким своєрідне завдання – створити україномовні белетристичні твори з історії України: «Попробуйте, шановний Дмитро Івановичу, розказати в белетристичній формі якийсь епізод з запорожської історії ... на кшталт того, як се зробили Еркман з Шатріаном. Я певний, що у Вас се вийде цікаво, захопить читача і напевне його до бажання ґрунтовніше познайомитись з минулим нашим, з нашою історією» (1, с. 605).

У 1920–1921 роках Д. Яворницький публікує в екатеринославських журналах «Споживач», «Кооперативне життя» під загальною назвою «Український простолуд в його творчості» записи народної творчості – близько двох десятків народних казок, статті «Рослинні краски», «Славний Боян Хома

Провора», згадану вже працю «Українське кобзарство» та ін., що не втратили свого наукового значення й нині.

На відміну від наукових, усі художні твори Д. Яворницького написані рідною українською мовою. Сучасники, зокрема й письменники, відзначали його гарну українську мову, велику любов до народного слова, глибоке знання його таїн.

Прибічник етнографізму, шанувальник деталей, точного відтворення побуту, Д. Яворницький і у своїх художніх творах залишався етнографом. Свої прозові твори він уважав «прямотаки етнографією», «списаною з живих людей», які «ще й досі живуть і так само роблять, як у мене написано» (2, с. 254). Збірку оповідань «Поміж панами» Д. Яворницький назвав «малюнками з життя». «Читайте и не думайте, что то моя выдумка, те типы, которые у меня выведены, фотографически списаны с живых лиц. Может быть, некоторых из них и сами узнаете», – писав він І. Рєпіну в січні 1927 року (2, с. 205). Уміння Д. Яворницького зображувати дійсність, людей з фотографічною точністю, так само точно відтворюючи й характер, сутність, дух, неодноразово підкреслювали критики. Наприклад, М. Сумцов писав: «Хто колись знав Потебню як людину, як професора, запевне ствердив би, що малюнок Потебні, зроблений Еварницьким, відповідає дійсності, не випадковий, хоч його і втиснуто в літературну форму» [5, с. 7–8].

Звичайно, літературу початку ХХ ст. уже не могли задовольнити лише етнографізм і фольклор. Але Д. Яворницький переслідував благородну мету – через етнографічне зображення дійсності викликати інтерес до української мови.

Такий підхід до мови був об'єктивно виправданий, оскільки на початку ХХ ст. українська мова «тільки-но відірвалася (чи перебувала в стадії відриву) од сільських мовних джерел» [7, с. 68], літературну ж мову (зокрема мову преси) нерідко сприймали як скалічену народну. Д. Яворницький стояв на засадах популяризації української мови.

Надмірне захоплення етнографізмом, звичайно ж, не пройшло повз увагу критиків. На думку Д. Дорошенка, у своїх творах Д. Яворницький виявив «справжній талант реаліста-

побутовця» [2, с. 165]. П. Єфремов зауважив, що зі своїми творами Д. Яворницький виступив «занадто пізно, тоді, коли сонце його літературної школи давно вже стояло, як любили колись висловлюватись, на вечірньому пружі. Тоді до письменства ставив найбільш культурний читач уже такі вимоги, що їх повісті «За чужий гріх» чи «Наша доля – Божа воля» задовольнити повною мірою не могли» [3, с. 229]. На думку Л. Скупейка, естетичні постулати, вироблені попередниками Д. Яворницького, на початку ХХ ст. видаються анахронізмом. «Адже теза про події і явища, взяті «прямо з натури», ті, які «выхвачены из действительной жизни», в українській літературно-естетичній думці втратили свою актуальність ще з часів Г. Квітки-Основ'яненка», – пише він. Утім, тут же висуває тезу на підтримку письменника: «Не можна забувати, що за ним стояв передусім учений-історик, для якого головним і єдиним критерієм істини була історична правда. Скоригований на художню творчість такий підхід на практиці вимагав відтворення життя в усіх його деталях і подробицях» [4, с. 22].

Художні твори Д. Яворницького дають змогу зробити висновок про стан української мови в Східній Україні того часу. Мовна ситуація в Україні не пройшла повз увагу письменника. У його творах зображені спустошливі наслідки указів 1876 та 1881 років, що являють собою інтерес для вивчення історії мови, адже точних статистичних даних про мову щоденного спілкування в різних населених пунктах України немає. Згадки ж про цю ситуацію розкидані в художніх творах, зокрема й Д. Яворницького.

Д. Яворницький був стурбований тим, що народ забуває свою мову, свої звичаї. «Є й такі, що вони цураються усього свого, силкуються закидати по-російськи, але так говорять по-російськи, що боронь Боже од такої речі кожного хрещеного чоловіка. Сіно й солома мішма – отака їх річ» – промовляє письменник устами персонажа роману «За чужий гріх» (3, с. 246).

Слова, сказані століття тому, є актуальними й і у наш час: «вивертаємо навиворіт свою мову», «Ми кажемо, що нас, українців, більш двадцяти двох мільйонів народу, а нам одказують:

нас нема зовсім, через те нема й вашої мови; нема й не повинно бути» (3, с. 248). Д. Яворницький уважає, що нехтування молоді рідною культурою, захоплення чужими звичаями й традиціями, зокрема манерою одягатися, позначилося й на лексичній системі мови – з'явилися лексеми на позначення нових реалій побуту, зокрема назви одягу: «Скрізь повелись на хлопцях «пиньжаки», «жукетки», «куражки» та «обтяжні» чи «облипчасти» штани замість свиток, брилів та широких домотканих штанів; а на дівчатах спідниці та «батинки» та білі «платочки» замість плахот, та черевиків, та віночків, або гальонків» (3, с. 248).

Робота із збирання фольклорно-етнографічного матеріалу і його публікація відбивали інтерес Д. Яворницького до усної народної творчості, що органічно вливалася й у мову його творів. Такі мовностилістичні компоненти, як прислів'я, приказки, емоційна лексика, розмовні елементи, словесні засоби гумору письменник активно використовував для змалювання реалістичних картин життя народу. Дмитро Іванович уважав, що основою реалістичного відтворення дійсності є глибоке вивчення життя народу та його мови. Для цього важливо знати народну творчість, народні звичаї. Як і для Т. Шевченка, мовним джерелом для словесно-художньої творчості Д. Яворницького були пісні, думи, перекази та усна розмовна мова.

Отже, участь Д. Яворницького в мовно-літературному процесі Східної України кінця XIX – початку XX ст. була багатоплановою й виявлялася в редакторській та публіцистичній діяльності, у роботі товариства «Просвіта», публікаціях у «Дніпрових хвилях», у написанні художніх творів і, звичайно, у виданні «Словника української мови».

Комплексне вивчення наукової й художньої спадщини Д. Яворницького, висвітлення його історико-філологічних поглядів у контексті творення мовної практики кінця XIX – початку XX ст. є перспективним напрямом подальших досліджень.

Бібліографічні посилання

1. **Василенко Н. Є.** Д. І. Яворницький – письменник / Н. Є. Василенко // 3 минушини Подніпров'я : зб. матеріалів наук. конф., присв. Міжнародному дню музеїв, 17 травня 1984 р., Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ : Дніпро, 1995. – С. 36–41.
2. **Дорошенко Д.** Запорожський батько / Д. Дорошенко // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 10. – С. 165.
3. **Єфремов П.** Письменник-кольорист (до українського літературного руху на Катеринославщині) / П. Єфремов // Молитва Богу невідомому / [упоряд. М. Чабан]. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 49–63.
4. **Скупейко Л.** Художня проза Д. І. Яворницького / Л. Скупейко // Київська старовина. – 1996. – № 1. – С. 19–26.
5. **Сумцов М.** До історії наукового впливу О. О. Потебні / М. Сумцов // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. – Х., 1926. – Ч. 2–3. – С. 7–8.
6. **Чикаленко Є.** Щоденник (1907–1917). У 2-х т. : [документально-художнє видання] / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2004. – Т. 1. – 428 с.
7. **Шевельов Ю.** Вибрані праці : у 2 кн. / [упоряд. Л. Масенко]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. І. Мовознавство. – 2008. – 583 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Епістолярна** спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1 : Листи вчених до Д. І. Яворницького. – Д. : Гамалія, 1997. – 887 с.
2. **Епістолярна** спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури. – Д. : АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.
3. **Яворницький Д. І.** За чужий гріх : роман, повість, малюнки з життя / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Січ, 2006. – 600 с.
4. **Яворницький Д. І.** Словник української мови. Т. 1 (А-К) /

- Д. І. Яворницький. – Катеринослав, 1920. – 412 с.
5. **Эварницкий Д. И.** Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченко / Д. И. Эварницкий. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1912. – 58 с.
6. **Эварницкий Д.** Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. Эварницкий. – [Спб. : Изд-во Л. Ф. Пантелеева, 1888. Т. 1–2]; перевид. : К. : Веселка, 1995. – 447 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баракатова Неоніла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: морфологія української мови, пареміологія.

Білоконенко Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лінгвоконфліктологія.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика.

Вовк Андрій – аспірант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: ономастика української мови.

Ганжа Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: фразеологія української мови.

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, директор Центру історії та розвитку української мови.

Коло наукових інтересів: соціолінгвістика, сучасні синтаксичні теорії.

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: актуальні проблеми лексикології, синтаксис української мови.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія сучасної української мови.

Ільченко Ірина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету.

Коло наукових інтересів: ономастика (регіональна антропонімія та топонімія; літературно-художня ономастика).

Карасьова Катерина Анатоліївна – пошукувач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: дискурсологія, комунікативна, когнітивна лінгвістика та лінгвопрагматика.

Ковальчук Микола Савелійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історична граматики української мови, стилістика і культура української мови.

Колесникова Лариса Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та загального мовознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Коло наукових інтересів: поетична мова, стилістика, лінгвістика тексту.

Колоїз Жанна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коло наукових інтересів: неологія, фразеологія, ономастика української мови.

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія української мови, гендерна лінгвістика.

Лощинова Інна Сергіївна – аспірантка кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мови, лексикологія української мови.

Мамчич Інна Петрівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови, лексикологія.

Миронюк Світлана Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикології і семасіології сучасної української мови.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, ономастика, граматики сучасної української літературної мови.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична лексикологія.

Семак Людмила Анатоліївна – аспірантка кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синонімічні відношення в лексичній системі української мови.

Степаненко Олена Костянтинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: словотвір сучасної української літературної мови.

Тараненко Ксенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів.

Коло наукових інтересів: контрастивні відношення в лексичній системі української мови, лінгвістична прагматика.

Титаренко Анастасія Андріївна – асистент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коло наукових інтересів: ономастика української мови.

Українець Людмила Федорівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика (фоностилістика).

Хрушкова Ольга Анатоліївна – викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, неологія, психолінгвістика.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Н. А. Баракатова

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АФОРИСТИКИ.....3

Л. А. Білоконенко

МОВЛЕННЄВА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ
МІЖОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ.....12

А. В. Вовк, М. С. Ковальчук

ВІДОНІМНІ УТВОРЕННЯ В МОВІ СУЧАСНОЇ
ГАЗЕТИ.....21

О. В. Гурко

ВИРАЖЕННЯ СТВЕРДЖЕННЯ
З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАПЕРЕЧНИХ
ЗАСОБІВ.....30

В. В. Зайцева

ПРО ЖАНРОВУ СВОЄРІДНІСТЬ ГАЗЕТНОЇ
МОВИ.....39

І. І. Ільченко

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ НАЗВ
м. ЗАПОРІЖЖЯ.....49

К. А. Карасьова

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ
МОВЛЕННЄВОГО ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ
ДИСКУРСІ.....59

Ж. В. Колоїз, А. А. Титаренко

ГОДОНІМИ ІЗ ГЛОРИФІКАЦІЙНОЮ
СЕМАНТИКОЮ В УРБАНОНІМНОМУ ПРОСТОРІ
КРИВОГО РОГУ.....72

С. С. Миронюк

ПРО «НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ» У ЛІНГВІСТИЦІ.....83

І. С. Попова

СИНТАКСИЧНА ОМОНІМІЯ ЯК ПОХІДНА ВІД
СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ.....91

О. К. Степаненко, Я. І. Рибалка

ПАРАДИГМАТИЧНА СТРУКТУРА
СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИНОЮ-
СОМАТИЗМОМ *ЛИЦЕ* В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ.....101

К. В. Тараненко

СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ
АНТОНІМІЇ.....111

О. А. Хрушкова

«ТЕКСТ», «ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕКСТ» ТА «НОСІЙ
ІНФОРМАЦІЇ» У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ
ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ.....121

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Н. М. Бобух

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ
В МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА.....135

С. А. Ганжа

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ОЛЕСЯ
ГОНЧАРА.....146

Н. С. Голікова

СЕМАНТИКА КОНТЕКСТУАЛЬНИХ АНТОНІМІВ
У МОВІ ПРОЗИ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....155

І. П. Мамчич

УЗУАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ТА АВТОРСЬКІ
ІННОВАЦІЇ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ
ЧАПЛЕНКА.....165

СЛОВО В ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Л. Л. Колесникова

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА
УНІВЕРСАЛЬНОГО СИМВОЛУ *ВОДА* (на
матеріалі поетичної мови кінця
XX століття).....176

В. В. Корольова

ПРОЛОГ У КОМУНІКАТИВНІЙ СИСТЕМІ
ДРАМАТУРГІЙНОГО ДИСКУРСУ.....188

І. С. Лощинова

КОЛЬОРАТИВИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ
ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ.....196

Л. А. Семак

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ
КОНТЕКСТНИХ СИНОНІМІВ У СУЧАСНІЙ
ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ.....208

Л. Ф. Українець

АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНА ФУНКЦІЯ ГОЛОСНИХ
В АВТОРСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ).....221

Т. В. Шевченко

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАТИВНИХ
РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....233

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Н. Г. Майборода

МІСЦЕ І РОЛЬ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО В МОВНО-
ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ КІНЦЯ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....242

Відомості про авторів.....252

Наукове видання

Український смисл

ISSN 2313-4437

*Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 19877-9677 ПР від 19.03.2013

Макет С. С. Миронюк
Коректор С. С. Миронюк

Підп. до друку..... . Формат.....
Ум. друк. арк.. Наклад 100 прим.